ARBETARBEFOLKNINGENS BOSTADSFÖRHÅLLANDEN I UPPSALA.

EN SOCIALSTATISTISK STUDIE.

AKADEMISK AFHANDLING

SOM MED TILLSTÅND AF VIDTBERÖMDA FILOSOFISKA FAKULTETENS
I UPPSALA HUMANISTISKA SEKTION FÖR VINNANDE
AF FILOSOFISK DOKTORSGRAD TILL
OFFENTLIG GRANSKNING
FRAMSTÄLLES

AF

KARL ARVID EDIN
Filosofie Licentiat af Norrlands nation.

Å LÄROSALEN N:o 4 V
LÖRDAGEN DEN 28 MAJ 1910 KL. 10 F. M.

UPPSALA
EDV. BERLINGS BOKTRYCKERI
1910.

ARBETARBEFOLKNINGENS BOSTADSFÖRHÅLLANDEN I UPPSALA.

EN SOCIALSTATISTISK STUDIE.

AKADEMISK AFHANDLING

SOM MED TILLSTÅND AF VIDTBERÖMDA FILOSOFISKA FAKULTETENS
I UPPSALA HUMANISTISKA SEKTION FÖR VINNANDE
AF FILOSOFISK DOKTORSGRAD TILL
OFFENTLIG GRANSKNING
FRAMSTÄLLES

AF

KARL ARVID EDIN
Filosofie Licentiat af Norrlands nation.

Å LÄROSALEN N:o IV
LÖRDAGEN DEN 28 MAJ 1910 KL. 10 F. M.

UPPSALA
EDV. BERLINGS BOKTRYCKERI
1910.

Föreliggande afhandling hade ursprungligen planerats som en kortfattad redogörelse för den af Uppsala Stadsfullmäktige år 1907 anordnade bostadsundersökningen, af ungefär samma slag som Key-Åbergs och Guinchards Stockholmsundersökningar. Jag fann emellertid snart, att bostadsfrågan är af så komplicerad natur, att endast en verklig djupbehandling, under hänsynstagande till alla för resp. ort specifika förhållanden, kan ge en föreställning om dess rätta innebörd. Då härtill kom, att det genom Stadsfullmäktiges undersökning insamlade materialet i stort sedt måste betraktas såsom alldeles ovanligt värdefullt, både genom rikedomen på upplysningar och genom dessas vederhäftighet, ansåg jag mig böra, så långt moderna vetenskapliga hjälpmedel det tilläte, göra min studie öfver Uppsala-arbetarnes bostadsförhållanden till en fullständig bostadsundersökning, en undersökning af både socialstatistisk och nationalekonomisk natur. Den närmare redogörelsen för, huru jag tänkt mig denna plan, föreligger i inledningen. Jag företog för detta ändamål också en hel del kompletterande undersökningar. Min afsikt var, att genom en särskild komparativ del belysa, i hvad man det ena eller andra draget i den Uppsaliensiska bostadsbilden var någonting för Uppsala karakteristiskt och sålunda ge det dess rätta förståelse. Under arbetets fortgång har det emellertid visat sig, att denna komparation stöter på mycket stora vanskligheter, beroende på, att den bostadsstatistiska litteraturen hittills användt sig af de mest olikartade metoder och en ytterst sväfvande terminologi, och att särskildt arbeten företrädande en mera »intensiv» metod voro ytterst få. Det ser emellertid för närvarande ut, som om denna brist skulle vara på väg att afhjälpas.

Jag fann slutligen nödvändigt att låta anstå med den komparativa delen till en senare undersökning. Häraf följde, att jag måste uppskjuta framläggandet af flere redan utförda specialundersökningar. Till dessa specialundersökningar, för hvilka närmare redogöres i inledningen, räknar jag också undersökningen af arbetarnes köns-, ålders- och civilståndsfördelning, äfvensom af den där-

med samhöriga inneboendefrågan. Det må betonas, att befolkningsförhållandena i Uppsala i allmänhet, så också särskildt bland arbetarne, i många afseenden äro ytterst anormala, och att äfven inneboendefrågan häraf fått en alldeles särskild färgning. Hvad beträffar undersökningen af hyrans förhållande till inkomsten och »hyresprocentens» till inkomst, barnantal och bostadsstandard, hvilken undersökning föreligger tryckfärdig, har jag velat uppskjuta dess framläggande af den grund, att jag ansett lämpligt att diskutera den i samband med den nyss publicerade undersökningen rörande lefnadskostnaderna i Stockholm.

Ett stort antal tabeller ha tryckts som särskildt arbete, hvilket dock endast är afsedt för medlemmar af Uppsala Stadsfullmäktige. Ett begränsadt antal exemplar finnes dock för eventuellt intresserade tillgängligt hos författaren. I föreliggande afhandling citeras detta arbete som *Tabellbilagan*.

Uppsala i Maj 1910.

Karl Arvid Edin.

Inledning.

Kap. I. Den moderna bostadsfrågans innebörd.

Bland de sociala frågorna intar bostadsfrågan en mycket framskjuten plats, och dess aktualitet synes alltjämt vara i växande. I all synnerhet är den en städernas, speciellt storstädernas sociala fråga par préférence. Men äfven statsmyndigheterna ha i våra dagar börjat i allt större utsträckning taga befattning med de många komplicerade problem, som tillsammans bilda bostadsfrågan, och hvilka delvis knappast äro af mindre betydelse för landsbygden än för städerna. Under den sista människoåldern har ett högst betydande statistiskt och socialekonomiskt material hopbragts för dess belysande ur olika synpunkter. Utförliga monografier öfver enskilda storstäders bostadsförhållanden ha utkommit i allt raskare takt och med en växande rikedom på uppslag och kombinationer. I samband med folkräkningarna ha i flere länder, speciellt i Tyskland, England och Frankrike, bostadsräkningar företagits öfver mycket vidsträckta områden. Upprättandet af statistiska kontor i de större städerna har föranledt upptagandet af viktiga specialproblem inom bostadsfrågans vida område, så t. ex. inneboendesystemet och hyrans förhållande till inkomsten, och underhjälpt sträfvan till på samma gång mera djupgående och mera likformiga statistiska metoder. Slutligen har en stor stat, England, gripit sig det maktpåliggande värfvet an att söka åstadkomma en samtidig och fullkomligt enhetligt utförd undersökning af flere länders bostads-, lifsmedels- och löneförhållanden med England som standardland. Naturligen har en hel mängd tidskrifter och afhandlingar sett dagen, hvilka sysselsätta sig med bostadsfrågans utredande.[1]

[1] Rörande bostadsfrågan i allmänhet och utvecklingen af den moderna bostadsvetenskapen se art. »*Wohnungsfrage*», m. fl. i *Handwörterbuch der Staatswissenschaften* samt Eberstadt, *Handbuch des Wohnungswesens*, utk. 1909. Rörande speciellt de tyska staternas moderna, mycket ingående byggnads- och bostadsförordningar se Eberstadt *a. a.* § 37. Banbrytande på bostadsvetenskapens område har varit den bekante Leipziger-professorn och nationalekonomen Karl Büchers arbete *Die Wohnungsenquête in der Stadt Basel*, utk. 1891, som följts af en rad i hufvudsak efter dess mönster utförda undersökningar såväl i *Schweiz* som i *Tyskland*. Bland märkligare nya tyska arbeten af den Bücherska typen må nämnas de af städerna *Augsburg* och *Nürnberg* verkställda enquêterna, utk. 1904 och 1907. Liksom i Basel ha här *samtliga* bostadslägenheter fullständigt undersökts och uppmätts, utan åtskillnad af de sociala klasserna och efter en ytterligt utförlig plan — Nürnbergsundersökningen räknar 91 hufvudtabeller och fyller en volym om 600 sidor; den utkom 6 år efter enquêtens utförande. —

Ett betydande prof på en arbetarbostadsundersökning under hänsyntagande till alla upptänkliga bostadssocialt intressanta synpunkter är *Untersuchung der Wohnungen der minder bemittelten Klassen in Bremen*, utk. 1905. För sin metodologiskt förtjänstfulla utredning rörande särskildt en af bostadsstatistikens viktigaste specialfrågor, inneboendefrågan, utmärker sig *Das Aftermietwesen in der Stadt Essen*, utk. 1902. (Beiträge zur Statistik der Stadt Essen, Heft 7.) Alla de nu nämnda undersökningarna ha utförts på uppdrag af respektive stadsmyndigheter. — Den enda hittills utkomna tyska *stats*undersökningen har utförts i konungariket Sachsen år 1905 och omfattar 27

Så har forskningen på detta område under den sista människoåldern och i all synnerhet under de allra sista åren tagit sådana jättesteg framåt, att man nästan skulle känna sig frestad tala om uppkomsten af en helt ny social vetenskap, *bostadsvetenskapen*, eller om man så vill *bostadsstatistiken*.

---

städer, hvilkas samtliga bostadslägenheter undersökts, samtidigt och efter enahanda plan. Den har särskildt betydelse såsom den enda större metodiskt någorlunda tillfredsställande undersökningen af hyrans förhållande till inkomsten. — De mest kända rörande denna viktiga fråga äro f. ö. utförda för *Hamburg*, *Leipzig*, *Essen* och *Bremen*. — Den sachsiska undersökningen innefattar icke uppmätning af bostäderna, men är f. ö. ytterst ingående, synnerligast rörande den bostadssociala sammanlefnaden. Den har verkställts genom den statistiska centralbyrån, som under loppet af åren 1907 och 1908 publicerat resultaten i sin tidskrift (Zeitschrift des K. Sächsischen Statistischen Landesamtes) under titeln *Wohnungsstatistik sächsischer Städte nach der Erhebung von 1 Dez. 1905*.

Ett mycket betydelsefullt arbete för bostadsvetenskapens konstituerande har ända från midten af 1880-talet utförts af den bekanta socialreformatoriska *Verein für Socialpolitik*. En hel rad uppsatser rörande bostadsfrågan utkommo i dess »*Schriften*» år 1886; år 1901 har utkommit en följd afhandlingar angående olika länders bostadsförhållanden och kort därefter under öfvertiteln »*Die Störungen im deutschen Wirtschaftsleben während der Jahre* 1900 ff.» ytterligare flere betydelsefulla uppsatser berörande bostadsfrågan, särskildt med hänsyn till de flerstädes inträffade byggnads- och hypotekskriserna. — Bland tyska bostadstidskrifter må särskildt nämnas den sedan 1902 utkommande *Zeitschrift für Wohnungswesen*.

Under det sista decenniet har en ganska våldsam strid rasat i Tyskland rörande uppfattningen af hyresbildningen — orsakerna till hyresstegringen — och därmed sammanhängande centrala bostadsproblem. Den ena riktningen har företrädt den åsikten, att hyresstegringen hufvudsakligen är ett verk af den af en ohämmad fastighetsbelåning gynnade tomtspekulationen, så mycket mer gynnad som tomtspekulanten förfogar öfver »die erste Stelle im Realkredit». Eberstadt är en af denna riktnings längst gående och mest uppmärksammade förkämpar inom de nationalekonomiska kretsarna. (Se närmare hans förut omnämnde arbete — citatet sid. 266 — och flere specialarbeten.) Då den Eberstadtska riktningen häfdar, att tomtspekulationen nära nog oberoende af konjunkturerna förmår att realisera imaginära värden, kommer den i uppenbar strid med läran om balansen emellan tillgång (utbud) och efterfrågan och om prisets beroende af produktionskostnaderna. Striden har sålunda kommit att alltmera röra sig om vissa nationalekonomiska hufvudbegrepp. Men vidare ha äfven andra synpunkter blandats in däri. Så har man från »jordreformatorernas» sida (ungefär = Eberstadt) velat se hela den moderna, »kapitalistiska» bostadsutvecklingen från en pessimistisk synpunkt. Alla löneförbättringar uppslukas utan vidare af tomtspekulanterna och hela deras följe, som skrufva upp hyrorna allt efter som lönerna ökas. Inom den motsatta, den »klassiska nationalekonomin» mera närstående riktningen har särskildt Pohle, professor i Frankfurt a. M., framträdt med flere betydande inlägg, så i *Die neuere Entwicklung der Wohnungsverhältnisse in Deutschland*, utk. 1905, och flere gånger i *Zeitschrift für Socialwissenschaft*.

Den stora engelska undersökningen har utgifvits af Board of Trade under loppet af åren 1908 och 1909 i tre stora volymer under den gemensamma titeln: *Report of an enquiry into working class rents, housing and retail prices together with the standard rates of wages etc.* och med undertitlarne »*Cost of living of the working classes* (in the principal industrial towns of the United Kingdom)», »*Cost of living in german towns*» och »*Cost of living in french towns*». Den innehåller ett synnerligen stort och mestadels nytt material för inalles ett 150-tal industristäder. Genom materialets omfång, genom sammanställningen af både bostadshyror, lifsmedelspriser och löner, men framförallt genom å ena sidan de använda metodernas absoluta likformighet för de mest olikartade förhållanden — och särskildt genom uppställandet af på dessa jämförelser grundade indextal — och genom å andra sidan konkreta skildringar af det för hvarje ort säregna har den engelska undersökningen i viss mån bildat epok inom bostadsvetenskapen. Icke desto mindre återstår ännu så mycken oklarhet i själfva den bostadsstatistiska terminologin, särskildt i Tyskland, att svåra praktiska olägenheter stå i vägen för en effektiv jämförande behandling af flere ytterst viktiga bostadsspörsmål.

I *Finland* ha bostadsräkningar såväl som fullständiga arbetarbostadsundersökningar under det gångna decenniet ägt rum i flere städer, såsom *Hälsingfors*, *Åbo*, *Tammerfors*, *Viborg* och *Tavastehus*. För *Danmark* och *Norge* känner jag endast bostadsräkningarna för *Köpenhamn* och *Kristiania*.

Hvad slutligen *Sverige* beträffar, så företogs den sjunde allmänna bostadsräkningen i *Stockholm* år 1905 och samtidigt den första i *Göteborg*. Arbetarbostadsundersökningar — med uppmätning — ha ägt rum i Stockholm

Bostadsstatistikens stora betydelse synes mig icke minst ligga i den skarpa belysning den ger det moderna familjelifvets utveckling under storindustrialismens inflytande, helfamiljens upplösning och ersättande af mer eller mindre defekta eller abnormt sammansatta hushåll, familjer med endast de minsta barnen hemma, eller med inneboende, hushåll bestående af ensamstående personer eller samhyrande oskylda, »anstaltshushåll», o. s. v. Ett ingående studium af bostadsfrågan ur familjeutvecklingens synpunkt skall visa oss, i huru hög grad den är en *barnfråga*. Den moderna bostadsvetenskapen har på samma gång visat sig erbjuda sällsynt pålitliga metoder för mätandet af den verkliga välståndsgraden under hänsyntagande till den sociala miljön. Slutligen har den gifvit socialhygienikern en oväntadt fast grund att stå på, då han genom uppställandet af vissa i tal uttryckta minimifordringar och deras tillämpande på ett visst samhälle vill pröfva dess socialhygieniska standard. — I all synnerhet har detta skett genom bostadsutrymmenas mätande och utportionering på de boende.[1]

I den allmänna uppfattningen är emellertid bostadsfrågan i första rummet en hyresfråga, som ställd på sin spets skulle kunna uttryckas i följande tes: Hyran slukar så stor del af inkomsten, att sedan arbetaren nödtorftigt sörjt för föda och kläder, räcker återstoden nätt och jämt till en något så när människovärdig bostad, och ökas inkomsten, så ökas hyran ännu snabbare och lämnar ingenting öfver. På grund af denna (af »jordreformatorerna» förfäktade) åsikts betydelse för hela bostadsfrågans utveckling torde en kortfattad granskning af dess förutsättningar redan här vara på sin plats.

Det är självklart, att bostadsförhållandenas utveckling liksom hvarje socialekonomisk företeelse står i det närmaste samband med de allmänna ekonomiska konjunkturernas förlopp och deras verkningar på folkmängds- och välståndsutvecklingen. En specialundersökning af relationen mellan den industriella cykelns olika faser och bostadsstandardens utveckling skulle otvifvelaktigt ge till

---

två gånger, 1896 och 1902, och i *Linköping* år 1907. Dessutom ha mindre partier af ännu några städer undersökts, såsom *Karlskrona, Nyköping, Norrköping* och *Söderhamn*, åren 1906—1909, och längre tillbaka *Göteborg*. — Söderhamnsundersökningen har publicerats i *Hygienisk tidskrift* för 1909 och Göteborgsundersökningen i *Lorénska stiftelsens skrifter*, årg. 1891, de öfriga arbetarbostadsundersökningarna (utom de stockholmska) i resp. stadsfullmäktiges handlingar. —

Sedan *Kommerskollegii afdelning för arbetsstatistik* upprättats, år 1903, ha bostads- och lifsmedelspriser för ett antal svenska städer och industrisamhällen publicerats med korta mellanrum. För åren 1904—1907 föreligger en sammanfattning i dess *Lifsmedels- och bostadspriser i Sverige under åren 1904—1907*, utk. 1909. Rörande byggnadsverksamheten såväl som bostadstillgången meddelas för Stockholm månatliga redogörelser i *Stockholms Stads statistiska månadsskrift*, årliga i dess *Statistisk årsbok*. För Tyskland återfinnas liknande öfversikter bl. a. i Zeitschrift für Wohnungswesen.

Af största betydelse för bostadsvetenskapens utveckling har slutligen blifvit den moderna budgetundersökningen, »hushållsräkningarna», af hvilka de två hittills mest omfattande och uppmärksammade äro den amerikanska *Cost of living and retailprices of food*, utk. 1904, omfattande mer än 11,000 familjer — den är dock icke en budgetundersökning i egentlig mening utan byggd endast på »uppskattning» — och den tyska *Erhebung von Wirtschaftsrechnungen minderbemittelter Familien im Deutschen Reiche*, utk. 1909, omfattande 852 hushåll med noggrannt förda räkenskaper. Bägge äro officiella, den amerikanska utförd af »the commissioner of labor», den tyska af kejserliga statistiska byrån. En undersökning för Stockholm liknande den tyska väntas när som hälst; resultaten ha redan delvis publicerats i Statistisk månadsskrift.

[1] Om bostadsstatistikens betydelse för familjestatistiken och hela moralstatistiken se von Mayr, *Statistik und Gesellschaftslehre*, III. 1, utk. 1909, på flere ställen, om dess betydelse såsom »symptomatisk» mätare af den allmänna välståndsgraden se t. ex. art. »*Einkommen*» i *Handwörterb. der Staatswiss.* 3:e uppl. B. III, sid. 690, utk. 1909.

resultat, att bostadsstandarden ytterst känsligt reagerar för förändringar i det allmänna ekonomiska läget, sannolikt t. o. m. starkare än kosthållet. Försämras lefnadsbetingelserna i allmänhet, träffar försämringen proportionsvis starkare bostaden än kosthållet, förbättras de åter, röner likaledes bostaden en starkare inverkan häraf än kosthållet — allt under förutsättning, att lefnadsförhållandena i allmänhet äro något så när människovärdiga — Förklaringen är enkel nog. Bostadsbehofvet är mera elastiskt än näringsbehofvet. Under det att detta till största delen är af rent fysiologisk natur, är bostadsbehofvet — så snart ett lågt liggande mättnadsminimum passerats — ett kulturbehof med mycket obestämda mättnadsgränser. Vare sig arbetaren — det är naturligtvis på arbetarklassen man i första rummet tänker, så snart det är fråga om bostadsfrågan eller f. ö. om hvilken som hälst social fråga i allmänhet — befinner sig i en lågkonjunktur eller en högkonjunktur, trycker bostadshyran honom tungt. I första fallet är lönen så låg, att utgifterna för födan trots de låga lifsmedelspriserna icke lämna alltför mycket öfver till kläder och bostad, och om ej baissen medfört fullkomlig krasch för husägarne, så är hyran, ehuru absolut taget låg, dock relativt — i förhållande till inkomsten — rätt afsevärd. Under haussen är lönen visserligen relativt hög, men lifsmedelspriserna och hyrorna ha ofta följt med, ja stundom t. o. m. ökats än hastigare, så att skillnaden i förhållande till baissens tillstånd knappast är stort mer än nominell. Dessutom tillkommer, att under haussen folktillströmningen till städerna, speciellt de stora industricentra, är mycket stark och samtidigt byggnadsverksamheten stadd i aftagande — på grund af de stigande räntorna — Följden blir bostadsknapphet, oerhörd hyresstegring, genomgående bostadsförsämring på grund af svårigheten att öfver hufvud komma öfver en outhyrd arbetarbostad och utsträckt inneboendesystem, d. v. s. inhyrande af ensam stående personer i familjelägenheter utan nödig bostadsåtskillnad. Sätillvida är haussen ur bostadsfrågans synpunkt t. o. m. en ännu hårdare tid för arbetaren än baissen. Under mellankonjunkturen slutligen, då reallönen är som störst, d. v. s. stadd i kraftigare stigande än bostads- och lifsmedelspriserna, borde bostadsbehofvet normalt göra sig mera gällande, följaktligen hyran nu stiga i höjden på grund af bostadsutvidgningen, starkare än utgifterna för kosthållet.

Med låg-, mellan- resp. högkonjunktur kan man beteckna de korta tidrymder, som utmärka hufvudstadierna inom det ekonomiska lifvets regelbundet (med några få års mellanrum) återkommande ebb- och flodvågor. Af dessa tre skeden är haussen naturligen det ur bostadsfrågans synpunkt mest uppmärksammade, då den ju är hyresstegringens (per bostadsenhet) period par préférence. Ur bostadssocial reformsynpunkt synes baissen vara fullt så viktig, den borde nämligen vara en bostadsreusningens tid. Under haussens värsta (sista) tid finns det vanligen ett stort antal bostäder, som i det närmaste äro obeboeliga men icke kunna utdömas, då ej andra bättre lägenheter finnas att tillgå för deras invånare; under baissen stå de oftast tomma och borde då nedrifvas eller ombyggas för att förekomma, att de till äfventyrs under en ny hausseperiod skola upplåtas till bostad, kanske i ett ännu sämre skick. Baissen bör också vara, och är i viss mån en bostadsbyggandets tid, lika väl som mellankonjunkturen. Om mellankonjunkturen alltså är en verklig uppgångstid i fråga om bostadsstandarden, så är det å andra sidan visserligen sannt, att just uppgången stegrar hyrorna — icke blott per hushåll utan

äfven per bostadsenhet, per rum — och att den efter nog så kort tid kan aflösas af haussen.

Detta om de »korta perioderna» i den industriella cykeln. Nu några ord om de »långa». Studera vi bostadspriserna för en längre tid tillbaka, låt oss säga tjugu å trettio år, för någon större stad, skola vi finna, att hyrorna för samma slags lägenhetskategorier (samma rumsantal) visserligen visa högst betydliga höjningar och sänkningar med de större konjunkturvågorna, men att höjningarna varit öfvervägande, och att vidare hyresstegringen per hushåll är ganska afsevärd. För förklaringen af detta fenomen synes mig kunna framföras följande.

Hyresstegringen är så mycket mer frappant, som den ägt rum samtidigt med en icke obetydlig nedgång i lifsmedelspriserna — åtminstone från midten af 70-talet till midten af 90-talet. — Det är säkerligen detta förhållande, som mer än någonting annat bidragit att (om också ej klart medvetet) i sådan grad väcka uppmärksamheten på hyresstegringen. Den stora revolution på kommunikationsväsendets område, som i så hög grad kännetecknar vår generation, har också medfört en revolution i fråga om lifsmedelstillförseln, med den påföljd att lifsmedelspriserna i det stora hela sjunkit trots stigande löner (för frihandelslandet England högst betydligt). För bostadsmarknadens tillgodoseende åter ha de lättade kommunikationerna ej på långt när i samma mån blifvit af betydelse. Den växande industrialiseringen har i högsta grad påskyndat städernas, speciellt storstädernas, tillväxt. Följden har blifvit stark värdestegring af tomterna. Visserligen har denna i någon mån motvägts af bostads-, speciellt arbetarlägenheternas, utskjutande till förstäder och bakgator och delvis också af byggandet af hyreskaserner, men befolkningstillväxtens hastighet har varit så stor, att hyrorna i det hela stegrats(äfven per bostadsenhet). Betänker man dessutom dels svårigheten för en arbetare att öfverblicka bostadsmarknaden, i synnerhet för de många som inflytta från andra samhällen, dels den hänsyn han (ännu mer än andra hyresgäster) måste ta till bostadens läge i förhållande till arbetsplatsen, förstår man lätt, huru stora fördelar hyresvärden ofta kan få i förhållande till hyresgästen — eller kanske rättare, men i sak likabetydande, huru olikformiga priserna kunna blifva. — Först på de allra sista åren har kommunikationsteknikens snabba fulländning äfven på detta område medfört stora förbättringar, så särskildt genom ordnad hyresförmedling och, framför allt, genom förbättrade förstadskommunikationer — de elektriska spårvägarne. — Tack vare de sistnämnda ser det t. o. m. ut, som om det gångna århundradets stora stadscentralisation skulle vara på god väg att åtföljas af en motsatt riktning, industriens utflyttning på landet, en decentralisation alltså. Det är också otvifvelaktigt, att tills dato många industrier, som ingalunda varit lämpade till storstadsindustrier och ej kunnat betala de löner, som fordras för storstadsarbetare, dock hållit sig kvar i storstäderna.

Men vidare, det torde trots allt ej kunna förnekas, att den gångna människoåldern i stort sedt betecknar en afsevärd uppryckning af hela arbetarklassen till en högre lefnadsstandard och till högre anspråk på komfort. Denna uppryckning har bland de högre arbetarklasserna bl. a. tagit form af en sträfvan till inskränkning i barnantalet, väl ej minst för att kunna ge barnen en bättre ställning än föräldrarne. — Men då barnantalet spelar en mycket stor roll just för bostadsutrymmet, i så måtto som ett mycket stort antal inskränker bostadsutrymmet till det

minsta möjliga till förmån för födan, har just denna omständighet i hög grad bidragit att förbättra bostadsförhållandena. Bostadsförbättringen har tagit form af bättre byggnadsmaterial, omsorgsfullare och tätare reparationer, mera bekvämligheter, ett mera anslående yttre, större och flere rum, bättre ventilations-, belysnings- och uppvärmningsanordningar, o. s. v. Till denna allmänna sträfvan har kommit ett allt kraftigare reglementerande ingripande från myndigheterna, stat och kommun, i form af byggnads-, bostads- och allmänna hälsovårdsföreskrifter. Det är äfven af dessa skäl icke att förvåna sig öfver, att hyrorna stegrats.

Man torde t. o. m. kunna påstå, att om penningevärdet under den sista generationen trots lifsmedelspriserna nedgång ej stigit afsevärdt, detta förhållande bl. a. sammanhänger med storstadsutvecklingen och framförallt med den däraf betingade tomt- och hyresstegringen, hvilken medelbart i form af stegrade butikshyror i någon mån äfven påverkar lifsmedelspriserna (detaljpriserna). Den sista generationens starka hyresstegring torde alltså böra ses i sammanhang dels med storstadsutvecklingen i allmänhet, dels med lifsmedelspriserna nedgång och lönernas stigande, dels med hushållens tillbakagång i personantal, dels slutligen med bostadskvalitetens förbättring. Under sådana omständigheter kan den icke *utan vidare* anses såsom oroande, ehuruväl den naturligen i många afseenden kan innebära »osunda» tendenser. Af särskild betydelse är att fastslå, att äfven om hyran stiger hastigare än inkomsten, därmed icke är sagdt, att den allmänna standarden försämras.[1]

Som en hufvudorsak till hyresstegringen har anförts följande. Den allmänna industrialiseringen med den förökning af rörligheten inom befolkningen den medfört synes också ha haft till följd genomgripande ändringar i såväl bostadsproduktionen som hela husägarståndets sammansättning. Husen byggas numera allt mindre på beställning (för konsument) och allt mer på spekulation, för marknad, följaktligen på kredit, och likaså köpas och säljas hus och tomter mer och mer endast på spekulation. Följden har blifvit, dels att husägarståndet i stor utsträckning är mindre solidt, mera beroende af inteckningsräntan, dels att intresset för en tillfällig profit på huset är mycket öfvervägande öfver intresset att genom en omsorgsfull vård af detsamma och en lämplig kontakt med hyresgästerna under årens lopp ta in en måttlig men säker sparpenning på nedlagdt

[1] Ofvanstående starkt sammanträngda och för åskådlighetens skull något chargerade skildring af bostadsutvecklingens normala förlopp i ett modernt framåtgående samhälle — England, Tyskland — grundar sig på de totalintryck jag fått under läsningen af den nyaste bostadslitteraturen och därmed samhörande nationalekonomiska och statistiska arbeten. Särskildt kan jag hänvisa till Pohles uppsatser i Zeitschr. f. Socialwiss., årg. 1904—1906. Af speciellt intresse synes mig vara hans påpekande af, att »die Behauptung, dass sich das Verhältnis zwischen Einkommen und Miete für die grosse Masse der Bevölkerung heute immer mehr verschlechtere, ist die lezte Position, in welcher sich die sozialistische Verelendungstheorie sehligen Angedenkens gegenwärtig noch hält.» (Zeitschr. f. Socialwiss., årg. 1905, sid. 682.) Om haussens ofördelaktiga inverkan på den allmänna lefnadsstandarden se t. ex. Brock, *Om den ekonomiska fördelningen och krisernas* utk. 1909, särskildt Afd. I, § 4 (»Angående konjunkturväxlingarnas sociala verkningar»). — Med »mellankonjunkturen» har jag helt enkelt betecknat den »korta» period af jämförelsevis lugna år, som plägar inträffa efter baissen men innan högkonjunkturen satt in på allvar med sin hämmande inverkan på reallönens stegringstendenser (jfr Brock, speciellt sid. 131.) Rörande löner, lifsmedelspriser och bostadspriser meddelar Wood i *Journal of the Royal Statistical Society* för 1909, part 1, en ytterst intressant engelsk statistik gående tillbakaända till 1850. — Orsakerna till lifsmedelspriserna nedgång efter 1873 äro omstridda; diskussionen därom hör naturligen ej hit. Efter 1896 ha de f. ö. varit i uppåtgående. Hufvudsaken är här att framhäfva, att växlingarna i bostadspriserna måste studeras i samband med växlingarna i såväl »standarden» som i lifsmedelspriserna och i lönerna, innan några slutsatser dragas.

arbete. I synnerhet gäller detta om de stora hyreskasernerna, hvilkas ägare ofta endast äro tillfälliga hypoteksinnehafvare, hvilka endast gjort några procents kontant inbetalning och för öfrigt öfvertagit de till kanske 3/4 af värdet uppgående inteckningarne, hufvudsakligen i förhoppning att genom en under högkonjunktur utpressad hyresförhöjning ta in en vacker profit på huset och sedan sälja det — kanske efter några få månader — för ett ytterligare höjdt nominellt värde, med förespegling om ytterligare möjlig hyresutpressning, med ökade inteckningar och mot en ännu ytterligare minskad procent kontant inbetalning. Dessa moderna gårdsägare komma sällan i någon direkt beröring med sina hyresgäster. Förmedlingen sker genom vicevärdar, hvilka ej ha fullmakt att reparera, och som snarast endast fördyra administrationskostnaderna. — Och dock torde den *normala* husägarvinsten såväl på försäljningar som på hyror ingalunda vara öfver höfvan stor. Otvifvelaktigt kan en mera rationellt ordnad hypoteksbelåning i sin mån bidraga till sundare förhållanden på bostadsmarknaden.[1]

Slutligen några ord om arbetarnes bostadsfråga till skillnad från den allmänna bostadsfrågan. Det har sagts, att bostadsbehofvet till stor del är ett *kulturbehof*. Detsamma kunde också uttryckas så, att bostaden, så snart den öfverskrider ett verkligt (fysiskt) existensminimum, är en »konventionell nödvändighetsartikel». Men då skillnaden mellan verklig och konventionell här är ytterst flytande eller åtminstone i praktiken ter sig så, flyttas existensminimigränsen allt högre upp, allt efter som den sociala nivån höjs. I alldeles särskild grad gäller detta om bostaden på grund af dess utomordentliga betydelse som yttre ram kring familjehushållet, hemmet, med alla de med växande kultur därur framspirande nya sociala funktionerna, hvilka hvar för sig fordra sitt särskilda utrymme (arbetsrum, sällskapsrum o. s. v.) På en något högre social nivå är en bostad af ett för en arbetare fullt tillräckligt utrymme och en fullgod kvalitet ett existensminimum af nästan lika trängande art som en tillräcklig näring. På en låg social nivå åter händer det ej sällan, att »*behofslösheten*» i fråga om bostadsutrymmet och bostadskvaliteten

[1] Såsom redan förut påpekats, är den tilltagande »spekulationen» ett af den jordreformatoriska riktningens hufvudargument för de nuvarande bostadsförhållandenas (= hyresstegringens) »osundhet». Sätillvida måste man väl också utan vidare ge dem rätt, som det icke kan betviflas, att »stora värden tack vare spekulationen slukas af hvarjehanda tämligen improduktiva» administrations- och mellanhandsomkostnader och framförallt, att byggnadsverksamheten stundom uppmuntras öfver höfvan, stundom allt för litet. Att byggnadsverksamheten under den egentliga haussen så godt som aldrig kan hålla jämna steg med bostadsbehofvet kan anses som fullt konstateradt, så t. ex. af statistiken för outhyrda bostäder under de sista åren i Zeitschr. f. Wohnungswes. Att å andra sidan just under öfvergången till haussen bostadsbyggandet kan nå fullkomligt vanvettiga proportioner — nedrifvande af ett par decennier gamla hus i godt stånd för uppbyggande af moderna lyxhus, till stor del endast af rena »spekulationsskäl» — framgår t. ex. af prof. Scharlings uppsats rörande Köpenhamns utveckling i *Nationalökonomisk Tidskrift* för 1908 (»Verdenskrisen i 1907 og Danmark», särskildt sidd. 97—101.) En inblick i huru ytterligt osolida vida kretsar af husägarne i en modern storstad kunna vara, och särskildt i hvilken utsträckning öfverinteckning kan förekomma, lämnas af *Die Verhältnisse des subhastierten Dresdner Hausbesitzes*, utk. 1906. (Mitteilungen des Statist. Amtes d. Stadt Dresden, 15. Heft.) I den förut omnämnda serien »*Die Störungen im deutschen Wirtschaftsleben während der Jahre* 1900 ff.» yttrar Goldschmidt bl. a., »att hela den privata byggnadsverksamhetens kräftskada ligger däri, att förmöget folk nu för tiden icke mer vilja bygga själfva för egen räkning (Schriften d. Vereins für Soc. polit. Bd 111, sid. 371). — Det må dock slutligen också framhållas, att det moderna samhällslifvets utveckling förlöper i så komplicerade rörelser både ekonomiskt och socialt, att det torde vara tämligen omöjligt att med någon större noggrannhet förutsäga t. ex. bostadsbehofvet i en storstad för det kommande året. Särskildt kunna »krisåren» uppvisa högst betydande omslag på bostadsmarknaden från brist till öfverflöd och — ehuru i mindre mån — från öfverflöd till brist.

är en fullt så viktig orsak till dåliga bostadsförhållanden som knappa inkomster. Denna med en låg kulturståndpunkt samhöriga bristande uppskattning af en god bostads stora betydelse yttrar sig på många sätt, särskildt i liknöjdhet för rummens dimensionsförhållanden, för belysnings- och ventilationsförhållandena och i allmänhet för bostadens hela hygieniska tillstånd. Utan tvifvel är denna liknöjdhet (eller åtminstone denna bristande graderingsförmåga) en af de viktigaste orsakerna till, att hyrorna för arbetarlägenheter ofta äro utomordentligt höga i förhållande till bostadens godhet, i all synnerhet som just *dessa* bostäder vanligen äro de *absolut* sedt billigaste, och denna synpunkt ofta är den för de lägsta klasserna fullständigt dominerande. Naturligtvis är f. ö. just den absoluta hyrans ringa belopp redan i och för sig delvis en förklaring till den relativas höjd. Utom de nu nämnda kunna äfven åtskilliga andra orsaker anföras för förklaringen till, att arbetarlägenheterna äro relativt — i förhållande till bostadens beskaffenhet — dyrare än de högre klassernas. Arbetarlägenheter slitas mer än de bättre, arbetarne äro mindre säkra hyresgäster, hvilket särskildt yttrar sig i, att de flytta på mycket oregelbundna tider (ej så sällan strax efter ordinarie flyttningstiden) och slutligen: de flytta mycket oftare. Häraf följer, att administrationskostnaderna för arbetarhus *skulle* vara proportionsvis mycket större, omtanken mycket mera kräfvande än för andra bostadshus — om nämligen icke ofta nog arbetarhusen i stället mycket fortare finge förfalla. — Så mycket är emellertid säkert, att hus med arbetarlägenheter vanligen draga mycket högre hyror i förhållande till deras verkliga värde än andra. Det är också ett konstateradt faktum, att den privata byggnadsverksamheten i endast relativt ringa mån ägnar sig åt produktion af arbetarbostäder — säkerligen bl. a. sammanhängande just med arbetarnes trögbet att uppskatta en ny modern bostad i förhållande till en sämre, gammal, med något lägre hyra. — Då såväl byggande som ägande af arbetarbostadshus är förenadt med en jämförelsevis stor risk och följaktligen anses böra vara förenadt med en jämförelsevis hög profit, och då vidare många finna omvårdnaden och uppsikten af ett dylikt hus besvärande, blir följden den, att dylika affärer ofta komma i osolida, stundom i mindre goda händer. Under särskildt ogynnsamma omständigheter — t. ex. under höggradig bostadsbrist — kunna sålunda då och då verkliga ockerräntor utdrifvas af de sämre arbetarhusen, isynnerhet af familjer med många barn, hvilka ej gärna ses af hyresvärdarna.

* * *

Det torde af denna inledning framgå, att bostadsförhållandenas utveckling kan gestalta sig väsentligt olika, åtminstone för arbetarklassen, äfven under hvarandra tämligen nära liggande år, beroende på om låg-, hög- eller mellankonjunktur är rådande. Man måste följaktligen göra noga reda för, vid hvilket stadium af den industriella cykeln resp. undersökning ägt rum. Först sedan en dylik försiktighetsåtgärd blifvit vidtagen, kan man våga draga några bindande slutsatser af en jämförelse mellan olika städers bostadsförhållanden, ja t. o. m., först då har man rätt att om den undersökta stadens *allmänna* bostadsläge afge ett generellt omdöme. Uppsalaundersökningen verkställdes under ett hausseår, men innan haussen ännu nått sin spets. Det är troligt, att bostadsförhållandena för arbetarklassen under undersökningsåret gestaltat sig något sämre än under närmast föregående

år (mellankonjunkturens), särskildt på grund af den höggradiga bostadsknappheten med däraf föranledd bostadsförsämring och (i någon mån) ökad inneboendefrekvens. Å andra sidan må det redan nu betonas, att Uppsala endast i relativt ringa mån är en industristad, och särskildt att dess arbetarbefolkning till en afsevärd procent består af gamla personer, särskildt ensamstående kvinnor, af hvilka många för sitt uppehälle äro hänvisade till den offentliga och enskilda fattigvården. Den industriella cykelns kretsgång torde sålunda ej göra sig på samma sätt kännbar i Uppsala som i de flesta jämnstora eller större städer. Jag har emellertid sökt samla så mycket material jag kunnat för belysande af dess verkningar. Förutom hvad som för denna fråga framgår af den lilla historik af Uppsalas folkmängds- och byggnadsutveckling, som följer här näst som bakgrund till redogörelsen för denna undersöknings tillkomst, kommer jag i ett slutkapitel att behandla de sista årens starka hyres- och husvärdesstegring och i samband därmed diskutera förändringen i såväl det allmänna inkomstläget som i bostadsstandarden.

Min egentliga uppgift är naturligen att skildra bostadsförhållandena i Uppsala sådana de gestaltade sig våren 1907. Då jag under min undersöknings fortgång kommit till den öfvertygelsen, att den sida af det sociala lifvet, som afses med termen »bostadsförhållandena», innebär ett förknippande af en sådan mängd i sitt sammanhang högviktiga men på samma gång ganska »spröda» sociala fakta, att endast en riktig djupbehandling kan aflocka dem upplysningar af verkligt värde, har jag sökt lägga min undersökningsmetod så ingående som möjligt och utnyttja det gifna materialet till det ytterligaste. På så sätt torde min undersökning på vissa punkter synas mången ha öfverskridit gränsen för en bostadsundersökning i mera egentlig mening. Jag hoppas, att denna gränsutvidgning skall visa sig ha medfört nya möjligheter för äfven de speciella bostadsproblemens förstående.

Kap. II. Bostadsförhållandenas utveckling i Uppsala under den sista generationen.

Sedan Uppsala år 1880 fått sitt nuvarande omfång och sin ännu gällande stadsplan, tillväxte dess folkmängd ända till årtiondets sista år högst afsevärdt. Den 31 dec. 1880 uppgick den kyrkoskrifna folkmängden till 15,675, den 31 dec. 1885 till 20,202 och den 31 dec. 1890 till 21,511 inv., alltså en folkökning om 28,9 resp. 6,5 %. Sedan ökningshastigheten efter 80-talets midt nedgått, inträffade med året 1890 en minskning på ej mindre än 335 personer. De tre följande åren uppvisa likaledes folkminskning; först med 1894 började folkmängden åter ökas, men ända tills dato har denna ökning aldrig på långt när nått liknande proportioner som under 80-talets förra hälft. 1895 räknade Uppsala 21,428 inv., 1905 24,339, 1906 (det denna undersökning närmast liggande datum) 24,450

och 1908 25,459 inv. Ökningen uppgår för perioderna 1891—95, 1896—1900 och 1901—05 till —0,3, + 6,5 och + 6,5 %.[1]

Tydligtvis måste den plötsliga omkastningen under senare hälften af 80-talet från stark folkökning till afsevärd folkminskning rent af ha haft karaktären af en ekonomisk krasch. Så var också fallet. 80-talet tycks ha varit en öfverspekulationens tid. När baissen plötsligt bröt in, gingo en hel hop handlande omkull. En stor mängd lägenheter kunde ej uthyras och hyrorna föllo enormt. Framemot midten af 90-talet synas exekutiva auktioner på gårdar ha hört till ordningen för dagen. Byggnadsverksamheten, som under uppväxtperioden blomstrat kraftigt, afstannade — åtminstone inom stadsplanen — så godt som alldeles, för att först efter 1900-talets ingång ta upp sig igen.

Det ligger utom denna afhandlings plan att söka närmare utreda orsakerna till 90-talets stora krasch.[2] *En* bidragande omständighet spelar dock så pass stor roll för förståelsen af Upp-

[1] Den kyrkoskrifna folkmängden skiljer sig i Uppsala ganska afsevärdt från den faktiska — bostadsfolkmängden. — Men äfven mellan den mantalsskrifna och den kyrkoskrifna har skillnaden under den omhandlade perioden stundom varit ingalunda obetydlig. Så uppgick t. ex. vid slutet af 1879 — efter införlifningen af de från Bondkyrkoförsamlingen afskilda delarna — den i husförhörslängderna upptagna folkmängden till 15,808 inv. men den mantalsskrifna till endast 15,035, under det att enligt den samma är den 17 nov. företagna folkräkningen den faktiska folkmängden uppgick till 18,144 personer. Sedan det visat sig, att en hel mängd personer varit kyrkoskrifna i Uppsala utan att vara där bosatta, företogs 1880 en grundlig revision med resultat, att vid detta års slut den mantalsskrifna folkmängden — som uppgick till 15,897 inv. — öfversteg den kyrkoskrifna. Under de följande åren ökades den förras öfvertalighet öfver den senare alltjämt, tills skillnaden vid slutet af 1884 uppgick till ej mindre än 526 personer. En ånyo verkställd granskning af husförhörslängderna hade till resultat, att en hel del personer, som befunnits kvarbo i staden, ehuru de voro upptagna på den s. k. löslistan, öfverfördes till husförhörslängden. 1885 uppgick skillnaden mellan den rättsliga och den kyrkliga folkmängden endast till 66 personer. Under de följande åren har den kyrkoskrifna folkmängden i allmänhet öfverstigit den mantalsskrifna, så 1896 med mer än 800 personer men sedan dess med relativt små belopp. Enligt mantalslängderna uppgick folkmängdstillväxten för femårsperioderna 1881—1905 till 27,8, resp. 5,6,—0,01, 5,8 och 6,7 %. — Sedan 1901 räknar Uppsala två församlingar, domkyrkoförsamlingen och artilleriförsamlingen, af hvilka den senare dock endast räknar ej fullt 700 personer. Rörande förhållandet mellan mantals- och kyrkoskrifningarna se *K. Bfhdes femårsberättelser,* särskildt åren 1876—80, sidd. 3—4, och 1881—85, sid. 3. I den förra redogöres också för folkräkningens resultat. — De alltsedan 1902 separat publicerade *Årsberättelse från Uppsala Stads Hälsovårdsnämnd* hämta sina folkmängdsuppgifter från pastorsexpeditionen, men deras siffror öfverensstämma icke fullständigt med Statistiska Centralbyråns: skillnaden är dock obetydlig.

[2] Kraschen skildras i *K. Bfhdes femårsberättelser åren 1886—90* och *91—95*. I den första berättelsen heter det (sid. 9): »Den starka tillväxten i Uppsala stads invånareantal under de båda föregående perioderna hade, särskildt hvad angår perioden 1881—85, alstrat en ifrig byggnadsverksamhet, hvilken, om ock ej i samma grad, fortgått jämväl under hela denna period. Som emellertid, efter hvad det vill synas, de betingelser för stadens hastiga utveckling, hvilka med ökade kommunikationer m. m. tillkommo under 60- och 70-talen, redan före ingången af denna period upphört att verka i samma grad som under de föregående, samt stadens det oaktadt fortgående tillväxt i invånareantal sålunda ej hvilat på naturlig grund af ökad industriell verksamhet m. m., utan varit, så att säga, sin egen orsak, i det byggnadsverksamheten dragit dit skaror af arbetare, så har den naturliga följden blifvit, att nämnda verksamhet, underlättad genom sjunkande räntor, billiga materialier och låga arbetspris, utsträckts något utöfver stadens behof. Alltjämt sjunkande hyror och ökadt antal outhyrda lägenheter bevisa tillräckligt detta förhållande, hvars följder i ekonomiskt afseende torde för en del af stadens invånare komma att blifva kännbara nog. — — — Samma orsaker, som åstadkommit en alltför stark byggnadsspekulation, hafva jämväl verkat en i viss mån osund spekulation på andra håll. Så kan t. ex. antalet minuthandlande inom staden icke anses motsvara köpförmågan hos stadens befolkning. Den hastiga folkmängdstillväxten, den lifliga byggnadsverksamheten m. m., allt i förening med en viss växande obenägenhet för kroppsarbete, har lockat ett stort antal personer utan kapital och utan tillräckliga kunskaper att grunda små minuthandelsaffärer med lager tagna på kredit. Dessa lager hafva därefter, ofta nog till fyllande af köpmannens egna lefnadsbehof, försålts till pris, som ej kunnat anses naturliga. Detta har menligt inverkat på de köpmäns ekonomi, hvilka haft sin rörelse grundad på sundare basis. På grund af detta

salas bostadsförhållanden i allmänhet, att den ej i detta sammanhang kan förbigås. Den är de ekonomiska konjunkturernas samband med växlingarna i studentantalet. Om dessa växlingar kan följande förtjäna nämnas. Efter en stark nedgång under 70-talet till 1,397 studenter höstterminen 1878 steg antalet oafbrutet ända till vårterminen 1887, då det uppgick till ej mindre än 1,928, hvarefter det oafbrutet och stundom med starka hopp sjönk ända ned till 1,448 höstterminen 1894. Allra starkast var nedgången åren 1890—91. Från 1894 stod numeråren så godt som stilla t. o. m. höstterminen 1902, då den uppgick till 1,473. Följande höstermin steg den med ens till 1,547. Höstterminerna 1905 och 1906 var studentantalet 1,678 resp. 1,761; i närvarande stund slutligen uppgår det enligt studentkatalogen till ej mindre än 2,003. Af intresse är här egentligen att observera, att studentantalets starka ökning under 80-talets förra hälft — med nära 500 — inträffar just under stadens stora tillväxtperiod och den följande nästan lika starka tillbakagången under stadens allmänna tillbakagångsperiod. Då man dessutom betänker, att studenterna i förhållande till sin numerär måste anses som ganska afsevärda konsumenter af allehanda nödvändighetsartiklar, ej minst föda och bostäder, är det helt naturligt, att äfven ganska små förändringar i deras antal kunna vara kännbara nog för de många, som räkna på dem som sina kunder. Hvad särskildt bostadsfrågan angår, så är det nogsamt bekant, att en hel del ekonomiskt mindre väl situerade personer för sitt lifsuppehälle äro i hög grad beroende af, att de lyckas få sina studentrum uthyrda till något så när goda priser. En nedgång på ett enda år i studentantalet på ett 100-tal, i början på 90-talet, eller en nästan lika stor uppgång åren 1902—1909, måste ovillkorligen påverka bostadsmarknaden inom åtminstone de speciella studentkvarteren. Och under alla förhållanden har man att räkna med en faktisk folkmängd, som under uppgångstider oftast är proportionsvis större i förhållande till den rättsliga (kyrkliga)

---

med flere förhållanden kan affärsställningen i staden under perioden sägas i allmänhet hafva varit tryckt. Till någon egentlig kris har det dock ej kommit. Några större konkurser hafva ej inträffat.» Nästa berättelse fortsätter (sid. 6): »Hvad städerna och särskildt staden Uppsala angår, har den tryckta ekonomiska ställning, för hvars orsaker redogjordes i senaste femårsberättelse, sträckt sig äfven öfver denna period. Inom fastighetsväsendet har inträdt ett bakslag efter den under perioden 1881—85 så ifrigt bedrifna byggnadsverksamheten. Perioden betecknas af en stor utflyttning med däraf följande antal outhyrda lägenheter och låga hyror. — — — Ej mindre än 119 exekutiva fastighetsförsäljningar ha hållits, med ett sammanlagdt försäljningsbelopp af 2,093,201 kronor för fastigheter, hvilkas taxeringsvärden stego till 3,985,400 kronor. Mot periodens slut synes dock en ljusning hafva inträdt. I det allmänna affärslifvet i öfrigt hafva en del konkurser och ekonomiskt obestånd varit följden af en i viss mån osund spekulation och alltför högt drifven konkurrens. Såsom belysande för den ekonomiska ställningen i Uppsala meddelas här en uppgift å åsatt bevillning för inkomst under periodens olika år:

År 1891	44,579,80	kr.
» 1892	41,727,60	»
» 1893	41,518,98	»
» 1894	41,797,70	»
» 1895	42,669,18	» "

Det kan tilläggas, att taxeringsvärdet å hus och tomter, som 1890 utgjorde 36,606,600 kronor, år 1895 nedgått till 34,858,900 kronor. — Krisen i början af 90-talet var för öfrigt som bekant internationell. Den gjorde sig bl. a. kännbar i Stockholm på ett liknande sätt som i Uppsala om ock ej på långt när så våldsamt. — Det kan slutligen förtjäna erinras om, att det nya universitetshuset uppfördes under 80-talets förra hälft. I hvad mån detta byggnadsarbete bidrog till inflyttningen, är omöjligt att säga, då intet är bekant om de därvid sysselsatta arbetarnes antal. Under 80-talets senare hälft och de allra första åren af 90-talet utfördes restaurationen af domkyrkan. Här synes dock arbetsstyrkan i hvarje fall aldrig ha öfverstigit 100 man och efter 1890 varit obetydlig (enligt upplysningar hämtade ur *Domkyrkoarkivet*).

än under nedgångstider — stordelen studenter torde icke vara mantalsskrifna (eller kyrkoskrifna) — och följaktligen just under uppgångstider att beräkna med en äfven af detta skäl ökad bostadskonsumtion.[1]

Fastställandet af 1880 års stadsplan synes ha föregåtts af ett intensivt byggande på de områden, som därmed kommo att lyda under städernas byggnadsstadga, särskildt Luthagen och Nya Svartbäcken. Under 80-talets stora uppsvingstid florerade byggnadsverksamheten icke blott inom stadsplanen utan äfven, och i ännu högre grad, utom densamma. Liksom de i Luthagen och Nya Svartbäcken före stadsplanetiden uppförda husen torde ha lämnat mycket öfrigt att önska ifråga om soliditet, så gäller detta i ej mindre grad om de nyuppstående förstäderna. Tyvärr gäller om dem i stort sedt ännu i denna dag detta omdöme. Då folkmängdsökningen var så stark och på samma gång hela den ekonomiska uppgången till stor del en chimär, är det naturligt att de hygieniska anordningarna under 80-talet på långt när ej kunde hålla jämna steg med stadens tillväxt. I så måtto betecknar 90-talets stagnationstid en välbehöflig efterrevision (delvis påskyndad af kolerafaran).

I huru hög grad Uppsala under den senaste generationen utvecklat sig genom sina förstäder framgår af följande siffror. Vid den år 1879 företagna folkräkningen befanns den i (de nuvarande) förstäderna boende befolkningen uppgå till omkring 500 personer. År 1890 räknade Vaksala-staden 867 och Luthagens förstäder 1,395 inv. Vid slutet af 1908 har Vaksalastaden ökats till 1,400 personer och Luthagens förstäder till nära 2,400, förutom att en ny förstad, Eriksberg, med omkr. 200 inv., växt ut på Fjärdingens utmarker, och ett helt litet nytt samhälle bildats strax utanför stadsgränsen helt nära Luthagensförstäderna, Rickomberga egna hem, med minst 500 inv. Under 1900-talet har Uppsala stads folkökning faktiskt bestått i en ökning utom stadsplanen motsvarad af någon minskning inom densamma.[2]

[1] Efter midten af 90-talet synes något direkt samband mellan studentantalets ökning och den allmänna folkmängdstillväxten icke kunna påvisas. Ända till de allra sista åren ha ju också fluktuationerna varit ganska små i båda afseendena. Från slutet af 1902 till slutet af 1907 har studentantalet vuxit relativt raskt, med 348 eller 23,6 %, men folkmängden endast med 887 (enligt pastorsexpeditionens uppgifter) eller 3,8 %, under det att under 8-årsperioden 1894 t. o. m. 1902 motsvarande tal voro 25 resp. 1,946 — oberäknadt artilleriförsamlingen. — Det är emellertid att observera, att den naturliga folkökningen tack vare den ständigt nedgående nativiteten alltjämt är stadd i minskning. Så var öfverskottstalet — det årliga promille-antalet födda utöfver döda — åren 1881—1890 8,8, 1891—94, 4,2 1895—1902 4,2 och 1903—06 3,1 ‰. En relativt liten folkökning under senare år innebär sålunda ett i förhållande till en proportionsvis lika stor folkökning under tidigare år relativt stort flyttningsöfverskott. Så utgjorde flyttningsöfverskottet under åren 1903—07 56 % af hela folkökningen, under det att omflyttningstalet åren 1891—1900 var endast 1,3 men öfverskottstalet 4,7 ‰. Då flyttningsöfverskottet så till vida är af större betydelse för bostadskonsumtionen än nativitetsöfverskottet, som det i allmänhet tillför ett relativt stort antal vuxna, är det af en viss vikt att observera denna fortgående förskjutning. — Men härom mera i ett annat sammanhang.

[2] Tyvärr saknas en brukbar byggnadsstatistik för Uppsala. Först och främst finnas inga som hälst uppgifter för förstäderna, där folkmängdsökningen hufvudsakligen ägt rum. Men äfven för området inom stadsplanen äger man endast uppgift om antalet nybyggda hus; men då man icke vet, huru många lägenheter husen innehöllo, äro dessa uppgifter icke af så synnerligt stort värde, åtminstone om man vill jämföra byggnadsverksamheten under senare år och under tidigare — t. ex. i början af 80-talet — då husen under den gängna generationen betydligt tilltagit i storlek. I all synnerhet torde den 1890 införda bestämmelsen, att boningshus endast får byggas »af sten, tegel eller annat brandfritt material» (*Byggnadsordningen*, § 28), ha verkat i den riktningen, liksom f. ö. också i längden i hyreshöjande riktning. Under perioden 1881—85 uppfördes inom stadsplanen allt som allt 209 nya boningshus, af hvilka 91 trähus, 1886—90 76, af hvilka 15 trähus, 1891—95 endast 13, 1896—1900 10 och 1901—1905 28 boningshus. (*K. Byfhdes femårsberättelser*). År 1906 slutligen byggdes 7 bostadshus (mot 11 1905) med inalles

Om icke byggnadsverksamheten i förstäderna bedrefves under så ringa garantier för ett solidt arbete, skulle denna utskjutningsprocess utan tvifvel kunna hälsas med *oblandad* tillfredsställelse. Många af den äldre, inre stadens arbetarbostadslägenheter erbjuda icke tillräckligt utrymme

37 bostadslägenheter om 147 rum och kök, alltså något mer än 5 lägenheter och 21 rum (och kök) per hus mot i medeltal 28 rum år 1905. Vid folkräkningen 1879 befanns det komma i medeltal 12,3 rum (och kök) på hvarje boningshus (inom stadsplanen). Får man tro en 1904 verkställd summarisk »rumsräkning», skulle detta år på hvarje hus komma i genomsnitt 14,7 rum (och kök). — Se *Rob. Schultz, Folkräkningen i Uppsala 1879* och *Uppsala Stadsfullmäktiges tryck 1905. N:o 1*, sid. 5.

Skildringen af den allmänna hygienens utveckling i Uppsala under den gångna människoåldern ligger utom planen för denna afhandling. Det kan dock förtjäna påpekas, att det arbete, som härunder utförts för ett bättre byggnadssätt, förbättringar af gator, vattentillförsel, afträden m. m., och som i sin mån bidragit till att i Uppsala liksom i öfriga svenska städer i så hög grad nedbringa dödligheten, sältillvida synnerligen nära hör ihop med bostadsfrågan, som det innebär en förökning af husens bostadsvärde. Af särskildt intresse är därvid att följa utvecklingen af förstäderna och deras sammanknytande med den inre staden.

Några citat rörande förstäderna under deras första hastiga uppväxttid må tillåtas. I *K. Bfhdes femårsberättelse för 1886—90* läses (sid 9): »Denna långt utsträckta byggnadsverksamhet har f. ö. i ett annat afseende (citatet hör ihop med det på sid. 10 detta arbete not 2 anförda) varit för samhället i dess helhet menlig. Den har omgifvit staden med en krets af illa byggda, osunda förstäder, hvilka väl hittills till god del tjänat till bostäder åt den arbetarebefolkning, som byggnadsverksamheten tarfvat, men som, efter hvad man kan befara, framdeles skola, genom att bereda billiga, om ock usla bostäder för en fattig, lös befolkning, såväl i fattigvårds- som sanitärt hänseende blifva en börda för samhället.»

Mera i detalj kan man följa förstadsutvecklingen i doktor Schultz hälsovårdsberättelser — som stadsläkare — i *Uppsala läkareförenings förhandlingar*. Därur må citeras följande. På tal om orsakerna till tyfoidfeberepidemien vintern 1883—84 yttras bl. a.: »År 1879 förekommo inalles 84 fall af tyfoidfeber, men af dessa ej mindre än 52 inom den då nyss med staden förenade Nya Svartbäcken. Denna stadsdel eller rättare den mindre del däraf där nervfeber förekommit — inneslutande en folkmängd af mer än 2,000 personer och som för några år sedan utgjorde en sumpig åker — är hopträngd mellan fyra vägbankar, som hindra allt aflopp för dagvattnet, isynnerhet som alla gamla landsvägs- och åkerdiken vid byggnadernas uppförande småningom försvunnit. Den vattensjuka marken, som hufvudsakligen bildas af alluviallera, som den fordom mera betydande »Svarta bäcken» afsatt, ligger mycket lågt, och dess grundvatten träffas redan på 1 à 2 fots djup, om ej långvarig torka varit rådande. På denna dåliga byggnadsgrund hafva under de sista 10—15 åren uppförts en mängd boningshus för stadens fattigaste befolkning, utan någon hänsyn till sundhetens eller snygghetens fordringar. Afträdena ligga tätt intill boningshusen och orenligheten upptogs vid ifrågavarande tid, 1879, endast i gropar eller i stora komposthögar. Här och där inom gårdarne befintliga brunnar med smutsigt och ibland stinkande vatten användes till tvätt och skurning, mähända någon gång också till matlagning. Vattenledningsposter funnos endast tämligen aflägsna. — — — Samma beskrifning kan i hufvuddragen tillämpas på den under de senaste åren omkring ½ fjärdingsväg utom stadsplanen uppkomna förstad, som i dagligt tal bär det gemensamma namnet »Gränsen». — — — Likasä den ungefär samtidigt rådande lilla lokala epidemien — — — i den omedelbara närheten af det illa beryktade och mycket bekämpade Luthagsdiket.» (*Ups. Läkarf. förhandl.*, Bd 19, sidd. 261—265.) — 1888 yttrar Schultz (Bd 24): »Sedan under år 1887 vatten- och afloppsledningar blifvit framdragna genom hela Nya Svartbäcken och genom separatledningar kommit i det närmaste hvarje gård härstädes till godo, kan man väga hoppas, att dödligheten skall ytterligare minskas.» Följande år heter det: »De strängare bestämmelser rörande sättet för städernas bebyggande, som innehållas i 1874 års byggnadsstadga och af den framkallade speciella byggnadsordningar, hafva i väsentlig mån bidragit därtill, att en stor del af våra städer omgärdats med förstäder. Så har det gått äfven här. Uppsala har fått tätt invid sitt planlagda område 4 byggnadskomplexer, 3 på nordvästra sidan, nämligen Erikslund, Stabbylund och Eriksdal samt åt nordost, längs landsvägen, den s. k. Vaksalastaden bestående af lägenheterna Karlsborg, Sannecke, Petterslund, Ala, Johannelund och Johannesbäck. — — — Denna östra förstad äger 40 bebyggda tomter och de 3 förstnämnda tillsammans 61. Det säger sig självt, att de, som byggt på dessa ställen, mera tänkt på att göra sina små kapital fruktbärande än på sina hyresgästers bästa, och att de, som af de billiga hyrorna lockats att här bereda sig hemvist, tillhöra den samhällsklass, som lefver under i allmänhet ogynnsamma förhållanden. Det är visserligen sant, att genom de fattiga familjernas utflyttning från den egentliga staden trångboddheten i väsentlig mån minskats, men härdarne för smittosamma sjukdomar hafva blott flyttat utom det gamla rämärket och

för större familjer, en del äro dessutom hygieniskt ganska otillfredsställande. Naturligen är den stegrade hyran för de bättre centralt belägna lägenheterna den förnämsta orsaken till, att de barnrika arbetarfamiljerna uppsöka förstäderna, sannolikt också värdarnes obenägenhet för barnrika hyresgäster. Ehuru vid hufvudgatorna moderna flervåningshus i ej ringa utsträckning ersatt de gamla tvåvåningshusen, har folkmängden på sina håll gått tillbaka äfven i centralt belägna gårdar, beroende på att dessa moderna hus till största delen inrymma större »våningar» och befolkningstätheten sålunda blir mycket mindre än den var förut. I stort sedt torde dock folkmängdstillbakagången i de gamla stadsdelarne bero på minskad befolkningstäthet i de gamla arbetargårdarna, alltså förbättrad standard.

Sedan efterverkningarna af 90-talets stora husägarekrasch öfvervunnits, började hyrorna under inverkan af den nyuppstigande högkonjunkturen åter gå i höjden. Efter ett kort uppehåll 1900 t. o. m. 1902 tog en ny uppgångstid sin början 1903. Då byggnadsverksamheten hela tiden efter kraschen varit svag — väl delvis på grund af det starka intryck den efterlämnat — började redan detta år en kännbar bostadsbrist göra sig gällande för arbetarbefolkningen.

Redan den 5 febr. 1903 talas det i Drätselkammaren »om vikten af att något från stadens sida åtgjordes för att åtminstone i någon mån afhjälpa den betänkliga, i flere fall upprörande brist på lämpliga arbetarbostäder, som för närvarande vore för handen». Följande månad beslöto Stadsfullmäktige att uppföra ett arbetarbostadshus för 20 à 25 familjer. Det byggdes under loppet af 1905 och följdes år 1907 af ett liknande, båda belägna i kvarteret Menja, Kungsängen.

Då emellertid under loppet af 1903 bostadsmarknaden ytterligare tillstramats, särskildt för arbetarne, fördes hela den stora arbetarbostadsfrågan upp i Stadsfullmäktige. Den 11 oktober

---

innebära alltid ett hot mot såväl förstädernas som hela kommunens inbyggare. För att i sin mån söka undanrödja farorna gjorde Hälsovårdsnämnden 1888 hemställan om dessa tätare bebyggda platsers likställighet med stad i hälsovårdshänseende, hvilken af K. Bfhde bifallits, så att från början af 1889 hälsovårdsstadgans strängare bestämmelser där skola tillämpas. Under det gångna året hafva anställts noggranna undersökningar inom hvar och en af de 101 bebyggda tomterna. Det har därvid visat sig, att de flesta gårdarna äga brunnar med oftast ännu godt vatten, men endast dagvatten, som upphämtas från ringa djup och lätt fördärfvas, om marken fortfarande orenas. Afloppen äro egentligen allestädes dåliga. — — — I afseende på renhållningsväsendet återstår särdeles mycket att önska, och anmärkningar i detta hänseende hafva gjorts vid alla gårdar.» — Och 1890: »En sanitär olägenhet, som allt sedan 1881 varit föremål för talrika öfverläggningar och skriftväxlingar mellan myndigheterna, nämligen tillvaron af det stora afloppsdiket, som börjande vid stadsskogen utgjort en afledning för åtskillig orenlighet från svingårdarne söder om staden och uppsamlande en massa orenlighet från förstaden Erikslund ledt allt detta genom den tätast bebyggda delen af Luthagen rätt ned i ån — en olägenhet så mycket betänkligare, som afloppsdiket i följd af Luthagens ringa höjd ofta öfversvämmat, hvarvid marken genomdränkts af det farliga innehållet — denna har nu blifvit i det väsentliga afhjälpt dels genom dikets förflyttning utom det planlagda området, dels genom nedläggning af en del underjordiska aflopp. — — — Nu väsentligen två missförhållanden i förstäderna, brist på vatten- och afloppsledning.»

1892 heter det bl. a.: »På grund af kolerafaran ha vidtagits en del hälsovårdsåtgärder. Så ersattes i den s. k. Vaksalaförstaden alla mellan gårdarna befintliga jorddiken med öppna plankrännor, som kunna sopas och spolas Därigenom ha åtminstone bostäderna befriats från det omedelbara grannskapet af den stinkande och stillastående orenligheten, hvarmed de förut varit omgärdade. Vid Eriksdal och Stabbylund ha dikena upprensats, så att affall numera finnas öfverallt. Vid Eriksdal och Stabbylund ha de igenlagts och ersatts med täckta underjordiska planktrummor, som afleda dag- och spillvattnet (till det s. k. Strömdiket). Rörande afträden, stall och fähus har undersökning utförts.» (Se tablån Bd 28, sid. 235.)

Vaksalastaden räknade år 1879 267 invånare (faktisk folkmängd) Eriksberg 54; Luthagens förstäder saknades då ännu fullständigt.

samma år väckte bankkamrer Nils Stenbeck motion, »att Stadsfullmäktige ville låta utreda, hvilka åtgärder från stadens sida möjligen kunde vidtagas, på det att den framtida byggnadsverksamheten, särskildt i hvad den afsåge åstadkommandet af bostäder för arbetare och med dem likställda, måtte komma att utöfvas på ett såväl för det allmänna som det enskilda önskvärdt sätt.» Motionen ledde till tillsättande af en bostadskommitté på fem personer. I sitt i januari 1905 dagtecknade betänkande föreslå kommitterade bl. a., »att en statistisk bostadsundersökning i Uppsala anordnas, och att för ändamålet ett förslagsanslag beviljas å 3,000 kr., under villkor att sakkunnig person såväl leder förarbetena vid undersökningen som statistiskt bearbetar det samlade materialet, alltefter det att först detaljerad plan för undersökningen blifvit af därtill af Stadsfullmäktige utsedda personer i samråd med den sakkunnige bestämd.» »För att uppnå ett tillförlitligt resultat af undersökningen», heter det vidare i kommitterades motivering, »erfordras emellertid ganska omfattande och med sakkunskap ledda förarbeten, hvarefter de insamlade uppgifterna måste af den sakkunnige statistiskt bearbetas. — — — men då har man också ett värdefullt material, som utan särdeles stora ansträngningar kan år från år kompletteras och därigenom bereda staden tillgång till en årligen återkommande statistik öfver bostads- och hyresförhållandena härstädes. Att en sådan statistik bör kunna i väsentlig mån bidraga till att gifva stadga åt byggnadsverksamheten och till undvikande af sådana tvära omkastningar, som förut ägt rum här, torde man hafva skäl att antaga.»[1]

Den 16 nov. 1906 beslöto Stadsfullmäktige i enlighet med kommitterades förslag; att jämte den sakkunnige »bestämma detaljerad plan för undersökningen» utsågos den 14 dec. professor U. Quensel, kommitténs ordf., häradshöfding A. Olivecrona, den afgångna bostadskommitténs ordf., och byggmästare G. Gustafsson, åt hvilka äfvenledes uppdrogs att utse sakkunnig.

På nyåret 1907 utsågos lektor Karl Nordlund och undertecknad att gemensamt vara sakkunnige. Som emellertid lektor Nordlunds tid var strängt upptagen af ämbetsgöromål, och han på våren till följd af sin utnämning till rektor i Hudiksvall måste lämna Uppsala, kom hufvudparten af det förberedande arbetet och hela utförandet att hvila på mig.

Kap. III. Bostadsenquêtens planläggning och utförande.

Efter en del öfverläggningar med kommitterade fastställdes med några små förändringar och tillägg en af mig uppgjord plan för undersökningen. Formuläret meddelas på omstående sida. Redan en hastig blick på formuläret torde vara tillräcklig, för att läsaren skall få klart för sig, att kommitterade tänkt sig bostadsundersökningen som en undersökning mera på djupet än på bredden. Så har formuläret endast upptagit lägenhetskategorier om högst två rum och

[1] Kommitténs betänkande är tryckt i *Uppsala Stadsfullmäktiges tryck 1905, n:r 1.*

M

Datum för undersökningen:

1. **Adress** ..... gatan N:o ..... i stadsdelen .....

2. **Bostadsinnehafvaren**
namn:
yrke:
arbetsplats: .....
civilstånd: gift, ogift, änkling, änka
inkomst: kr. pr år, kr. pr m. kr. pr v. (öfr. fam:s ink.)

3. **Bostadens läge och byggnadsmaterial**
gatbyggnad, gårdsbyggnad, fristående.
hus af sten, timmer, plank.
våningshus, ... våningen, vindsvåning
golfvets djup under markens yta ... m.

4. **Bostadens storlek:** Antal rum: ... jämte kök, del i kök.

Rummet n:o	längd m.	bredd m.	höjd m.	golfyta m.²	rymd m.³	Antal där sofvande: vuxna	Antal där sofvande: barn und. 14 år.
1							
2							
Kök del i kök							
Summa							

5. **Bostadens beskaffenhet:**

	Rum n:o 1	Rum n:o 2	Köket
Belysning: primär, af 1:a gr., af 2:a gr. sekundär, mörk rum			
fönstrens antal			
» storlek	×	×	×
Uppvärmning: kakelugn, kamin, kallr.			
Ventilation: öppet, stängt			

Hygieniska förhållanden i allmänhet: rummen äro torra, fuktiga.
» » varma, kalla
» » i någorlunda
godt stånd, bofälliga.

6. **Antalet innevånare i bostaden:**

	Män: gifta	Män: ogifta	Kvinnor: gifta	Kvinnor: ogifta	Barn under 14 år: gossar	Barn under 14 år: flickor	S:ma
Familjemedlemmar . . .							
Tjänare							
Själfst. hyresg. i 2:a hand							
nneboende							
I S:mma							

S:ma: manl., ... kv., ... gifta, ... ogifta. S:ma personenheter: ... .

7. **Handtverk i bostaden:** .....

8. **Bostadens bekvämlighetsförhållanden:**
Vattenledning: i köket, på gården, brunn på gården, i grannskapet.
Afträde: gemensamt för flere bostäder, enskildt för bostaden, i boningshuset, i skild uthusbyggnad.
Tvättstuga, vind, källare.

9. **Hyresförhållanden:**
När flyttade bostadsinnehafvaren in i bostaden (år o. dag)? .....
Hyrans storlek: ... kr. pr år, ... kr. pr mån., ... kr. pr vecka.
Hyres af vård, hyresgäst.
Själfständig hyresgäst i 2:a hand hyra (rum n:o) ... kr. pr m., ... kr. pr v.
Inneboendes hyra ... kr. pr mån., ... kr. pr. v.

10. **Hälsoförhållanden:** Lungsot: ... sjuka, ... döda, (... år sedan).

11. **Öfriga anmärkningar:**

Golfyta pr personenhet . . . . . m²
Luftrymd pr personenhet . . . . . m³
Sofluftrymd pr personenhet . . . . . m³
Hyra pr kubikmeter luftkub. . . . . kr.
Fönsteryta i % af golfytan.

kök. Nu heter det emellertid i bostadskommitténs betänkande på tal om den tilltänkta undersökningens art och läggning: »Den borde afse inhämtande af kännedom om antalet bostadslägenheter här i staden, deras fördelning i rum och kök, de mindre lägenheternas beskaffenhet och storlek, antalet där i hvarje rum boende personer, hyresprisen och antalet till uthyrning lediga rum». Af detta yttrande synes framgå, att man önskade hufvudvikten lagd på de mindre lägenheterna, men att man äfven ville ha några summariska uppgifter om stadens hela bostadsförråd.

Det befanns emellertid, att inhämtande af uppgifter om hela antalet bostadslägenheter och deras fördelning i rum och kök icke skulle stå i rimlig proportion till på detta arbete nedlagda kostnader i tid och pengar — allra hälst i betraktande af att anslagssumman var ganska måttlig —. Då nämligen i uppgifterna till mantalslängderna på sin höjd meddelas upplysning om antalet lägenheter och deras hyror (utan vidare kvalifikation), blefve enda utvägen besök i husen och utfrågande af lägenheternas rumssammansättning, med frånskiljande af bostads- och butikslägenheter och af outhyrda lägenheter från uthyrda. Men lägenheterna äro i Uppsala ofta mycket »lösligt» sammansatta, beroende på den starka frekvensen af uthyrande i andra hand — studentvåningarna —. Och som i nästa kapitel skall visas, är det ofta nog så svårt att säga, om ett rumskomplex med flere i andra hand uthyrda rum skall räknas som en eller som flere lägenheter. Uppgiften om rumsantalet borde sålunda ha kompletterats med uppgift om antalet i andra hand uthyrda rum, hälst också om de boendes antal och sammansättning. I många fall skulle säkerligen en naken uppgift om, att i den och den gården funnes så och så många lägenheter med resp. så och så många rum ha varit skäligen värdelös. En statistik öfver antalet outhyrda rum, resp. lägenheter åter torde ej böra komma ifråga förrän efter en verklig *bostadsbeskrifning*, då frekvensen af outhyrda lägenheter får sin rätta belysning först genom klargörande af orsakerna till, att de ej blifvit uthyrda.

Hufvudändamålet med hela undersökningen var väl dessutom att klargöra, i hvad mån sociala missförhållanden förekommo, och dylika äro naturligen koncentrerade i de minsta lägenheterna. Ett ytterligare skäl att lämna den stora allmänna undersökningen å sido var kommitterades önskan att så litet som möjligt väcka de mera vårdslösa värdarnes uppmärksamhet. I de fall då förefintliga missförhållanden i något afseende kunde läggas värdarne till last, var det ju att vänta, att dessa skulle ställa sig mindre sympatiska till hela undersökningen och möjligen t. o. m. ingripa hindrande. Det beslöts därför också att söka undvika deras inblandning. Jag vill slutligen tillfoga, att ännu ett (mera formellt men ganska vägande) skäl förefanns att icke nu företa en allmän bostadsundersökning. En dylik undersökning skulle tydligen närmast ha fått formen af en bostadsräkning i stil med de senast år 1905 i Stockholm och Göteborg efter enahanda plan utförda. Då dessa räkningar äro afsedda att förnyas hvart femte år, vore det lämpligast, om en eventuell likartad — och högeligen önsklig — Uppsalaräkning försigginge samtidigt, tidigast alltså 1910, af skäl som anförts under diskussionen om bostadsförhållandenas samband med de ekonomiska konjunkturerna.

Under alla förhållanden är en dylik allmän bostadsräkning någonting helt annat än en verkligt ingående bostadsenquête, sådan som den kommitterade tänkt sig ifråga om smålägenheterna.[1]

[1] De hittills företagna svenska *bostadsräkningarna* ha icke särskildt upptagit lägenheter hyrda i andra hand (af hyresgäst), ej heller »möblerade rum», då deras material består af uppgifter från hyresvärdarne. — Tydligtvis tarfvas för Uppsala en utvidgning af planen. —

Så snart beslut fattats, att husundersökningen skulle inskränkas till smålägenheterna, uppstod spörsmålet om »småläg enhetsbegreppets» begränsande uppåt. Att man icke skulle gå längre än till tre rum och kök, stod genast klart, men äfven beslutet att stanna vid två rum och kök kunde fattas utan längre öfverläggningar. Stockholmsundersökningarna ha till fullo visat, att kategorien två rum och kök är en ganska ren arbetarkategori, under det att tre rum och kök i öfvervägande grad bebos af en socialt något högre klass än arbetarne, och att det i hvarje fall är mycket svårare att inom denna kategori uppdraga gränsen mellan arbetarne och småfolksklassen å ena sidan och de småborgerliga klasserna å den andra. Beslutet att icke undersöka större lägenheter än två rum och kök har också visat sig vara välbetänkt. En ganska stor procent af dessa lägenheter består t. o. m. faktiskt räknadt af ett rum och kök plus ett uthyrdt rum. Ett litet antal tre-, fyra- och flerrumslägenheter, som endast ur hyressynpunkt stådade med dessa namn, ha dock äfven tagits med, sedan de vederbörligen upplösts i sina bostadssociala enheter, ett å ett par rum för hufvudhyranden och ett par å flere i andra hand uthyrda. — Den närmare redogörelsen för de härvid följda principerna återfinnes i följande kapitel —.

Men äfven det så fixerade småläg enhetsbegreppet underkastades ytterligare jämkningar. I Uppsala finns det ej så få ensamstående — mestadels äldre — kvinnor ur medelklassen, hvilka bo i ett å ett par rum och kök. En sådan undersökning som den nu ifrågavarande skulle ofelbart ha upptagits mindre väl af många af dem och endast med en viss svårighet kunnat företagas, utan att nämnvärd nytta uppnåtts därmed. De sociala missförhållanden, som kunna vara rådande inom dessa samhällslager, äro i hvarje fall af en helt annan art än de, som påträffas inom arbetarklassen. En undersökning sådan som den föreliggande bör operera med ett socialt så homogent material som möjligt. Ur denna synpunkt måste det t. o. m. anses som fullt befogadt att ur undersökningen utskilja alla småläg enheter bebodda af ensamstående personer ur de högre samhällsklasserna. Så blefvo först och främst samtliga studentrum utskilda och vidare äfven lägenheter bebodda af yngre, ogifta tjänstemän (vid järnväg, bank, post, telegraf o. s. v.), hvilka hufvudsakligen endast på den grund, att de ännu ej nått den ålder och lönegrad, vid hvilken de kunna bilda familj, ej bebodde en »ståndsmässig» lägenhet. — Naturligen har »ståndet» icke ensamt för sig fått afgöra öfver lägenheternas sociala klassifikation. Det är endast, om det högre ståndet äfven tagit sig uttryck i bostadsbeskaffenheten (rikliga utrymmen per person räknadt, i allmänhet en viss öfverklassprägel, en något högre hyra än den vanliga, god möblering o. s. v.), som vederbörande lägenhet icke ansetts böra tas med i undersökningen. — Men slutligen finns det äfven en liten grupp småläg enheter tillhörande den högsta kategorien, två rum och kök, hvilka äro verkliga familjelägenheter och dock tydligen äfven de tillhöra en högre social typ än hufvudmassan af de under denna undersökning fallande. De bebos af tjänstemannafamiljer eller med dem socialt jämställda, där familjefadern har öfver 2,000 kr. inkomst, och hvilka genom rummens stora dimensioner genom förekomsten af allehanda bekvämligheter, möblemangets prydliga utseende, frånvaron af inhyrande, hyrans storlek o. s. v. ge ett rent småborgerligt intryck. I det stora flertalet fall torde äfven dessa lägenheter (hvilkas absoluta antal säkerligen är försvinnande litet) ha utskilts. Återstod så ett socialt sedt synnerligen likformigt material. På grund af alla dessa jämkningar har

jag funnit riktigast att utbyta termen *smålägenhet* mot *arbetarlägenhet*. Jag vill dock betona, att ordet arbetare här ej får tas i industriteknisk mening utan endast i social, ungefär likabetydande med ordet småfolk. Så har, förutom en mängd understödstagare och en del kvinnor, som lifnära sig med inackordering och rumsuthyrning, medtagits icke så få småhandlande och småhandtverkare, en del handelsbiträden, några underofficerare o. s. v. Huru gränsen dragits, är omöjligt att i detalj ange. Det sociala miljöintrycket har fått vara afgörande. Så må särskildt påpekas, att äfven ett antal små gårdsägare tagits med. Dock torde säkerligen deras antal ha blifvit betydligt större än fallet nu är, om den sociala miljösynpunkten följts strikte. Att så ej skett, beror — såsom redan anmärkts — på önskan att så litet som möjligt indraga värdarne i undersökningen.

För att ännu ytterligare understryka homogenitetssynpunkten har ett antal bättre lägenheter (nyare och rymligare, med moderna bekvämligheter bättre försedda) afskilts som särskild grupp — jämte en del lägenheter, hvilkas hyra af en eller annan anledning icke kunde uppges eller med någon säkerhet uppskattas. — Några få högre yrkesarbetare torde redan på grund af rumsantalets maximifixering ha blifvit uteslutna.

Endast 2 à 3 arbetarlägenheter ha befunnits outhyrda;[1] ett 70-tal — hufvudsakligast enkelrum, hvilkas innehafvare (vanligen ensamstående personer) trots upprepade besök ej kunnat anträffas hemma — ha förblifvit oundersökta.

En enda blick på formuläret bör vara tillräcklig att öfvertyga läsaren om omöjligheten att verkställa en så omfattande undersökning genom blanketternas kringsändande för ifyllning. Kommitterade hade också aldrig tänkt sig någon annan utväg än personlig besiktning i hemmen utförd af särskildt instruerade personer. Då planen lagts så ingående, ställdes ganska stora fordringar på dessa personers uppfattningsskärpa såväl som på deras takt och urskiljning. Till all lycka visade sig intresset för undersökningen vara så stort bland studenterna, att ett antal för denna delikata uppgift särdeles väl lämpade kunde utväljas bland dem. Under en rad sammanträden diskuterades nu undersökningsplanens detaljer och uppklarades de under husundersökningen uppkommande meningsskiljaktigheterna rörande förståendet af formulärets termer. Såsom undersökningens ledare har jag äfven här och där följt med vid husbesöken för att förvissa mig om ett enhetligt tillvägagångssätt.

Undersökningen tog sin början i mars månad. Då flere af studenterna endast kunde ställa en del af sin dag till undersökningens förfogande och ett par på grund af andra göromål måste göra långa afbrott i arbetet, blef det mig ej möjligt, såsom önskligt varit, att hinna slutföra enquêten redan på våren. Den långt öfvervägande hufvuddelen var dock undangjord i midten af maj månad. En del af Kungsängen kunde ej slutföras förrän på senhösten 1907 (tyvärr delvis först efter den 1 oktober, hvarigenom Kungsängens medelhyra torde blifvit något för hög i förhållande till de öfriga stadsdelarna). Förstäderna Eriksberg och Sofielund, som af misstag ej kommit med, undersöktes först på nyåret 1908. Staden hade för undersökningen uppdelats i flera smärre distrikt, vanligen med två undersökare för hvarje. Distrikten voro i allmänhet valda så, att

[1] Till jämförelse må anföras, att i Stockholm funnos i slutet af 1906 endast 33 outhyrda lägenheter om 1 rum och kök, 49 om 1 rum utan kök, 71 om 2 rum och kök och 3 om 1 kök utan rum. För 1907 voro motsvarande tal 17, 53, 43 och 4. — *Statistisk årsbok för Stockholms Stad. År 1907*, sid. 285. —

förståderna sammanslagits med angränsande stadsdelar, och att f. ö. den sociala homogeniteten skulle vara så stor som möjligt. Meningen hade varit, att särskilda berättelser skulle aflämnas distriktsvis. Då emellertid tillräcklig förkunskap saknades rörande distriktens sociala sammansättning, visade det sig snart, att distriktsindelningen gjorts tämligen på måfå, och att dylika berättelser sålunda skulle vara utan större värde. Jag hade ursprungligen tänkt mig, att undersökarne skulle utföra husbesöken parvis. De flesta föredrogo emellertid att ytterligare uppdela sina distrikt och gå en och en, hvarigenom distrikten blefvo mycket mindre än ursprungligen afsetts. Under sådana förhållanden har endast *en* distriktsberättelse aflämnats, hvilken varit till god hjälp vid den närmare bestämningen af termernas innebörd. Den per lägenhet använda tiden har naturligtvis varierat betydligt; 12 minuter synes kunna sättas som medeltid.

Så godt som undantagslöst ha undersökarne af smålägenheternas invånare bemötts med förtroende och med beredvillighet att meddela åskade upplysningar. Ett stort antal blanketter bära ytterst intressanta och för hela undersökningen betydelsefulla anteckningar om de boendes såväl bostads- som lefnadsförhållanden i allmänhet, förutom de i formuläret direkt åskade upplysningarna — för visso ett godt tecken på bägge parternas intresse. — Särskildt vill jag framhålla, att det icke visat sig stöta på den ringaste svårighet att få utförliga upplysningar om inhyrandets art (inneboende). I några fall har man t. o. m. uppgifvit sig vanligtvis bruka ha inneboende, ehuru sådan tillfälligtvis ej förefunnits. Bland »öfriga anmärkningar» har i en stor mängd fall upptagits hyresstegringen efter inflyttandet i bostaden. Då två af undersökarne voro läkare, instruerades de att särskildt rikta sin uppmärksamhet på bostadseländets speciella sjukdom, lungsoten, liksom f. ö. på sjukdomsfrekvensen i allmänhet. Lungsotsstatistiken har jag vidare kompletterat dels ur sjukkassematerialet, dels ur dödsbevisen.

Det må slutligen nämnas, att blanketterna voro enkelbladiga, att de sammanfästats i böcker lagom stora att kunna bäras i fickan, samt att inga som hälst räkneoperationer utförts af undersökarne.

* * *

Sedan bearbetningen af arbetarbostadsundersökningen tagit sin början, fann jag mig snart böra utföra en del kompletterande undersökningar. Så har jag (våren 1908) genom utsändande af frågekort sökt bereda mig åtminstone någon möjlighet till jämförelse mellan å ena sidan de undersökta arbetarlägenheterna och å den andra de högre klassernas våningar, särskildt i fråga om ett par viktiga spörsmål, såsom hyra, rumsantal och luftrymd i deras inbördes relation. Tyvärr har jag endast lyckats få in ett knappt hundratal fullständigt utfyllda kort. Formuläret finnes aftryckt å motstående sida.

För att dels kunna kontrollera fullständigheten af min arbetarbostadsundersökning, dels få en föreställning om frekvensen af öfriga smålägenheter och en mera omfattande kännedom om de olika stadsdelarnas bostadssociala karaktär (äfven med afseende på de större lägenheternas storleksgradation) har jag ur mantalslängderna för år 1908 låtit förteckna samtliga gårdar, deras samtliga lägenheter och dessas hyror. Jag har valt 1908, därför att detta år är ett fastighetstaxeringsår, då hyresuppgifterna — hvilka väl i någon mån äro bestämmande för taxeringen — äro fullstän-

Undertecknad förhyr n:r ..... gatan
..... tr. en våning om ..... *rum och kök.*

	Kök	Rum I	Rum II	Rum III	Rum IV	Rum V	Rum VI	Rum VII	Rum VIII	Tam-bur.	Serv.-rum.	Bad-rum.	Öfr. utr.
Höjd m.													
Längd m.													
Bredd m.													
Rymd $m.^3$													

Anm. Den nedersta kolumnen behöfver *ej* ifyllas. Endast *en* decimal torde medtagas.

Årshyrans belopp: ..... kr.; sedan d. ..... höjdt med ..... kr.

Öfriga anm. (om så önskas, t. ex. uppgift om hyrans stegring för längre tid) .....

Uppsala d. 1908

.....

.....

Hyra pr m^3 luftrymd: ——— = kr. (ifylles *ej*).

Luftrymd pr rum ..... = $m.^3$ (ifylles *ej*).

digare än vanligt. I allmänhet torde de afse hyrorna den 1 okt. 1907, alltså — relativt taget — vara något högre än arbetarbostadshyrorna sådana de framgå af husundersökningen. Med noggrannt iakttagande af denna skiljaktighet och med utnyttjande af de talrikt förekommande anteckningarna på formulärblanketterna om resp. lägenhets sammansättning ur hyressynpunkt (sammansatta lägenheter), har jag sedan räknat ut, huru många af samtliga lägenheter i hvarje gård som äro undersökta arbetarlägenheter och därigenom beredt mig möjlighet att kunna i detalj bestämma arbetar- och borgarbefolkningens fördelning på kvarter, gator och gårdar. — Genom denna mantalslängdsundersökning anser jag mig äfven ha i någon mån uppfyllt den i bostadskommitténs januaribetänkande uttryckta önskan rörande stadens samtliga bostadslägenheter. —

För att få en föreställning om resp. gårdars allmänna beskaffenhet, om hyrornas förhållande till gårdarnas värde och om gårdsägarnes stånd och ekonomiska bärkraft har jag till dessa uppgifter fogat anteckningar ur taxeringslängderna för 1908 rörande såväl gårdarnas taxeringsvärden som gårdsägarnes inkomster och yrken samt ur fastighetsboken uppgifter om inteckningsbeloppen. Då hyresstegringen synnerligt väl belyses äfven af husvärdesstegringen, har jag slutligen sökt åtkomma denna genom en statistik öfver lagfarna köp under de sista tio åren (ur länskungörelserna), därjämte har jag, såsom redan i första kapitlet påpekats, för ett mindre antal arbetarlägen-

heter sökt närmare belysa den uppåtgående konjunkturens hyresstegrande inverkan genom en parallel statistik öfver hyror, taxeringsvärden och köp samt löner. Denna sista specialundersökning har hufvudsakligen gällt lägenheter, hvilkas innehafvare dels bebott dem minst 5 år och dels innehaft en för både 1907 och 1902 känd inkomst (i senare fallet hämtad ur taxeringslängderna för 1903). Den står i nära samband med en på arbetarbostadsmaterialet byggd specialutredning rörande hyrans förhållande till inkomsten och hyresprocentens till bostadsstandarden, hvilken utredning jag betraktar som ett af denna afhandlings hufvudkapitel.

Då befolkningsförhållandena i Uppsala erbjuda mycket af intresse särskildt för belysandet af de olika stadsdelarnas sociala särkaraktärer, har jag gjort en uträkning af befolkningsfördelningen efter kön, ålder och civilstånd i hvarje stadsdel i början af år 1909 samt härpå fotat en undersökning af dödlighets-, födelse- och fruktsamhetsfrekvensen för åren 1906—1908. Genom sammanställning af denna befolkningsstatistiska undersökning med alla de nu nämnda socialstatistiska — och med en fullständig inkomststatistik — hoppas jag, att den sociala miljöns inverkan på mortaliteten och i någon mån äfven på nativiteten skall framstå något så när ogrumlad. Detta försök är af så mycket större intresse, som man under de senaste åren i allt större utsträckning börjat experimentera med dylika sammanställningar och därvid med förkärlek användt sig just af bostadsstandarden som välstånds- och socialståndsmätare.

Första Afdelningen.

Bostadsförhållandena i Uppsala år 1907.

Kap. I. Allmän karaktäristik.

Bostadsbesiktningen gaf till resultat, att 3,143 frågeblanketter, representerande lika många arbetarlägenheter, utfyllts i enlighet med den fastställda undersökningsplanen: åtminstone i tillräcklig utsträckning att kunna tas med i den statistiska bearbetningen.

Dessa lägenheter beboddes af inalles 10,393 personer, d. v. s. något mer än $^2/_5$ af Uppsalas hela folkmängd (nämligen af den rättsligt-kyrkliga, däremot säkerligen åtskilligt mindre än $^2/_5$ af den faktiska.)

Lägenheternas fördelning på stadsdelarna och efter lägenhetskategorier (rumsantal) framgår af tab. *1*, de boendes fördelning af tab. *2*, folkmängdstätheten i medeltal per lägenhet af tab *3* och per rum af tab. *4*.

Redan en hastig blick på dessa tabeller låter oss skönja grundlinierna af arbetarbostadsförhållandena i Uppsala. Under det att lägenheter om ett rum och kök utgöra nära 60 % af samtliga arbetarlägenheter, två rum och kök endast 10 % och öfriga (»lägre» kategorier) något mer än 30 %, utmärka sig Luthagen och Förstäderna äfvensom Nya Svartbäcken för en ännu mera prononcerad öfvervikt af tvårumskategorien (ett rum och kök) på bekostnad af båda de andra, hvaremot i Fjärdingen och Svartbäcken båda »ytterkategorierna» göra sig mera gällande och i Kungsängen båda de »högre» kategorierna (ett rum och kök och två rum och kök) äro starkare representerade än för hela staden. Hvad beträffar lägenheternas personbesättning (medelfolkmängd), så är den relativt stark i Förstäderna, Luthagen och Nya Svartbäcken, relativt svag i Fjärdingen och Svartbäcken och normal — d. v. s. stadsgenomsnittets — i Kungsängen. Enahanda gäller om rummens personbesättning. Kontrasten mellan stadsdelarna med den starkaste och med den svagaste personbesättningen är så stor, att medeltalet boende per lägenhet om ett rum och kök i Luthagen och i Förstäderna knappast understiger motsvarande tal för trerumskategorien (två rum och kök) i Svartbäcken och i Fjärdingen. Allra mest framträdande är kanske kontrasten för enkelrummen (ett rum utan kök), där det i Förstäderna i medeltal kommer mer än en half gång till så många boende på ett rum som i Svartbäcken. Öfver hufvud taget är motsättningen mellan stadsdelarna i fråga om lägenheternas både rumsantal

Tab. 1. Arbetarlägenheter i Uppsala år 1907, fördelade efter stadsdelar och lägenhetskategorier (rumsantal).

Stadsdelar.	Ett kök utan rum.	Ett rum utan kök.	Ett rum med del i kök.	Två rum utan kök.	Två rum med del i kök.	Ett rum och kök.	Två rum och kök.	Samtliga kategorier.
Luthagen	6	21	—	1	—	83	3	**114**
Nya Svartbäcken	63	111	3	4	1	375	57	**614**
Svartbäcken	35	193	2	16	—	277	101	**624**
Fjärdingen	30	106	3	5	—	143	39	**326**
Kungsängen	22	169	18	10	—	523	92	**834**
Förstäderna	59	89	2	—	—	454	27	**631**
Hela staden	**215**	**689**	**28**	**36**	**1**	**1,855**	**319**	**3,143**

* *Anm.* 9 lägenheter om ett rum med del i kök dela kök tre och tre; antalet rum och kök i denna kategori uppgår alltså till endast 40 ½. Af de 9 lägenheterna ligga 6 i Kungsängen, 3 i Fjärdingen.

Procenttabell till tab. 1.

Stadsdelar.	Ett kök utan rum.	Ett rum utan kök.	Ett rum med del i kök.	Två rum utan kök.	Ett rum och kök.	Två rum och kök.	Samtliga kategorier.
Luthagen	5,3	18,4	0,9		72,8	2,6	**100,0**
Nya Svartbäcken	10,3	18,1	1,3		61,1	9,3	**100,0**
Svartbäcken	5,6	30,9	2,9		44,4	16,2	**100,0**
Fjärdingen	9,2	32,5	2,5		43,9	12,0	**100,0**
Kungsängen	2,6	20,3	3,4		62,7	11,0	**100,0**
Förstäderna	9,4	14,1	0,3		71,9	4,3	**100,0**
Hela staden	**6,8**	**21,9**	**2,0**		**59,2**	**10,1**	**100,0**
Luthagen	2,8	3,0	1,6		4,5	0,9	**3,6**
Nya Svartbäcken	29,3	16,1	10,9		20,2	17,9	**19,5**
Svartbäcken	16,3	28,0	28,1		14,9	31,7	**19,9**
Fjärdingen	14,0	15,4	12,5		7,7	12,2	**10,4**
Kungsängen	10,2	24,5	43,8		28,2	28,8	**26,5**
Förstäderna	27,4	12,9	3,1		24,5	8,5	**20,1**
Hela staden	**100,0**	**100,0**	**100,0**		**100,0**	**100,0**	**100,0**

och personbesättning så pass genomgående och frappant, att den synts mig lämplig som utgångspunkt för den analys af det karaktäristiska för Uppsalaarbetarnes bostadssociala gruppering, som är en af denna afhandlings hufvuduppgifter.

Tab. 2. Den i arbetarlägenheterna boende folkmängden.

Stadsdelar.	Ett kök utan rum.	Ett rum utan kök.	Ett rum med del i kök.	Två rum utan kök.	Två rum med del i kök.	Ett rum och kök.	Två rum och kök.	Samtliga kategorier.
Luthagen	9	47	—	3	—	362	12	**433**
Nya Svartbäcken	143	206	5	16	3	1,455	290	**2,118**
Svartbäcken	106	301	2	39	—	861	431	**1,740**
Fjärdingen	73	176	4	12	—	436	173	**874**
Kungsängen	63	284	49	33	—	1,905	417	**2,751**
Förstäderna	181	225	11	—	—	1,912	148	**2,477**
Hela staden	**575**	**1,239**	**71**	**103**	**3**	**6,931**	**1,471**	**10,393**

Tab. 3. Medelfolkmängd per lägenhet.

Stadsdelar.	Ett kök utan rum.	Ett rum utan kök.	Ett rum med del i kök.	Två rum utan kök.	Ett rum och kök.	Två rum och kök.	Samtliga kategorier.
Luthagen	1,8	2,2	—	3,0	4,4	4,0	**3,8**
Nya Svartbäcken	2,3	1,9	1,4	4,0	3,9	5,1	**3,4**
Svartbäcken	3,0	1,6	1,0	2,4	3,1	4,3	**2,8**
Fjärdingen	2,4	1,7	1,3	2,4	3,0	4,4	**2,7**
Kungsängen	2,9	1,7	2,7	3,3	3,6	4,5	**3,3**
Förstäderna	3,1	2,5	5,5	—	4,2	5,5	**3,9**
Hela staden	**2,7**	**1,8**	**2,5**	**2,9**	**3,7**	**4,6**	**3,3**

Jag har då först att redogöra för stadsdelarnas inbördes läge. Rundt stadens centrum, Stortorget (och Drottninggatan fram öfver Nybron), ligga Svartbäcken, Kungsängen och, på andra sidan Fyris, Fjärdingen. De kunna alla tre karaktäriseras som äldre, inre stadsdelar; i utkanterna ligga Luthagen och Nya Svartbäcken, som uppstått som förstäder åt Fjärdingen och Svartbäcken. Skolgatan utgör i båda fallen gräns. Rundt kring stadsplanen har slutligen — såsom redan i inledningen skisserats — vuxit upp en hel krans af förstäder, ohämmade af alla byggnadsföreskrifter. De väster om Fyris belägna förstäderna, Västra Förstäderna, äro Stabbylund, Eriksdal med Enhagen och Erikslund (tillsammans ofta benämnda Luthagens förstäder) samt ett på de senare åren framvuxet, ännu mycket landsmässigt arbetarsamhälle, Eriksberg.

beläget på Stadsskogens mark. Hela det öfriga inom stadsgränsen men utom stadsplanen belägna området väster om Fyris bär i intet afseende förstadskaraktär utan ansluter sig omedelbart synnerligen väl till Fjärdingen — som ett slags villakvarter. De Östra Förstäderna bestå först och främst af den s. k. Vaksalastaden (förstäderna Karlsborg, Salnecke och Petterslund) samt de något spridda bostadsklungor, som i dagligt tal benämnas Gränsen (lägenheterna Ala, Johannisbäck, Johannelund och Johannislund). Hit skulle man vidare — såsom skett i hälsovårdsnämndens årsberättelser — kunna hänföra hela området mellan stadsplanegränsen och stadsgränsen från Vaksalastaden räknadt i västlig riktning ner till Fyris (d. v. s. Renhållningsverket, Sofielund, Kakelfabriken, Tullgarn, Rosenvall, Sätuna m. fl. »lägenheter», möjligen också Kålbogärde). Detta ännu tämligen svagt befolkade område har i viss mån arbetarförstadskaraktär (liksom f. ö. äfven delvis de yttersta partierna af Kungsängen) och bildar en något så när sammanhängande räcka ända från Vaksalastaden. Emellertid har vid arbetarbostadsundersökningen utom Vaksalastaden endast det lilla Sofielund räknats till Östra Förstäderna. Området mellan Nya Svartbäcken och Vaksalastaden är däremot obebyggdt, och de få gårdarna utanför stadsplanegränsen norr om Nya Svartbäcken kunna för ingen del göra anspråk på benämningen förstad, förutom att deras sociala karaktär stämmer mycket väl öfverens med Nya Svartbäckens.

Tab. 4. Medelfolkmängd per rum.

Stadsdelar	Ett kök utan rum	Ett rum utan kök.	Ett rum med del i kök.	Två rum utan kök	Ett rum och kök.	Två rum och kök.	Samtliga kategorier.
Luthagen	1,5	2,2	—	1,4	2,2	1,3	**2,1**
Nya Svartbäcken	2,3	1,9	1,1	2,4	1,9	1,7	**2,0**
Svartbäcken	3,0	1,6	0,7	1,2	1,6	1,4	**1,6**
Fjärdingen	2,4	1,7	1,0	1,4	1,5	1,5	**1,6**
Kungsängen	2,9	1,7	2,0	1,7	1,8	1,5	**1,8**
Förstäderna	3,1	2,5	3,3	—	2,1	1,8	**2,2**
Hela staden	**2,7**	**1,8**	**1,8**	**1,4**	**1,9**	**1,5**	**1,8**

Stadsdelarnas sociala hufvudkaraktär har i det stora hela bestämts af läget. Svartbäcken och Kungsängen äro öfvervägande handelsvärldens hufvudsäten. Närheten till stadens centrum och väl också till järnvägsstationen har härvid varit bestämmande. Här ligga bankerna, post- och telegrafstationerna och en del hotell. Hufvudgator äro Drottning-, Vaksala-, Svartbäcks- och Kungsängsgatorna; i andra rummet Bangårds- och Kungsgatorna samt Östra Ågatan.

Fjärdingen domineras af universitetet. Här är den akademiska världens hufvudsäte. Samtliga universitetsinstitutioner ligga här och så godt som alla studentnationerna. Hufvudgator äro Drottninggatan och Sysslomansgatan, därnäst möjligen Skolgatan.

Luthagen är närmast att betrakta som ett annex till Fjärdingen. Dess något billigare hyror och på samma gång relativa närhet till universitetet har gjort den till bostadskvarter för studenterna och för medelklassfamiljer, som genom studentinackordering eller uthyrning af rum bidraga till sin utkomst. Särskildt torde pensionerade ämbetsmän och änkor efter ämbetsmän gärna uppsöka det relativt fridfulla Luthagen. Dessutom är denna stadsdel i stor utsträckning skolkvarter på grund af närheten till såväl högre allmänna läroverket som elementarläroverket för flickor. Hufvudgator äro Skolgatan och Sysslomansgatan, men då hela Luthagen i mycket utpräglad grad är ett bostadskvarter, är skillnaden mellan hufvudgator och bigator här ej på långt när så utpräglad som i de tre gamla stadsdelarna. — Om Nya Svartbäcken såväl som om Förstäderna gäller, att de på grund af sitt läge redan från början anlagts som tämligen rena arbetarstadsdelar.

Näst efter stadsdelsläget är husens ålder och byggnadstillstånd af betydelse för bostädernas sociala gruppering. I alla de tre gamla stadsdelarna finns det godt om gamla förfallna hus, ej sällan »degenererade» borgarhus, hvilka så godt som uteslutande bebos af arbetare och obemedlade personer. Så i Fjärdingen vid Öfre Slottsgatan med bigatorna Åsgränd och Gropgränd, i Svartbäcken vid Dragarbrunnsgatan med tillstötande partier af Klostergatan och Linnégatan. I Kungsängen finns det icke någon gata, som kan fullt jämföras med Öfre Slottsgatan eller med Dragarbrunnsgatan i Svartbäcken. Mest jämförlig synes mig Kungsängsgatan vara (mindre Dragarbrunnsgatan).

Som större gamla arbetargator i en eljes öfvervägande borgerlig stadsdel återstå alltså som mest typiska Dragarbrunnsgatan i Svartbäcken och Öfre Slottsgatan i Fjärdingen. I båda fallen äro, som sagdt, de hufvudsakligen af arbetare bebodda husen nästan undantagslöst tämligen förfallna. Och äfven när man för öfrigt i de mera centrala kvarteren stöter på arbetarhus, skall man ofta finna, att deras byggnadstillstånd lämnar mycket öfrigt att önska eller också att de intaga ett ofördelaktigt läge på tomten, äro gårdshus. Af särskildt intresse äro härvid de för Uppsalas gamla stadsdelar så karaktäristiska »bondkvarteren», företrädesvis belägna vid Svartbäcks- och Kungsängsgatorna samt Öfre Slottsgatan. Gårdarna äro här ofta ganska stora eller rättare djupa och försedda med ett vidlyftigt system af gårdshus. I dessa ofta mycket primitivt inrättade gårdshus, ej sällan med ingång från närmaste bakgata, bor vanligen ett par à flere arbetarfamiljer.

Öfver hufvud taget torde gårdslägenheter jämte vindslägenheter bilda hufvudbostadstypen för de vid de egentliga borgargatorna bosatta arbetarne.

I Svartbäcken och Kungsängen kunde man tala om icke mindre än tre arbetarbostadstyper: 1) de i de nya kvarteren i stadsdelarnas utkanter belägna arbetarbostäderna — i Nya Svartbäcken öster om järnvägen (Österplan) och i Nya Kungsängen — hvilka på grund både af det relativt billiga läget och den större bostadsrymligheten lämpligen kunna sammanföras med de i Förstäderna och Nya Svartbäcken norr om Skolgatan[1] belägna till en gemensam typ, typ I, 2) de

[1] Genom fastställandet af den nya stadsplanen år 1880 tillkommo tvenne nya Svartbäcksstadsdelar och tvenne nya Kungsängsstadsdelar. I beskrifningen öfver planen för »utvidgning och reglering af staden Uppsala» (*Samling af kommunala stadganden för Uppsala Stad*, sidd. 67—72) benämnes Nya Svartbäcken norr om Skolgatan för »stadsdelen på Svartbäcks vretar», Svartbäcks- och Kungsängsområdena på andra sidan järnvägen »stadsdelen nordost om norra stambanan», Nya Kungsängen på andra sidan Strandbodgatan för »stadsdelen på Kungs-

gamla arbetargatorna samt 3) de vid utpräglade borgargator belägna enstaka arbetarlägenheterna (mest gårds- och vindslägenheter). Ett slags öfvergång mellan 2) och 3) bildas af »bondkvarteren». — Fjärdingen saknar helt och hållet typ I, Luthagen synes få sin hufvudkaraktär som arbetarstadsdel af en Förstäderna tämligen närstående typ och saknar redan på grund af sin ringa ålder fullständigt typ II; de öfriga stadsdelarna företräda, som sagdt, nästan uteslutande typ I. — Skillnaden mellan Svartbäcken och Kungsängen består däri, att typ I är mycket rikare företrädd i Kungsängen. Slutligen skulle man kunna tala om ytterligare en typ, som dock knappast har en så utpräglad egenkaraktär som de tre här nämnda. Man kunde kalla den för den enstaka arbetarkasernen. Härmed skulle helt enkelt menas hvarje gård om ett flertal lägenheter — ej familjehus — som uteslutande eller i mycket öfvervägande grad bebos af arbetare och som är belägen vid en åtminstone till hälften borgerlig gata. Dylika kaserner kunna för öfrigt förete en mycket skiljaktig karaktär, allteftersom de äro stadens hus, ägas af arbetsgifvare eller äro s. k. föreningshus äfvensom efter läge och allmänt byggnadstillstånd. Hvilken roll de kunna spela för stadsdelarnas allmänna bostadsstruktur skall framgå af det följande. I det öfvervägande antalet fall synas kasernerna vara familjekaserner (med tvårumslägenheter).

Återstår nu att se, i hvad mån dessa olikheter i arbetarbefolkningens fördelning *inom* stadsdelarna kunna belysa det påpekade motsatsförhållandet mellan stadsdelar med stark personbesättning per arbetarlägenhet och stor rikedom på normalarbetarlägenheter (tvårumslägenheter) och stadsdelar med svag personbesättning och jämförelsevis riklig förekomst af såväl en- som trerumslägenheter. Till den förra typen hörde Förstäderna, Luthagen och Nya Svartbäcken, till den senare Fjärdingen och Svartbäcken. Kungsängen slutligen bildade en mellantyp med normal personbesättning och mer än normalt antal såväl två- som trerumslägenheter.

Sammanställa vi nu båda indelningsgrunderna — byggnadstypen (bostadstypen) och kategorifördelningen —, blir resultatet följande:

Luthagen: tvårumskat.: stark, enrumsk.: svag, trerumsk.: svag; byggnadstyp: I kombinerad med (III och) IV (kaserntyp).

Nya Svartbäcken: tvårumsk.: stark, enrumsk.: svag, trerumsk.: svag; byggnadstyp: I.

Svartbäcken: tvårumsk.: svag, enrumsk.: stark, trerumsk.: stark; byggnadstyp: II och III, i mindre mån I (IV).

Fjärdingen: tvårumsk.: svag, enrumsk.: stark, trerumsk.: stark; byggnadstyp: II och III.

Kungsängen: tvårumsk.: stark, enrumsk.: svag, trerumsk.: stark; byggnadstyp: I (och IV), II och III.

ängen eller södra stadsdelen». — Mähända hade det varit lämpligast att benämna Svartbäcken norr om Skolgatan för Norra Svartbäcken. Då jag valt att kalla den Nya Svartbäcken, har det berott på, att stadsläkaren i sin hälsovårdsberättelse sedan länge tillbaka användt denna benämning. Österplanområdet företer visserligen en social bland-typ, som i mycket skiljer sig från Gamla Svartbäckens såväl som också från Nya (Norra) Svartbäckens, men det är ännu alltför tunnt bebyggdt för att kunna räknas som egen stadsdel. Större skäl vore det då att sammanslå de båda nya Kungsängsområdena till en egen stadsdel, Nya Kungsängen, med en mera enhetlig, Förstäderna tämligen närstående typ, men här erbjuder gatuafgränsningen (både mot den gamla stadsdelen och mot förstäderna) svårigheter.

Förstäderna: tvårumsk.: stark, enrumsk.: svag, trerumsk.: svag; byggnadstyp: I.[1]

I fråga om enrumslägenheter (samtliga »lägre» kategorier) äro de olika stadsdelarna representerade på följande sätt: Förstäderna 23,8 %, Luthagen 24,6 %, Kungsängen 26,3 %, Nya Svartbäcken 29,7 %, Svartbäcken 39,4 % och Fjärdingen 44,2 %, hela staden 30,7 %. Den inbördes ordningen mellan stadsdelarna är ungefär den, man kunnat vänta, om man går ut ifrån, att byggnadstyp I skall medföra låg enrumsfrekvens. Möjligen kan man förvåna sig öfver att finna, att Kungsängen har relativt färre enrumslägenheter än Nya Svartbäcken. Då emellertid enrumskategorien utom sin hufvudbeståndsdel, enkelrummen, innehåller ytterligare ett par, visserligen ganska fåtaliga bikategorier, som mera närma sig de egentliga familjelägenheterna, kan det vara skäl att här undersöka, i hvad mån dessa kunna förrycka ordningen mellan stadsdelarna. För enkelrummen enbart blir ordningen: Förstäderna 14,1 %, Nya Svartbäcken 18,1 %, Luthagen 18,4 %, Kungsängen 20,3 %, Svartbäcken 30,9 % och Fjärdingen 32,5 %, hela staden slutligen 21,3 %, d. v. s. precis den väntade.

Undersökes nu till yttermera visso en stadsdel, som företer alla tre byggnadstyperna något så när utpräglade, med afseende på deras förhållande till kategorifördelningen, t. ex. Svartbäcken, så befinnes först och främst enrumsprocenten vara synnerligt låg hos typ I, hög hos typ II och något lägre än stadsdelens genomsnittsprocent hos typ III. Prof ha tagits endast för tre smärre distrikt, som kunnat anses karaktäristiska för hvar sin byggnadstyp, Österplanområdet för typ I, Dragarbrunnsgatan för typ II och Svartbäcksgatan för typ III. Antalet undersökta lägenheter i hvar och en af de tre grupperna är 157, 149 och 79, summa 385, alltså åtskilligt mer än $^3/_5$ af alla Svartbäckens arbetarlägenheter. Enrumsprocenten för de tre grupperna blef 24,8 %, 46,9 % resp. 35,4 %, i den första gruppen alltså t. o. m. mindre än enrumsprocenten för både Nya Svartbäcken och Kungsängen, i den andra större än Fjärdingens. En liknande undersökning af Öfre Slottsgatan (med Åsgränd och Gropgränd), som i Fjärdingen representerar typ II, har gifvit till resultat, att denna typ här utmärker sig för mycket hög enrumsprocent, ej mindre än 55,2 % af inalles 145 lägenheter, däraf 44,2 % för enkelrummen enbart. För Kungsängen har slutligen en undersökning af Kungsängsgatan intill Hammesplanaden (t. o. m. nr 41 och 52), hvilken gata väl närmast kan anses representera typerna II och III, gifvit till resultat 46 % enrumslägenheter — 32 % enbart enkelrum — af 98 lägenheter.

Det får väl alltså anses bestyrkt, att enrumslägenheten är en specialitet för typ II och att den är ganska rikt företrädd äfven hos typ III. Förklaringen torde vara följande. I bådadera fallen, vare sig det är fråga om typ II eller om typ III, äro arbetarhushållen relativt ofta i ett eller annat afseende defekta eller undernormala. Antingen består de af en enda person eller af ett par ensam-

[1] Hvad Luthagen beträffar, må det redan nu framhållas, att denna stadsdel synes erbjuda större svårigheter än någon annan ifråga om åtskiljandet af de två stora sociala hufvudtyperna, arbetarbefolkning och borgarbefolkning. Särskildt torde detta gälla ensamstående kvinnor. Det förefaller, som om undersökarne här i något stor utsträckning afgjort de tvistiga fallen så, att de icke föranledt undersökning. Så har Luthagens undersökta arbetarfolkmängd kommit att förete en utpräglad förstadstyp. Att så blifvit fallet torde f. ö. också bero på, att ett par stora kaserner med företrädesvis barnrika familjer (däraf en arbetsgifvarekasern) komma att spela en oproportionerligt stor roll, då hela antalet arbetarlägenheter här är så litet.

stående, som dela bostad (ej sällan äldre kvinnor), eller också af barnlösa äkta par (stundom mycket gamla) eller af föräldrar med endast ett à ett par hemmavarande barn. Förklaringen till detta förhållande åter torde ligga dels i att värdarne ej gärna se barnrika familjer som hyresgäster, dels i att här finnas relativt många vindsrum, brygghuskamrar m. m., hvilka lämpa sig bäst som enkelrum (och enkelkök). Som ytterligare skäl kan tillkomma, att luft-, ljus- och i allmänhet utrymmesförhållandena äro nog så dåliga i de gamla gårdarna och dessa på den grunden mindre lämpliga för barnrika familjer, för hvilka de rymligare bostäderna ställa sig för dyra. Att typ II företer en ännu högre enrumsprocent än typ III kan ej förvåna. I allmänhet är naturligtvis fattigdom och ålderdom någonting långt mera karaktäristiskt för den förra än för den senare bostadstypen. Kommer härtill, att gårdskarlslägenheterna, som i allmänhet (framförallt just vid de bättre gatorna) bestå af rum och kök, spela en viss roll hos typ III. Följande sammanställning af ett antal inom stadsplanen belägna gårdskarlslägenheter kan ge en föreställning om deras kategorifördelning:[1]

Stadsdelar.	Ett rum och kök.	Ett rum utan kök.	Ett kök utan rum.	Två rum och kök.	Öfriga lägenheter.	Samtliga kategorier.
Luthagen	12	2	1	1	1	**17**
Nya Svartbäcken	4	—	1	—	—	**5**
Svartbäcken	37	11	5	4	—	**57**
Fjärdingen	35	5	4	1	—	**45**
Kungsängen	28	9	2	3	3	**45**
Staden inom stadsplanen	**116**	**27**	**13**	**9**	**4**	**169**

Återstår förklaringen af olikheterna i förekomsten af trerumslägenheter. Stickprofven för Österplan, Dragarbrunnsgatan och Svartbäcksgatan samt för Öfre Slottsgatan (Åsgränd och Gropgränd) och för Kungsängsgatan gåfvo i sin helhet det resultat, som framgår af tabellen å motstående sida, hvarvid undersökningsområdena betecknats i nu nämnd ordning: Svartbäcken I, II och III samt Fjärdingen II och Kungsängen II—III efter de i hvarje distrikt öfvervägande byggnadstyperna.

Af tabellen synes framgå, att trerumskategorien är relativt svag hos typ II — såsom man ju också kunde vänta — mycket stark hos typ III samt ganska stark hos Svartbäckens I-typ. Då emellertid de absoluta talen för trerumskategorien genomgående äro små, kan det anses af behofvet påkalladt att något närmare mönstra denna lägenhetsgrupp — aristokraten bland arbetarlägenheterna i Uppsala. Må vi först erinra oss stadsdelarnas ordningsföljd med afseende på denna kategori. Den var: Svartbäcken 16,2 %, Fjärdingen 12,0 %, Kungsängen 11,0 %, Nya Svartbäcken 9,3 %, Förstäderna 4,3 %, Luthagen 2,6 % och hela staden 10,1 %. Alltså: de gamla, inre stadsdelarna: stark trerumskategori; de nya, yttre: svag. Att Österplanområdet uppvisar så

[1] Det kan i detta sammanhang förtjäna nämnas, att bland Svartbäcksgatans 34 tvårumslägenheter 7 antecknats som gårdskarlslägenheter och bland Dragarbrunnsgatans 59 endast 8. Att proportionen gårdskarlslägenheter är så mycket mindre för Dragarbrunnsgatan än för Svartbäcksgatan beror väl först och främst på, att medeltalet arbetarlägenheter per gård är mycket större för den förra gatan än för den senare.

Undersökningsområden.	Enrumslägenheter.		Tvårumslägenheter.		Trerumslägenheter.		Samtliga kategorier.
	absoluta tal.	i %	absoluta tal.	i %	absoluta tal.	i %	
Svartbäcken I	39	24,8	92	58,6	26	16,6	157
» II	70	46,9	59	40,3	20	12,8	149
» III	28	35,4	34	43,1	17	21,5	79
I+II+III	137	35,6	185	48,1	63	16,4	385
Hela Svartbäcken . . .	246	39,4	277	44,4	101	16,2	624
Fjärdingen II	80	55,2	54	37,2	11	7,6	145
Hela Fjärdingen . . .	144	44,2	143	43,9	39	12,0	326
Kungsängen II—III . .	45	46,0	41	41,8	12	12,2	98
Hela Kungsängen . . .	219	26,3	523	62,7	92	11,0	834

stark trerumskategori jämfördt med hela Svartbäcken beror dels på att relativt många välstående arbetarfamiljer bo här, dels på att typ II, som är ganska rikligt företrädd i Svartbäcken, är så svagt försedd med denna kategori. — Ännu mer än hos Dragarbrunnsgatan framträder typ II hos de båda tvärgatorna, Klostergatan och Linnégatan (med fördelningen: 1 rum: 50,0 % resp. 43,5 %, 2 rum: 39,5 % resp. 47,8 % och 3 rum: 10,5 % resp. 8,7 %). Svartbäcksgatans höga trerumsprocent är uttryck för en relativt hög »allmän» standard. Kungsgatan företer en ännu högre trerumsprocent och låg enrumsprocent. I motsats mot hvad fallet är med Dragarbrunnsgatans trerumslägenheter, är dessutom inneboende icke vidare vanligt i vare sig Svartbäcksgatans eller Kungsgatans. Dragarbrunnsgatans trerumslägenheter förete genomgående en låg standard.

Resultaten af en uppdelning af arbetarbefolkningens en-, två- och trerumslägenheter gatu- och kvartervis kunna sammanfattas sålunda. Vid de centralaste gatorna ligga i regel stora borgargårdar. Arbetarbostäderna äro här relativt ofta trerumslägenheter; dock äro enkelrummen flere (ofta vindsrum). Aflägsnar man sig nu något från stadscentrum, påträffar man först trängre bigator med mycket gamla hus. Här bo många gamla och fattiga arbetare. — Säkerligen ligger det en viss sanning i satsen: ju äldre hus, ju äldre invånare. — Enrumslägenheten är här t. o. m. dominerande öfver rum och kök, och trerumslägenheten blir ytterligt sällsynt. Går man så vidare, längre ut mot stadsutkanterna, kommer man till nyare och bredare gator, där åtskilliga stora arbetarkaserner ligga. Här förlorar enrumslägenheten till stor del sin betydelse, och trerumslägenheten gör sig på nytt märkbart gällande. Ännu ett steg vidare för ut i stadsdelar med enbart eller åtminstone öfvervägande arbetarbefolkning, där båda ytterkategorierna alltmer smälta ihop och tvårumslägenheten absolut dominerar. — Så skulle åtminstone en vandring genom Svartbäcken till Vaksalastaden från Svartbäcksgatan via Dragarbrunnsgatan te sig. För hela Gamla Svartbäcken är lägenhetsfördelningen följande: 1 rum: 44,3 %, 2 rum: 39,6 % och 3 rum: 16,1 %, d. v. s. ungefär Fjärdingens, endast med ännu mera pronoucerade ytterkategorier.

Kungsängen företer ur arbetarbostadssynpunkt en mindre komplicerad bild än Svartbäcken. Den lilla fyrkanten Vaksalagatan—Järnvägen—Bangårds- och Östra Ågatorna — inalles endast 78 arbetarlägenheter — företer kategorifördelningen 43,6 %, 42,3 % och 14,1 %, d. v. s. en bild som ännu mer än Gamla Svartbäcken liknar Fjärdingen. En jämförelse med Kungsängsgatan synes ge vid handen, att denna gata alldeles gifvet mera är att jämföra med Dragarbrunnsgatan i Svartbäcken än med Svartbäcksgatan, hvilken senare gatutyp synes sakna motsvarighet i Kungsängen. I de nyare kvarteren krymper först enrums- och sedan trerumskategorien ihop.

Det skulle ha varit af stort intresse att i detalj känna husens ålder och allmänna byggnadstillstånd.[1] I brist på en dylik statistik kan man någorlunda hjälpa sig fram till att med siffror belysa tendensen till jämförelsevis hög ålder för arbetarhusen i de centrala kvarteren genom en statistik öfver fördelningen i trähus och stenhus, då nämligen trähusen inom stadsplanen i hvarje fall måste anses som äldre än 1890, i de inre stadsdelarna i allmänhet säkerligen betydligt äldre än 1890. Vid en år 1893 verkställd byggnadsräkning[2] befanns det, att 71,7 % af samtliga boningshus inom stadsplanen voro trähus; af de hus, som berörts af 1907 års arbetarbostadsundersökning, voro 76 % trähus (inom stadsplanen). För Kungsängen äro motsvarande procenttal 74,4 % resp. 70,7 %. För de öfriga stadsdelarna saknas specificerade uppgifter för år 1893. Gå vi åter till 1879 års folk- och bostadsräkning och jämföra dess siffror med 1907 års, blir resultatet följande:

	Trähus i % af samtliga boningshus år 1879.	Trähus i % af hus med arbetarbostäder år 1907.
Svartbäcken	71,7	72,7
Fjärdingen	71,5	72,9
Kungsängen	77,4	70,7

Under den väl nästan absolut säkra förutsättningen att trähusens antal i förhållande till samtliga boningshus afsevärdt minskats sedan 1879 icke blott i Kungsängen (från 1879 till 1893 med 4 %) utan äfven i Svartbäcken och Fjärdingen (jfr f. ö. sid. 12, not 2)[3] synes det sålunda tydligt, att arbetarlägenheterna i Svartbäcken och Fjärdingen företrädesvis äro belägna i gamla hus (trähus) eller rättare, att arbetarhusen i regel äro äldre än borgarhusen. Däremot är det ej säkert, att detsamma är fallet med Kungsängen. Den yttersta delen af denna stadsdel bär ju också, såsom ofvan påpekats, i viss mån prägel af *modern* arbetarförstad. Undersökes arbetarlägenheternas fördelning *inom* någon af de tre inre stadsdelarna, får man ett ännu starkare intryck af deras anhopning på gamla förfallna trähus. Af Svartbäckens stenhus med arbetarlägenheter äro nära hälften belägna inom Österplanområdet och vid Kungsgatan. Af stadsdelens

[1] Statistik öfver husens ålder meddelas i den stora sachsiska undersökningen 1905 och i Nürnbergs- och Augsburgsundersökningarna, rörande det allmänna byggnadstillståndet i de båda sistnämnda.

[2] Tab. Aa i *K. Bfhdes femårsberättelse åren 1891—95*, sid. 35.

[3] För hela staden inom stadsplanen var »trähusprocenten» år 1879 76 %. — Genom att sammanställa antalet trähus år 1893 med hela antalet boningshus år 1905, få vi för detta år en »trähusprocent» om 64,6 %. Hela antalet boningshus var år 1905 1,427. — *K. Bfhdes femårsberättelse åren 1901—05*, sid. 50.

samtliga arbetarlägenheter äro belägna i trähus, af Fjärdingens mer än 4/5, af Österplan-områdets 2/3 och af Svartbäcksgatans likaledes 2/3. Både Dragarbrunnsgatan och Öfre Slottsgatan äro utpräglade trähusgator — af Dragarbrunnsgatans arbetarlägenheter äro 9/10 belägna i trähus, af Öfre Slottsgatans proportionsvis ännu flere. Af Svartbäcksgatans hus med arbetarlägenheter äro 60 % af trä, af Österplans endast 46 %; under det alltså på hvarje hus med arbetarlägenheter kommer i medeltal 2,1 för Svartbäcksgatan och 3 för Österplan, äro motsvarande medeltal för trähusen i förra fallet 2,4, i det senare 4,3, för stenhusen 1,8 och 1,9. För Dragarbrunnsgatan kommer i genomsnitt 3,2 arbetarlägenheter på hvarje hus. Då naturligtvis stenhusen i regel äro åtskilligt större än trähusen, synas äfven dessa siffror bestyrka uppfattningen om arbetarlägenheternas koncentration på de äldsta eller sämsta husen.[1]

Det kan i detta sammanhang förtjäna anmärkas, att trähusens genomgående höga ålder i de inre kvarteren bl. a. tar sig uttryck i synnerligen små takhöjder äfvensom i att stenfoten vanligen är mycket låg och dålig.[2]

Beträffande byggnadsmaterialet kan tilläggas, att då frågeformuläret jämte sten och trä äfven upptagit plank, så har med plankhus helt enkelt menats sådant hus, som icke kan anses vara tillräckligt vinterombonadt. I många fall ha dessa hus närmast karaktär af uthus. Inalles ha 57 hus med arbetarlägenheter betecknats som plankhus, däraf 27 i Förstäderna och 12 i Nya Svartbäcken. — Några få hus ha uppgifvits bestå af både trä och sten.[3]

Jag vill till slut framhålla, att det ej så sällan, i all synnerhet då det är frågan om gamla arbetargårdar, kan vara förenadt med vissa svårigheter att konsekvent genomföra en viss bestämningsgrund för hvad som öfver hufvud skall menas med ett boningshus. För de större af de gamla gårdarna är det någonting karaktäristiskt, att en hel mängd smånus och flygelbyggnader under tidernas lopp fogats till de först uppförda byggnaderna. Då stundom till på köpet somliga partier äro af sten, somliga af trä, kan det hela bilda en den mest brokiga sammangyttring. Isynnerhet äro vissa partier af Dragarbrunnsgatan illustrativa i detta afseende. Vid denna undersökning torde den regeln följts, att flygelbyggnader räknats som själfständiga hus, så snart de saknat inre förbindelse med hufvudbyggnaden — i hvarje fall om våningshöjden eller takhöjden varit olika.[4]

Under sådana förhållanden kan det stundom hända, att den i bostadsstatistiken allmänt använda indelningen i gatuhus och gårdshus får en något annan betydelse än den egentligen är

[1] Af Österplans 157 arbetarlägenheter tillhöra 44 Vaksalagatan 34 (dess allra yttersta nr), en gård af förstadstyp med 3 gamla trähus — enligt hyresgästernas uppgifter måste husen ha uppförts allra senast 1876.

[2] Antalet bostäder, hvilkas golfyta ligger under markens yta, utgöra endast ett ringa fåtal, så i Fjärdingen 11, i Svartbäcken endast 3. Önskligt hade mähända varit, att uppmätning skett, så snart golfvets höjd öfver marken kunde misstänkas vara alltför liten; enligt gällande byggnadsordning skall ett boningsrums golf ligga minst 30 cm. öfver närmaste delar af både gata och gårdsplan.

[3] År 1879 räknades inalles 52 sådana boningshus. — För en icke byggnadstekniskt skolad person är det stundom ej så lätt att endast med ledning af ett flyktigt påseende afgöra, af hvad material ett hus, allra hälst ett gammalt, består; såsom också framgår af en del af undersökarne begångna misstag.

[4] Så som formuläret i denna punkt uppställts, är det tydligen omöjligt att åtskilja två hus (på samma gård), som ha samma våningshöjd, bestå af samma byggnadsmaterial och båda äro sammanbyggda eller båda fristående (gatuhus eller gårdshus). Jag har dock öfvertygat mig om, att denna lilla egentlighet saknar all praktisk betydelse.

afsedd att ha. I allmänhet anses ju gårdshuset vara mindervärdigt i förhållande till gatuhuset, läget i det hela sämre, våningarna och rummen mindre, inredningen underlägsen, o. s. v. — Sin fulla betydelse som mindervärdig bostadstyp får gårdslägenheten emellertid först hos de moderna hyreskasernerna. — På de gamla gårdarna har gårdshuset stundom nästan karaktär af uthus och är då naturligtvis mindervärdigt i förhållande till gatuhuset. Stundom kan det dock också vara förnämligare, då t. ex. gatuhuset endast är ett slags porthus (och tomten djup och smal). I tab. 5 ha husen karaktäriserats efter sitt läge på tomten. *Gårdshus* är hus »beläget in på gården», med utgång endast öfver gården», förbi (eller genom) gatuhuset, eller också mot bakgata; någon gång helt enkelt de mindervärdiga husen på gården. Med *fristående hus* har närmast menats landthus (Eriksberg, Gränsen, yttersta delen af Nya Svartbäcken o. s. v.) eller åtminstone hus, som ligger ett godt stycke från andra hus och icke vid gata eller i gatulinie, med fristående gatu- resp. gårdshus helt enkelt icke sammanbyggdt sådant.[1]

Tab. 5. Hus med arbetarlägenheter fördelade efter läget på tomten.

Stadsdelar.	Gatuhus.	Däraf fristående.	Gårdshus.	Däraf fristående.	Fristående hus.	Summa hus.
Absoluta tal.						
Luthagen	14	7	34	20	1	**49**
Nya Svartbäcken . .	65	49	52	43	5	**122**
Svartbäcken	127	15	96	17	1	**224**
Fjärdingen	80	19	58	11	6	**144**
Kungsängen	120	49	108	56	1	**229**
Förstäderna	88	74	44	39	38	**170**
Hela staden	**494**	**213**	**392**	**186**	**52**	**938**
Relativa tal.						
Luthagen	28,6	14,3	69,4	40,8	2,0	**100,0**
Nya Svartbäcken . .	53,3	40,2	42,6	35,2	4,1	**100,0**
Svartbäcken	56,7	6,7	42,9	7,6	0,4	**100,0**
Fjärdingen	55,5	13,2	40,3	7,6	4,2	**100,0**
Kungsängen	52,4	21,4	47,2	24,5	0,4	**100,0**
Förstäderna	51,7	43,5	25,9	23,0	22,4	**100,0**
Hela staden	**52,7**	**22,7**	**41,8**	**19,8**	**5,5**	**100,0**

[1] I Göteborgsundersökningen (*Statistisk Årsbok för Göteborg 1905*, sid. 408) har boningshus karaktäriserats på följande sätt: »Hvad skall räknas som ett hus? I allmänhet har här den regeln följts, att ett hus är en byggnad som ligger fritt eller genom brandmur skiljes från andra byggnader. Men afvikelser från denna regel ha gjorts, särskildt ifråga om gårdshusen. När nämligen gatuhusen haft en flygel, i hvilken lägenheter funnits, till hvilka man ej kunnat komma annat än genom att passera gatuhuset och gården, så har denna flygel räknats som ett gårdshus.» — Tydligtvis samma förfaringssätt som det vid min undersökning använda. Att något liknande

Tab. 5 ger en ganska god föreställning om kontrasten mellan de gamla stadsdelarna med deras kring en trång gård tätt sammanpackade hus och de nyares relativt »öppna byggnadssätt». — Inom Österplanområdet och de nyare Kungsängspartierna är också det »öppna byggnadssättet» förhärskande. — Särskildt måste det förhållande, att afträdena på de gamla gårdarna ej sällan ligga tätt framför själfva boningshusens fönster, väcka hygieniska betänkligheter. De (helt och hållet) fristående husen — hvilka kanske räknats något godtyckligt; åtminstone synas de böra ha varit flere i Kungsängen — kunna på grund såväl af sitt aflägsna läge som sin i allmänhet mindre solida beskaffenhet i likhet med gårdshusen snarast räknas som mindervärdiga i förhållande till gatuhusen (i hvarje fall är deras hyresvärde i regel ringa).

Beträffande husens våningshöjd måste jag inskränka mig till att anmärka, att tre- och flervåningshus med arbetarlägenheter endast förekomma i ett ringa fåtal och att de i de större och förnämligare stenhusen liggande arbetarbostäderna i allmänhet äro vindslägenheter eller enstaka portvakts- eller gårdskarlslägenheter.[1] Källarväningar (souterrängväningar) äro praktiskt taget okända i Uppsala. Däremot kan man, såsom nyss framhäfts, anmärka, att en stor del arbetarlägenheter ligga ytterst lågt, ett förhållande som naturligen i hög grad befordrar fukt och kyla. Dylika »första våningar» äro ofta mindervärdiga i förhållande till närmast öfre, stundom t. o. m. också lägre i taket.

Tab. 6. Gårds-, vinds- och rena gatulägenheter, stadsdelsvis.

Stadsdelar.	Absoluta tal.				Relativa tal.			
	Gårdslägenheter.	Vindslägenheter.	Rena gatulägenheter.	Tillsammans.	Gårdslägenheter.	Vindslägenheter.	Rena gatulägenheter.	Tillsammans.
Luthagen	65	2	47	**114**	57,0	1,8	41,2	**100,0**
Nya Svartbäcken .	210	95	309	**614**	34,2	15,5	50,3	**100,0**
Svartbäcken	221	85	318	**624**	35,4	13,6	51,0	**100,0**
Fjärdingen	110	43	173	**326**	33,7	13,2	53,1	**100,0**
Kungsängen	268	89	477	**834**	32,1	10,7	57,2	**100,0**
Förstäderna	213	40	378	**631**	33,8	6,3	59,9	**100,0**
Hela staden	**1,087**	**354**	**1,702**	**3,143**	**34,6**	**11,3**	**54,1**	**100,0**

kan sägas om de stora tyska undersökningarna synes framgå af exempelvis följande citat ur *Augsburgsundersökningen* (sid. 19): »Wohngebäude ist für uns jedes zum Wohnen und zur Hauswirtschaft eingerichtete Bauwerk, welches entweder freisteht oder von anderen durch unverbundene Scheidewände getrennt ist.»

Observera att beteckningen »fristående hus» i min undersökning icke har någonting med det »öppna byggnadssättet» i betydelsen »villahus» (med trädgård) att göra.

[1] Det statistiska materialet är ifråga om husens våningshöjd i det närmaste oanvändbart af den anledningen, att somliga undersökare medräknat vindsväningen vid angifvandet af husens våningshöjd, somliga däremot icke gjort det. — År 1893 hade endast 9 % (117 hus) af samtliga boningshus inom stadsplanen mer än 2 våningars höjd, endast 25 hus 4 och flere våningar.

Tab. 7. Gårds-, vinds- och rena gatulägenheter, kategorivis.

Lägenhetskategorier.	Absoluta tal.				Relativa tal.			
	Gårdslägenheter.	Vindslägenheter.	Rena gatulägenheter.	Tillsammans.	Gårdslägenheter.	Vindslägenheter.	Rena gatulägenheter.	Tillsammans.
Ett kök utan rum .	89	36	90	**215**	41,4	16,7	41,9	**100,0**
Ett rum utan kök .	243	181	265	**689**	35,3	26,3	38,4	**100,0**
Ett rum med del i kök	11	—	17	**28**	39,3	—	60,7	**100,0**
Två rum utan kök .	13	8	15	**36**	36,1	22,2	41,7	**100,0**
Två rum med del i kök	—	—	1	**1**	—	—	100,0	**100,0**
Ett rum och kök . .	628	120	1,107	**1,855**	33,9	6,5	59,6	**100,0**
Två rum och kök .	103	9	207	**319**	32,3	2,8	64,9	**100,0**
Samtliga kategorier	**1,087**	**354**	**1,702**	**3,143**	**34,6**	**11,3**	**54,1**	**100,0**

Är det af ganska underordnadt intresse att veta, huru många arbetarlägenheter som ligga i 1:a, resp. 2:a eller 3:e och 4:e våningen, då i hvarje fall det bostadsmissförhållande, som består i att en bostad ligger alltför många trappor upp, praktiskt taget är okändt i Uppsala, är det däremot af ett ganska stort intresse att veta, huru många som ligga i vindsvåningen, hvilket läge i de flesta fall kan betecknas som mindervärdigt.

I tab. *6* har gjorts en fördelning stadsdelsvis, i tab. *7* kategorivis, af samtliga arbetarlägenheter i gårds-, vinds- och rena gatulägenheter, hvarvid gårdshusens vindslägenheter icke utskilts från öfriga gårdslägenheter och dessutom de få fristående husen sammanförts med gårdshusen, då båda dessa huslägen antagits vara öfvervägande mindervärdiga. Då denna senare sammanslagning emellertid ur vissa synpunkter är något oegentlig, skall jag omnämna, att samtliga i fristående hus belägna arbetarbostäder i Förstäderna uppgå till 121 (36 en-, 80 två- och 5 trerumslägenheter), utgörande alltså 19,2 %, och att de i Luthagen torde uppgå till 10 %, i Nya Svartbäcken till mellan 2 och 3 %.[1] Föras nu de i fristående hus belägna bostäderna till gruppen »rena gatulägenheter», så komma stadsdelarna inom denna grupp i följande ordning: Förstäderna, Kungsängen, Fjärdingen, Nya Svartbäcken, Luthagen och Svartbäcken. Med afseende på förekomsten af gatulägenheter i allmänhet (äfven vindslägenheter) komma stadsdelarna i samma ordning, endast med den skillnaden att Luthagen kommer afgjordt sist och Nya Svartbäcken alldeles jämsides med Kungsängen. Det är sålunda ganska intressant att observera denna ordningsföljd, som man till en viss grad torde kunna anse frekvensen gårdslägenheter som en mätare på graden af resp. stadsdels »borgerlighet». Luthagen har den största gårdslägenhetsfrekvensen; denna stadsdel hyser också, som vi snart skola se, den proportionsvis minsta arbetarbefolkningen. Svartbäcken är visserligen i mindre grad än Fjärdingen en »borgerlig» stadsdel, men å andra sidan är den i högre grad en handelsstadsdel, hvarmed torde följa anhopning af flere

[1] Fjärdingens och Svartbäckens fristående hus inrymma endast en arbetarlägenhet hvartdera.

hus på tomten.[1] Nya Svartbäcken är alldeles gifvet långt mindre borgerlig än Kungsängen, men å andra sidan synas dess gårdshus vara af en delvis annan art än de gamla stadsdelarnas; de äro i långt högre grad än de sämre af dessa direkt afsedda för bostadsbruk, stundom fullt likvärdiga med gatuhuset, ej så sällan äfven till storleken.

Vindslägenhetsfrekvensen är en betydligt mindre god mätare på en stadsdels större eller mindre grad af »borgerlighet». Detta redan af den anledningen att det synes ännu svårare att finna en likformig, konsekvent genomförbar bestämningsgrund för hvad som skall menas med vind (vindsvåning) än för hvad som skall menas med gårdshus. Rent byggnadstekniskt torde man som vindsvåning kunna karaktärisera den ofvanför brandbottnen (i nyare hus) eller helt enkelt ofvanför det öfversta hjälklaget inne i taket belägna, med fönster och eldstäder försedda etagen.[2] Dessa vindsvåningar kunna emellertid vara mycket olikvärdiga, alltefter takets konstruktion. En särdeles mindervärdig typ är »vindskupan», med brutet innertak, ofta äfven med djup fönstersmyg, understundom så djup, att endast en mycket liten del af rummet är belyst äfven vid full dager. På det stora hela torde man om arbetarnes vindslägenheter kunna säga, att de i hög grad »följa med vädret», äro mycket kalla om vintern och varma om sommaren. — Möjligen skulle man kunna karaktärisera de sämre gårdslägenheterna såsom fuktiga. — Se vi nu på de olika stadsdelarnas vindslägenhetsfrekvens, så frapperar det en smula, att Nya Svartbäcken företer den allra starkaste. Detta förhållande torde i främsta rummet förklaras af den omständigheten, att husen i denna stadsdel genomgående äro låga och att en mycket stor del af dess enrumslägenheter äro vindslägenheter.[3] Öfver hufvet taget ger tab. *7* oss en god hjälp vid kommentaren af tab. *6*.

Af tab. *7* framgår först och främst, att de rena gatulägenheterna äro relativt talrikast inom trerums-, fåtaligast inom enrumskategorien och att vindslägenheterna äro försvinnande få inom de två högre kategorierna. Det vill med andra ord säga: ju »lägre» kategori ju större procent genom sitt läge mindervärdiga bostäder. För att ännu närmare kunna bedöma sambandet mellan tabb. *6* och *7*, sammanställer jag här procenttalen för hvarje större stadsdelsgrupp inom de fyra hufvudkategorierna. Resultatet ter sig på följande sätt:

Stadsdelar.	Ett kök utan rum.			Ett rum utan kök.		
	Gårds-lägenheter.	Vinds-lägenheter.	Rena gatu-lägenheter.	Gårds-lägenheter.	Vinds-lägenheter.	Rena gatu-lägenheter.
Luthagen	—	—	—	29	5	67
Nya Svartbäcken . .	40	22	38	36	36	28
Svartbäcken	31	17	51	35	28	37
Fjärdingen	33	17	50	26	26	48
Kungsängen	41	23	36	40	28	32
Förstäderna	53	9	39	39	12	48
Hela staden	41	17	42	35	26	38

[1] Äfven Kungsängens äldre kvarter utmärka sig för anhopning af flere hus på tomten. — Om andra orsaker till den jämförelsevis stora gårdslägenhetsfrekvensen i Svartbäcken se nedan.

[2] Jfr *Stockholmsundersökningen 1905*, sid. 23*.

[3] År 1879 voro 11 % af Nya Svartbäckens samtliga rum vindsrum, af stadens samtliga 9,8 %.

Stadsdelar.	Ett rum och kök.			Två rum och kök.		
	Gårds-lägenheter.	Vinds-lägenheter.	Rena gatu-lägenheter.	Gårds-lägenheter.	Vinds-lägenheter.	Rena gatu-lägenheter.
Luthagen	65	—	35	—	—	—
Nya Svartbäcken . .	32	10	58	39	5	56
Svartbäcken.	38	8	54	31	1	68
Fjärdingen	37	7	56	36	—	64
Kungsängen	30	5	65	29	5	65
Förstäderna.	30	5	65	30	—	70
Hela staden	34	7	60	32	3	65

Till denna tabell kunna fogas följande anmärkningar. Nya Svartbäcken utmärker sig inom samtliga kategorier för rikedom på vindslägenheter, i all synnerhet, såsom redan anmärkts, inom enrumskategorierna; det jämförelsevis stora antalet gårdslägenheter om två rum och kök sammanhänger med det redan omnämnda förhållandet, att gårdshusen i denna stadsdel delvis äro af en annan, något bättre beskaffenhet (i förhållande till sina gatuhus) än i de gamla stadsdelarna. Svartbäcken företer ett stort antal gårdslägenheter om ett rum och kök, Fjärdingen om både ett rum och kök och två rum och kök, Kungsängen utmärker sig för sina många vinds-kök och gårdsrum, Förstäderna för sina många gårds-kök och gårds-rum. Hvad Luthagen beträffar, så observera vi det egendomliga förhållande, att de rena gatulägenheterna här äro i stor majoritet bland enkelrummen, under det att tvårumskategorien till nära $^2/_3$ utgöres af gårdslägenheter (om de i fristående hus belägna borträknas till ungefär hälften).

För ännu bättre förståelse af betydelsen af fördelningen i gårds- vinds- och gatulägenheter skall jag exemplifiera, huru den ter sig för ett par af de förut framdragna byggnadstypområdena För Svartbäcken och Fjärdingen blir fördelningen uttryckt i procenttal följande:

	Gårds-lägenheter.	Vinds-lägenheter.	Rena gatu-lägenheter.
Svartbäcken I . . .	30,0	18,5	51,5
» II . . .	40,0	17,0	43,0
» III . . .	34,0	28,0	38,0
Fjärdingen II . . .	24,9	11,7	63,4
Det öfriga Fjärdingen	44,3	15,3	40,4

Af särskildt intresse synes mig i denna sammanställning vara att observera den höga procenten rena gatulägenheter och den jämförelsevis låga procenten gårdslägenheter hos Fjärdingens II-typ. — Af allt att döma torde de gamla tvärgatorna i Svartbäcken kännetecknas af något liknande. — Jag har redan förut (sid. 27) anmärkt, att gårdslägenheter och vindslägen-

heter äro någonting karaktäristiskt för III-typen. Hos Fjärdingens III-typ synes särskildt det förra vara fallet. Om vi för tillfället lämna vindslägenheterna å sido och sammanföra dem med de rena gatulägenheterna till en grupp, skulle vi för Fjärdingen kunna tänka oss en uppdelning af hvarje lägenhetskategori i följande fyra grupper:

1) gatulägenheter tillhörande typ III, 2) gårdslägenheter tillhörande typ III,

3) gatulägenheter tillhörande typ II, 4) gårdslägenheter tillhörande typ II.

Skulle vi nu jämföra alla dessa fyra grupper ur allmän bostadskvalitetssynpunkt, komme hufvudintresset gifvetvis att anknyta sig till grupperna 2 och 3. Genom en sammanställning af hyrorna för dessa bägge grupper för hvarje lägenhetskategori borde vi kunna få en föreställning, om huru alla grupperna förhålla sig till hvarandra med afseende på den allmänna standarden. En dylik sammanställning för Fjärdingen har gifvit till resultat, icke blott att gårdslägenheterna af typ III i genomsnitt alldeles afgjordt äro dyrare än gatulägenheterna af typ II, utan äfven att gårdslägenheterna i allmänhet taget torde ställa sig dyrare än gatulägenheterna och detta icke blott i fråga om enkelrummen utan t. o. m. om kategorien rum och kök. Nedanstående procenttal belysa närmare detta omdöme:

	Hyran för ett rum utan kök.				
	Intill 50 kr.	50 till 60 kr.	60 till 75 kr.	75 till 100 kr.	100 kr. och däröfver.
Samtliga gatulägenheter	9	18	29	30	14
» gårdslägenheter	11	21	11	36	21
Gatulägenh. tillh. typ II	6	22	28	33	11
Gårdslägenh. » » III	11	17	11	39	22

	Hyran för ett rum och kök.				
	Intill 125 kr.	125 till 150 kr.	150 till 175 kr.	175 till 200 kr.	200 kr. och däröfver.
Samtliga gatulägenheter	19	22	37	16	6
» gårdslägenheter	23	21	30	6	19
Gatulägenh. tillh. typ II	25	17	44	11	3
Gårdslägenh. » » III	19	16	35	10	19

Vid jämförelse mellan gatu- och gårdslägenheter af samma typ, visa sig de förra naturligen i regeln dyrare — om de inta något så när samma våningsläge, men för de till typ III hörande lägenheterna synes det just vara något karaktäristiskt, att gatulägenheterna till en jämförelsevis stor procent äro vindslägenheter.[1]

[1] Hela Fjärdingen utom Öfre Slottsgatan (Gropgränd och Åsgränd) har här antagits tillhöra typ III. Naturligen inrymmer denna stadsdel ännu åtskilliga smärre II-typpartier, där lägenheterna i öfvervägande grad äro gatulägenheter. Af samtliga gatulägenheter tillhörande Fjärdingen utom Ö. Slottsgatan äro 28 % vindslägenheter, af samtliga gårdslägenheter endast 14 %.

Jag kan icke underlåta att i detta sammanhang påpeka, att man också i Stockholm kunnat göra den iakttagelsen, att de i gårdshusen belägna smålägenheterna i många fall äro dyrare än gatulägenheter med samma rumsantal. Förklaringen till detta förhållande har man velat söka däri, »att de åt gården belägna lägenheterna (om 1 rum och kök) från början äro inredda med hänsyn härtill, med lämpligt afpassad rumsstorlek, anordning m. m., under det att dylika lägenheter i gatuhus ofta torde vara rester af bostadsutrymmen, som blifvit öfver vid inredningen af större våningar eller uppkommit i nedra botten på grund af portgången e. d.»[1]

Jag tror nu — utan att därmed vilja förneka sannolikheten af den ofvan citerade förklaringsgrunden — att min mera generella förklaring, att arbetarnes gatulägenheter öfvervägande tillhöra de mycket gamla, mindervärdiga husen vid bigatorna, ger en bättre förståelse. Men märk väl, den torde endast vara att tillämpa på de »borgerliga» stadsdelarna — naturligt nog då det endast här kan vara tal om någon skarpare åtskillnad mellan äldre och yngre gator, mellan lägre och högre hustyper.

Stockholmsundersökningen är hvad beträffar hyrorna i gatu- och gårdshus den första i Sverige företagna. Då den vidare är ganska tjänlig att med större siffror belysa en del företeelser, som jag tycker mig ha iakttagit för Uppsalas vidkommande, skall jag här, i tab. 8, återge dess viktigaste resultat i denna fråga. Undersökningen omfattade endast Östermalm och Kungsholmen, valda som typer för en mycket förnämlig stadsdel och för en arbetarstadsdel.

Tab. 8. Hyror i gatuhus och i gårdshus på Östermalm och på Kungsholmen i dec. 1905.

Stadsdelar och lägenhetskategorier.	Antal lägenheter			Hyra pr lägenhet		
	i gatuhus.	i gårdshus.	Tillsammans.	i gatuhus.	i gårdshus.	i gatu- och i gårdshus.
Östermalm.						
Ett rum utan kök .	746	303	1,049	171	190	177
Ett rum och kök . .	1,344	682	2,026	265	295	275
Två rum och kök .	1,556	1,227	2,783	482	479	480
Kungsholmen.						
Ett rum utan kök .	647	250	897	182	162	176
Ett rum och kök . .	2,037	763	2,800	278	287	280
Två rum och kök .	1,386	390	1,776	464	447	460

Af intresse synes mig i denna tabell först och främst vara att observera den relativa ökningen af antalet gårdslägenheter från den lägsta till den högsta lägenhetskategorien på Östermalm och den relativa minskningen på Kungsholmen. Procenttalen gårdslägenheter äro för den

[1] *Stockholmsundersökningen 1905*, sid. 39*.

förra stadsdelen för en-, två- resp. trerumskategorien 29 %, 34 % och 44 %, för den senare 28 %, 27 % och 22 %. Naturligtvis är det för djärft att blott och bart af dessa två procentserier draga några vidtgående slutsatser med afseende på gårdslägenhetsfrekvensens (inom olika kategorier) förhållande till en stadsdels allmänna sociala status. Men då vi af procenttabellen sidd. 37—38 finna, att gårdslägenheterna i de utpräglad borgerliga stadsdelarna, Lutbagen, Fjärdingen och Svartbäcken, äro relativt flere inom kategorien rum och kök än bland enkelrummen, under det att motsatta förhållandet äger rum för de öfriga stadsdelarnas vidkommande, och att vidare inom tvårumskategorien gårdslägenheterna äro afgjordt talrikare i borgarstadsdelarna, ligger det onekligen nära tillhands att förallmänliga dessa iakttagelser därhän, att en arbetarbostads egenskap af gårdslägenhet i de borgerliga stadsdelarna snarast skulle tyda på mervärdighet, i arbetarstadsdelarna åter snarast på mindervärdighet. Man torde nämligen tryggt kunna gå ut ifrån, att hvarje lägenhetskategori med afseende på sin allmänna standard står högre än den till rumsantalet närmast lägre.

Då nu emellertid ett gårdshus i vanliga fall är mindervärdigt i förhållande till det gatuhus, med hvilket det hör samman, kan icke de små gårdslägenheternas mervärdighet (i förhållande till massan af gatulägenheter) i borgarstadsdelarna — i all synnerhet inom tvårumskategorien — förklaras på annat sätt än så, att de tillhöra andra förnämligare gårdar än gatulägenheterna. Med mitt antagande af en särskild byggnadstyp III omfattande de bästa arbetarbostäderna (i borgarstadsdelarna), hvilka till en afsevärd del äro till borgargårdarna hörande gårdslägenheter, och en särskild byggnadstyp II omfattande de sämsta arbetarbostäderna, hufvudsakligen belägna i smågatornas kåkhus, tror jag mig, som sagdt, ha presterat en ganska god förklaring.

Att gårdslägenheterna på Östermalm äro relativt flere inom tre- än inom tvårumskategorien, i Fjärdingen och Svartbäcken däremot färre förklarar jag på följande sätt. Hyreskasernsystemet i egentlig mening (»Berlinerkasernen»: flervåningshus med gårds- och flygelbyggnader) har hittills icke vunnit någon utbredning i Uppsala; i hvarje fall torde antalet i dylika moderna kaserner belägna arbetarbostäder här vara ytterligt minimalt. I Stockholm åter, allra hälst på Östermalm, är det fullt utbildadt. Kategorien två rum och kök bildar på Östermalm hufvudstommen af gårdslägenheterna i hyreskasernerna. Vidare må observeras, att Stockholmsundersökningen medtagit samtliga lägenheter, Uppsalaundersökningen endast arbetarlägenheter. Medtoges äfven för Stockholm (Östermalm) endast egentliga arbetarlägenheter, skulle sannolikt ett relativt stort antal gårdslägenheter bortgå inom trerumskategorien, så att förhållandet mellan två- och trerumskategoriens gårdslägenhetsfrekvens kanske ej blefve så olikt Fjärdingens.[1]

Jämföra vi nu i ljuset af dessa betraktelser än en gång hyrorna för gatu- och för gårdslägenheter på Östermalm och på Kungsholmen, synes endast det förhållande, att gårdslägenheter om ett rum och kök på Kungsholmen ställa sig dyrare än gatulägenheter tillhörande samma kategori, tarfva närmare förklaring. Denna förklaring torde möjligen vara att finna däri, att Kungsholmens äldsta del (Kungsbroroten) innesluter ej så obetydliga II-typpartier, inrymmande mycket billiga gatulägenheter för arbetare. Medelprisskillnaden är ju f. ö. så pass obetydlig, isynnerhet jäm-

[1] Jfr Key-Åbergs *Stockholmsundersökning*, sid. 20 och tabellbilagor sid. 51.

förd med motsvarande för Östermalm, att man mycket väl kan tänka sig, att den helt försvunne, om några få af de dyraste gårdslägenheterna bortföllo (jfr procenttabellen sid. 39). — Äfven om Kungsholmen jämförd med Östermalm kan anses som I-typ, kan man naturligen *inom* densamma tala om både I-, II- och III-typ (i Svartbäcken t. ex. står I-typen III-typen mycket nära).

Återvända vi så ändtligen till vindslägenheterna, så kunna vi af procenttabellerna sidd. 35—38 sluta, att frekvensen (gatu)vindslägenheter är mycket hög hos III-typen, i betraktande af den höga enrumsfrekvensen låg hos II-typen, hög hos den äldre I-typen, Nya Svartbäcken. Hvad först II-typen beträffar, så torde takets konstruktion ej sällan vara sådan, att en verklig vindsvåning saknas eller också användes vinden ej till bostadsbruk; hvad III-typen beträffar, så är ju vindsvåningen ofta den enda af arbetare bebodda. — Särskildt Svartbäcksgatan, där gårdshusen numera till stor del torde användas som magasin, uppvisar en mycket hög vindslägenhetsfrekvens. — Hvad beträffar Förstäderna, den yngre I-typen, så har jag funnit mig tvungen att i denna punkt delvis göra om undersökningen. Resultatet har blifvit, att vindslägenhetsfrekvensen befunnits vara mycket hög,[1] nära 27 % (isynnerhet i de fristående husen).

Jag har så länge uppehållit mig vid denna typindelning och särskildt vid karaktäristiken af typ III, därför att denna typ till stor del är en egendomlighet för vissa delar af kontinenten och Skandinavien, i motsats särskildt till England, Holland, Belgien och nordvästra Tyskland. Alldeles särskild betydelse vinner den med hyreskasernsystemets fulla utveckling, hvilket system redan har åtminstone sina förelöpare i Uppsala. I sin *nuvarande* svagt utpräglade gestalt torde det emellertid icke för de däraf berörda arbetarlägenheterna (af III-typen) medföra några *hygieniska* olägenheter att tala om, knappast ens några mera afsevärda sociala. Det torde tvärtom vara ställdt utom allt tvifvel, att både II- och I-typen i stort sedt ge anledning till flere anmärkningar. Men inför den

[1] En undersökning af kategorierna rum och kök och rum utan kök för de på sid. 38 anförda typområdena, för Förstäderna och för hela staden, med afseende på deras gårds- och vindslägenhetsfrekvens har gifvit följande resultat uttryckt i procenttal.

	Ett rum utan kök.			Ett rum och kök.		
	Gårds-lägenheter.	Vinds-lägenheter.	Rena gatu-lägenheter.	Gårds-lägenheter.	Vinds-lägenheter.	Rena gatu-lägenheter.
Svartbäcken I	36,7	40,0	23,3	29,8	13,8	56,4
» II	30,9	32,7	36,4	44,5	4,0	50,5
» III	37,5	50,0	12,5	21,4	22,9	45,7
Fjärdingen II	16,1	19,4	64,5	30,9	3,6	65,5
Del äfv. Fjärdingen	45,4	36,4	18,2	43,9	11,7	44,9
Förstäderna	20,0	54,1	48,9	12,6	21,4	66,0
Hela staden	**32,7**	**31,1**	**36,2**	**28,6**	**10,6**	**60,9**

Lägenheterna i fristående hus ha här fördelats på de två senare kolumnerna. — I kat. kök är Förstädernas gårdslägenhetsprocent 15,8, vindslägenhetsprocenten 43,5. — Trots materialets bristfällighet talar tabellen för sig själf. I förbigående må anmärkas, att hufvudorsaken till att Svartbäcken har så mycket större gårdslägenhetsfrekvens än Fjärdingen (särskildt bland enkelrummen) i främsta rummet torde bero på, att II-typen är mycket starkare representerad i Fjärdingen (jfr sid. 37, not 1). Dragarbrunnsgatan är ej så litet uppblandad med III-typ.

alltmera brämande kampen för och emot hyreskasernen får frågan om III-typen en växande betydelse, framförallt ur rent social synpunkt. Redan af detta skäl hade jag all anledning att något närmare gå in på densamma — så mycket mer som det synes mig ganska troligt, att den i Uppsala (och väl i medelstora svenska städer i allmänhet) vanliga III-typen ganska lätt kan utvecklas till en verklig hyreskasern.[1]

[1] Sträfvandet för hyreskasernens afskaffande eller åtminstone undanträngande som bostadstyp genomgår som en röd tråd Eberstadts hela skriftställarverksamhet. Hvad han därvid riktar sig emot är icke blott de sociala och hygieniska faror som äro förbundna med anhopningen af ett flertal hushåll på en och samma gård. Han ser i hyreskasernsystemet en af de förnämsta orsakerna till tomtspekulationens osunda utveckling och vill t. o. m. göra gällande, att införandet af denna byggnadstyp i och för sig verksamt bidrager till tomternas och hyrornas oskäliga uppdrifvande (*a. a.*, flere ställen). Hvad som här emellertid egentligen intresserar oss är hyreskasernens betydelse för den sociala lagringen, de sociala klassernas bostadsgruppering.

Hvad då först beträffar, hvad som skall menas med en hyreskasern, så är det naturligen till stor del en smaksak. Gifvetvis kan man utsträcka begreppet betydligt utöfver den specifika Berlinerkasernen. Möjligen kunde man kalla hvarje gård med minst 8 till 10 hushåll för hyreskasern. — Ehuru »hyreskasernen» spelar så stor roll som slagord i bostadsdiskussionen, har någon fast definition egendomligt nog icke lämnats. Nussbaum t. ex., som är en motståndare till den Eberstadtska riktningen, nämner ordet endast ironiskt och med citationstecken. Eberstadt själf beskrifver visserligen utförligt Berlinerkasernen, men då han (sid. 194) indelar byggnadstyperna i 3: familjehus, hyreshus eller flerfamiljshus och hyreskasern, karaktäriseras den andra gruppen såsom en gård med 4 till 8 lägenheter. Följaktligen borde ju ännu större gårdar vara hyreskaserner. Det synes mig dock, som om det allmänna språkbruket i detta ord också inlägger anspråk på en viss höjd (minst 3 à 4 våningar?). I *Nordisk familjebok* saknas ordet. — Hyreskasernens sociala verkningar kunna under sådana förhållanden te sig rätt olika, allteftersom den hufvudsakligen utvecklat sig på höjden, på bredden (gatulängden) eller på djupet (gårdsbredden) och alltefter styrkan af denna utveckling. Gifvetvis spela lokala sedvänjor härvid en stor roll. Så berättar t. ex. Nussbaum (i *Die Hygiene des Wohnungswesens*, Samml. Göschen, nr 363, sidd. 11 och 12, och i *Die Hygiene des Städtebaus*, Samml. Göschen, nr 348, sidd. 76 och 77), att de välstående Hannoveranarne ytterst ogärna hyra lägenheter högre upp än i tredje våningen, hvarför byggandet af 4- och flervåningshus ställer sig ekonomiskt ogynnsamt. Med alldeles särskild styrka framträder dessa gamla lokala sedvänjors sega hämningsförmåga gentemot hyreskasernens inträngande i en stad sådan som Bremen, där enfamiljshuset ännu är den vanligaste hustypen. Som arbetarbostad har dock enfamiljshuset mer och mer visat sig vara behäftadt med svåra olägenheter, särskildt sammanhängande därmed att uthyrning icke synes kunna undgås, åtminstone under högkonjunktur. Då största delen af dessa hus endast äro byggda med hänsyn till en familj, kunna lätt mycket obehagliga missförhållanden uppstå, om flere familjer skola där inrymmas; särskildt blir det ej möjligt att isolera lägenheterna från hvarandra (med hvilket förhållande anses sammanhänga sden i Tyskland allenastående höga procenten beträffningar för hemfridsbrott, skadegörelser, misshandel och ärekränkningar). Då tomterna i regel äro mycket smala, är det nästan omöjligt att åstadkomma ett ordentligt trapphus. Bland arbetarne i Bremen har också enfamiljshuset börjat ge vika för två- och flerfamiljshuset och i samband därmed envåningshuset för två- och tvåningshuset (hufvudsakligen genom utbyggande af vindsvåningen till verklig våning). Men så länge den ursprungliga grundritningen i hufvudsak äger bestånd, har därmed knappast vunnits mera, än att huset blifvit mera rentabelt för uthyrning. De sociala olägenheterna ha däremot snarast ökats. Med den omständigheten åter, att tomten i allmänhet är ytterst grund, så att gårdshus så godt som omöjliggöres, har på sina håll (i Bremen) följt, att gatuhuset blifvit onaturligt djupt (bredt åt gården), hvarför ett mellanrum, med endast sekundär belysning, skjutits in mellan det främre och det bakre rummet, de beryktade »Mittelkammern». Bremenundersökningens författare förordar varmt en utvidgning på bredden (gatulängden) af de bremenska arbetarhusen. Öfver hufvud taget synes mig den åskådliga, väl illustrerade skildringen (i detta arbete) af de olika hustyperna och deras olika fel och förtjänster, af förhållandet mellan gatubredd, husshöjd, tomtform, rummens anordning och dimensioner o. s. v., höra till det mest instruktiva, som tryckts rörande detta kapitel, i all synnerhet för belysandet af den viktiga frågan om enfamiljshusets (och i allmänhet familjehusets) berättigande som stadsarbetarbostad och om dess olika utvecklingsformer till »hyreshus» (»etagehus»). Speciellt lärorik är framställningen af takets utnyttjande till bostadsändamål. (Rörande hustyper i allmänhet, se Eberstadt, *a. a.* flerstädes, särskildt §§ 9, 23, 24 och 32. Observera speciellt beskrifningen af Berliner-

För att tämligen ingående kunna bedöma dels huru stark lägenhetsanhopningen (per gård) är i olika stadsdelar, dels, och särskildt, huru arbetarlägenheterna fördela sig på gårdarna har jag med ledning af mantalsuppgifterna för 1908 sammanställt tab. *9*.

---

kasernen med »Berlinerrummen», hvilka icke kunna genomvädras, sid. 202. Ur *Bremenundersökningen* vill jag särskildt framhäfva sidd. 9, 12, 19 och 32.)

På det stora hela förefaller det, som om den i Uppsala vanligaste hustypen (särskildt rikt representerad i Luthagen): tämligen långa (breda) hus om 2 våningar och frontespis samt ett något mindre gårdshus, vore en relativt tillfredsställande sådan (jfr dock Eberstadt, *a. a.*, sid. 195: Düsseldorfstypen). Det kan i detta sammanhang förtjäna omnämnas, att familjehuset upptagits som bostadstyp i den nya arbetarförstaden Rickomberga, strax utanför Erikslund.

Tyvärr kan jag här icke ge mig in på en mera ingående social-teknisk studie af de olika byggnadstyperna, allra hälst som illustrationer härvid vore oundgängliga. För tillfället skall jag nöja mig med att framhålla, att medeltalet hushåll per gård (bebyggd tomt) är ganska stort i Uppsala, antagligen något mer än 9 för hela staden och mellan 10 och 11 för staden inom stadsplanen. För Stockholm är medeltalet (samtliga) lägenheter per bebyggd tomt minst 15. På hvarje tomt kommer i Uppsala (inom stadsplanen) 2,1 hus, i Stockholm ej fullt 2 hus. I jämförelse med de västtyska siffrorna äro de uppsaliensiska medeltalen hushåll per hus och per gård ganska höga (Se *Augsburgsundersökningen*, sid. 27.)

På det stora hela torde man kunna säga, att de städer, som kommit längst i hyreskasernutveckling, också utmärka sig för ett jämförelsevis stort antal gårdslägenheter. (Se t. ex. Eberstadt, *a. a.*, sid. 133.) I Köpenhamn är t. ex. gårdslägenhetsfrekvensen mycket mindre än i Stockholm (och antalet lägenheter per gård endast 8,2).

Då denna stad äger en ganska ingående statistik rörande gårds- resp. gatulägenheter, skall jag här ur densamma meddela några belysande siffror. Medan procenten gårdslägenheter både för Östermalm och för Kungsholmen är 22 %, är den för Köpenhamn endast 13 % (för gamla Köpenhamn 14,8 %; för Berlin är den nära 50 %); i gamla Köpenhamn har gårdslägenheternas antal f. ö. starkt minskats sedan 1901, se *Tabelværk till Københavns Statistik, nr 16*, utk. 1908, särskildt sidd. 9—10. Af stort intresse synes mig här bl. a. vara tabb. o och ac, *a. a.*, sidd. 24 och 26, af hvilka framgår, att gårdslägenheter om 2 rum äro dyrare än gatulägenheter om 2 rum i Frederiksbergs förnämligaste kvarter, distrikt 1—3, men däremot betydligt billigare i det med II-typshus starkt uppblandade distrikt 4, vidare att gårdslägenheterna i Frederiksberg stigit i pris från 1901 till 1906 minst lika mycket som gatulägenheterna, så att t. ex. medelpriset för 2 rum nu är detsamma i gatu- och i gårdshus, men för det egentliga Köpenhamn däremot stigit mycket starkare för gatulägenheter — för 2 rum t. o. m. sjunkit för gårdslägenheter. Då vi vidare finna, att procenten outhyrda lägenheter i Frederiksberg är större för gatu- än för gårdslägenheter (i det egentliga Köpenhamn tvärtom) och att i distrikt 4 antalet gårdslägenheter om 2 rum är relativt litet (i förhållande till gatulägenheternas antal) jämfördt med i distrikten 1—3 (*a. a.*, sidd. 11 och 54), synes det troligt dels att bostadstyperna *i hufvudsak* äro desamma i Danmark (Köpenhamn) som i Sverige (Stockholm, delvis Uppsala), dels och särskildt, att utvecklingen i Köpenhamn går i riktning mot ett *måttligt* utbildadt hyreskasernsystem — arbetardistriktet Sundbyerne (af I-typ) har mycket mindre gårdslägenhetsfrekvens än Frederiksberg, 2,5 % mot 4,2 % (jfr också *a. a.*, sidd. 2—4 och 9). Antalet gårdar med hus om minst 6 etager uppgår i Köpenhamn till 17 % af samtliga, i Stockholm troligen till allra högst 13 % (jfr *a. a.*, sid. 2 och *Stockholmsunders. 1905*, sidd. 23* och 13*). — Köpenhamnssiffrorna bestyrka väl min framställning af gårdslägenhetens sociala »status».

Hvad Finland beträffar, skall jag inskränka mig till att anmärka, att antalet i gårdshus belägna arbetarbostäder är proportionsvis mycket högt inom de förnämligare kvarteren i Hälsingfors, så t. ex. i 2:a stadsdelen ej mindre än 72 % — mot 34 % för hela staden — och 25 % (gatu- och gårds)vindslägenheter (Suckskorff. *Arbetarebefolkningens i Helsingfors bostadsförhållanden* år 1900, utk. 1904, tabb. 7 och 10).

I en stad sådan som Bremen saknas arbetarbostadstypen III så godt som alldeles. De olika gatorna bära i allmänhet en mycket likformig social prägel. Rik och fattig bo sällan vid samma gata, mycket mindre i samma hus (jfr *Die überfüllten Wohnungen in der Stadt Bremen am 1 Dec. 1900*, Mitteil. d. Brem. statist. Amts im Jahre 1903, nr 1, sid. 4). Detsamma torde vara fallet i England. I sitt bekanta arbete *Poverty, a study of town life*, uppdelar Rowntree Yorks arbetare ur ekonomisk och social synpunkt i tre grader. Om de tre klassernas bostadsförhållanden yttrar han bl. a., att den första (förnämsta) klassens bostäder äro belägna i stadens nyare delar vid medelbreda gator; den andra klassens bostäder äro af något så när samma slag, men gatorna äro här trängre; den tredje klassen slutligen bor till stor del i de gamla slumkvarteren, vid trånga gränder. (Rowntree, *a. a.*, kap.

Tab. 9. Gårdar i Uppsala enligt 1908 års mantalsuppgifter, fördelade stadsdelsvis efter antal lägenheter och social karaktär.

Stadsdelar.	Samtliga gårdar.	Gårdar med minst 10 lägenheter.	Gårdar med minst 20 lägenheter.	Gårdar med uppmätta arbetar-lägenheter.	Gårdar med mer än till hälften arb.-lägenheter.	Däraf gårdar med minst 10 lägenheter.
Luthagen	**73**	39	3	34	5	4
Nya Svartbäcken . .	**67**	40	9	60	58	37
Svartbäcken	**134**	73	5	111	34	19
Fjärdingen	**86**	46	7	64	17	9
Kungsängen	**157**	66	13	119	56	22
V. Förstäderna . . .	**107**	17	2	76	56	11
Ö. Förstäderna . . .	**50**	17	2	47	43	17
Hela staden	**674**	**298**	**41**	**511**	**269**	**119**

Procenttabell till tab. 9.

Stadsdelar.	Kol. 2 i % af kol. 1.	Kol. 3 i % af kol. 1.	Kol. 4 i % af kol. 1.	Kol. 5 i % af kol. 1.	Kol. 6 i % af kol. 5.	Kol. 6 i % af kol. 2.
Luthagen	53,4	4,1	46,6	6,8	80,0	10,3
Nya Svartbäcken . .	59,7	13,4	89,6	86,6	63,8	92,5
Svartbäcken	54,5	3,7	82,8	25,4	55,9	26,0
Fjärdingen	53,5	8,1	74,4	19,8	53,0	19,6
Kungsängen	42,0	8,3	75,8	35,7	39,3	33,3
V. Förstäderna . . .	15,9	1,9	71,0	52,3	19,6	64,7
Ö. Förstäderna . . .	34,0	4,0	94,0	86,0	39,5	100,0
Hela staden	**44,2**	**6,1**	**75,8**	**39,9**	**44,2**	**39,9**

Housing, särskildt sidd. 147—153 och 199). Ett nästan klassiskt uttalande af en framstående kommunalman i Berlin från år 1868 (Stadtbaurat Hobrecht) rörande det »tyska» systemets »förtjänster» i förhållande till det »engelska» — de olika sociala klassernas »Durchdringung», de »förnäma» våningarnas och gårds- och vindsvåningarnas — återfinnes hos Eberstadt, *a. a.*, sidd. 219 och 220. I den förut (sid. 2) omnämnda engelska statspublikationen *Cost of living in german towns* återfinnes en karaktäristik af det tyska systemet (sidd. XI och XII), hvilken i hufvudsak torde kunna tillämpas äfven på svenska förhållanden. Det säges där, att den dominerande tyska arbetarbostadstypen är en lägenhet i ett stort hus, innehållande minst 6 eller 7 lägenheter. Denna bostadstyp är den vanliga för alla klasser i Tyskland. Det är vidare någonting karaktäristiskt, att ehuru det finns rena arbetardistrikt, så är likväl arbetarklassen i allmänhet kringspridd rundt hela staden, boende antingen i de öfre etagerna i hus, i hvilkas nedre våningar bo hyrande af medelklassen, eller också i gårdshus, som ligga gömda bakom de bättre klassernas hus, som synas från gatan. Undantag från denna regel bilda endast några få städer, främst Bremen; de stora husen med många lägenheter vinna alltmer terräng.

Af tab. 9 framgår först och främst, att stadsdelarna med afseende på den relativa förekomsten af »arbetargårdar» (gårdar med mer än till hälften arbetarlägenheter) komma i följande ordning (i procenttabellen: kol. 4) Nya Svartbäcken, Ö. Förstäderna, V. Förstäderna, Kungsängen, Svartbäcken, Fjärdingen, Luthagen, och att arbetargårdarna utgöra ungefär $^2/_3$ af samtliga gårdar. Räkna vi åter med alla de gårdar, som öfver hufvud hysa arbetarbostäder (uppmätta vid 1907 års undersökning), blir ordningen mellan stadsdelarna: Ö. Förstäderna, Nya Svartbäcken, Svartbäcken, Kungsängen, Fjärdingen, V. Förstäderna, Luthagen; af stadens samtliga gårdar utgöra dessa $^3/_4$ (kol. 3). Jämförelsen mellan de båda kolumnerna är onekligen ganska instruktiv. Särskildt visar den i hvilken stor utsträckning arbetarlägenheterna i de borgerliga stadsdelarna äro kringspridda på borgargårdarna.

Af kol. 1 och 2 (i procenttabellen) framgår slutligen, att stadsdelarna med afseende på frekvensen stora gårdar, »hyreskaserner» (= gårdar med minst 10 lägenheter), komma i följande ordning: Nya Svartbäcken, Svartbäcken, Fjärdingen, Luthagen, Kungsängen, Ö. Förstäderna, V. Förstäderna, med afseende på frekvensen mycket stora gårdar (= minst 20 lägenheter) i följande: Nya Svartbäcken, Kungsängen, Fjärdingen, Luthagen, Ö. Förstäderna, Svartbäcken, V. Förstäderna. Medeltalet lägenheter per gård är för de olika stadsdelarna (jfr tab. 11): Nya Svartbäcken 11,6, Svartbäcken 10,9, Fjärdingen och Luthagen 10,4, Kungsängen 10,2, Ö. Förstäderna 7,6 och V. Förstäderna 5,4; för hela staden 9,6. Hålla vi oss endast till arbetargårdarna, så visar det sig (kol. 5), att stadsdelarna i fråga om frekvensen stora gårdar komma i ungefär samma ordning (som beträffande samtliga gårdar); för hela staden är frekvensen alldeles densamma, 44 %. — Endast i Kungsängen och Fjärdingen är frekvensen »kaserner» något litet större bland borgargårdarna än bland arbetargårdarna, i Luthagen och V. Förstäderna en hel del mindre.

För att riktigt kunna bedöma verkningarna af lägenheternas olikartade fördelning på gårdarna i olika stadsdelar borde vi egentligen också ha uppgifter om lägenheternas, husens och gårdarnas rumsantal. I brist på dylika uppgifter kunna vi emellertid ha en ganska god hjälp

Tab. 10. De i tab. 9 upptagna gårdarna grupperade efter taxeringsvärdet.

Stadsdelar.	Antal gårdar med nedanstående taxeringsvärde.					Summa gårdar.	Totala taxeringsvärdet kr.	Taxeringsvärdet i medelt. pr gård kr.
	Intill 10,000 kr.	10,000 till 20,000 kr.	20,000 till 50,000 kr.	50,000 till 100,000 kr.	100,000 kr. och däröfver			
Luthagen	3	7	23	32	8	**73**	4,443,700	60,873
Nya Svartbäcken	7	22	31	4	3	**67**	1,956,800	29,206
Svartbäcken	4	10	40	42	38	**134**	10,698,800	79,842
Fjärdingen	2	6	22	32	21	**83**	6,894,800	83,070
Kungsängen	9	19	50	53	25	**156**	10,166,500	65,170
V. Förstäderna	63	27	17		—	**107**	1,191,700	11,137
Ö. Förstäderna	27	11	10	2	—	**50**	765,600	15,312
Hela staden[1]	**115**	**102**	**193**	**165**	**95**	**670**	**36,117,900**	**53,907**

[1] För 4 gårdar är taxeringsvärdet sammanfördt med andra gårdars.

af uppgifter om gårdarnas taxeringsvärden och om hyrorna för (bostads)-lägenheterna, tabb. *10* och *11*.

Af tab. *10* framgår, att Fjärdingen har de i genomsnitt dyraste gårdarna, tätt följdt af Svartbäcken, hvarefter komma Kungsängen, Luthagen, Nya Svartbäcken, Ö. och V. Förstäderna. Sammanställa vi en procenttabell och ordna därvid stadsdelarna efter stigande frekvens gårdar med under 50,000 kr:s taxeringsvärde, blir resultatet följande:

Stadsdelar.	Intill 10,000 kr.	10,000 till 20,000 kr.	20,000 till 50,000 kr.	50,000 till 100,000 kr.	100,000 kr och däröfv.	Intill 20,000 kr.	20,000 till 50,000 kr.	50,000 kr. och däröfv.
Fjärdingen	2,4	7,2	26,5	38,6	25,3	9,6	26,5	63,9
Svartbäcken.	3,0	7,5	29,9	31,3	28,4	10,5	29,9	59,7
Luthagen	4,1	9,6	31,5	43,8	11,0	13,7	31,5	54,8
Kungsängen	5,8	12,2	32,1	34,0	16,0	18,0	32,1	50,0
Nya Svartbäcken . .	10,4	32,8	46,3	6,0	4,5	43,2	46,3	10,5
Ö. Förstäderna . . .	54,0	22,0	20,0	4,0	—	76,0	20,0	4,0
V. Förstäderna . . .	58,9	25,2	15,9	—	—	84,1	15,9	—
Hela staden	**17,2**	**15,2**	**28,8**	**24,6**	**14,2**	**32,4**	**28,8**	**38,8**

Af procenttabellen framgår bl. a., att Kungsängen står framom Luthagen i alla de tre första grupperna (gårdar med intill 50,000 kr. taxeringsvärde) äfvensom också i den sista (öfver 100,000 kr.), men att den kommer långt efter Luthagen i den fjärde gruppen (50- till 100,000 kr.), att Förstäderna[1] stå ojämförligt främst i första gruppen (mer än 50 %), Nya Svartbäcken och Förstäderna i andra gruppen, Nya Svartbäcken och Kungsängen i den tredje, Luthagen och Fjärdingen i den fjärde och Svartbäcken och Fjärdingen i den femte. Särskildt är det intressant att observera ordningen i den sista gruppen, i ty att den visar, att gårdar med mer än 100,000 kr. taxeringsvärde i det hela koncentreras kring stadens centrum; räkna vi med de absoluta talen, blir ordningen t. o. m. Svartbäcken, Kungsängen, Fjärdingen och Luthagen.[1]

Öfvergå vi så till kommentaren af tabb. *11* och *12*. Jag skall då till en början till ytterligare belysande af tab. *11* meddela medelhyrorna för de olika stadsdelarna. De äro: Fjärdingen 475 kr., Svartbäcken 437 kr., Luthagen 392 kr., Kungsängen 358 kr., V. Förstäderna 151 kr. Nya Svartbäcken 146 kr., Ö. Förstäderna 139 kr. och hela staden 340 kr.[2]

[1] Antalet gårdar med minst 200,000 kr. taxeringsvärde är för hela staden 23, däraf i Svartbäcken, Fjärdingen, Kungsängen och Luthagen resp. 8, 8, 4 och 3.

[2] Genom sammanställning af hyressummorna med taxeringssummorna kunde man tydligen få fram, huru hög bruttoinkomsten är i förhållande till taxeringsvärdet; genom att ytterligare sammanställa dessa tal med köpesummorna för de sista åren, kunna en hel del intressanta slutsatser dragas rörande taxeringsvärdenas verkliga betydelse etc. Men hela denna utredning passar hättre i ett annat sammanhang. Jag vill i detta sammanhang endast anmärka, att de hyressummor, som ligga till grund för de ofvannämnda medelhyrorna, endast representera de utbyrda lägenheterna, icke de af ägaren disponerade.

Tab. 11. Bostadslägenheter i Uppsala enligt 1908 års mantalsuppgifter, stadsdelsvis i hyresgrupper.

Stadsdelar.	Antal lägenheter med nedanstående årshyra.											Ant. lägenheter ut. uppgifven eller med endast uppskattad hyra.	Samtliga lägenheter.
	Intill 100 kr.	100 till 200 kr.	200 till 300 kr.	300 till 400 kr.	400 till 500 kr.	500 till 600 kr.	600 till 800 kr.	800 till 1,000 kr.	1,000 till 1,500 kr.	1,500 kr. o. däröfver.	Tillsammans.		
Luthagen	66	192	72	56	86	64	63	40	31	9	**679**	78	**757**
Nya Svartbäcken .	189	409	65	20	16	4	2	2	1	—	**708**	67	**775**
Svartbäcken . . .	203	351	168	110	86	71	111	71	75	60	**1,306**	153	**1,459**
Fjärdingen	142	196	84	64	51	49	66	54	87	36	**829**	66	**895**
Kungsängen . .	286	463	175	135	92	63	65	55	74	42	**1,450**	155	**1,605**
V. Förstäderna . .	111	305	39	18	6	4	7	—	—	1	**491**	83	**574**
Ö. Förstäderna .	82	234	17	6	—	2	3	—	—	—	**344**	38	**382**
Hela staden . .	**1,079**	**2,150**	**620**	**409**	**337**	**257**	**317**	**222**	**268**	**148**	**5,807**	**640**	**6,447**

Procenttabell till tab. 11.

Stadsdelar.	Antal lägenheter med nedanstående årshyra.											Antal lägenheter ut. uppgifven eller med end. uppskattad hyra i %o af samtliga
	intill 100 kr.	100 till 200 kr.	200 till 300 kr.	300 till 400 kr.	400 till 500 kr.	500 till 600 kr.	600 till 800 kr.	800 till 1,000 kr.	1,000 till 1,500 kr.	1,500 kr. o. däröfver.	Tillsammans.	
Luthagen	9,7	28,3	10,6	8,2	12,7	9,4	9,3	5,9	4,6	1,3	**100,0**	10,3
Nya Svartbäcken	26,7	57,8	9,2	2,8	2,3	0,6	0,3	0,3	0,1	—	**100,0**	8,6
Svartbäcken . .	15,5	26,9	12,9	8,4	6,6	5,4	8,5	5,4	5,7	4,6	**100,0**	10,5
Fjärdingen . . .	17,1	23,6	10,1	7,7	6,2	5,9	8,0	6,5	10,5	4,4	**100,0**	7,4
Kungsängen . .	19,7	31,9	12,1	9,3	6,3	4,3	4,5	3,8	5,1	2,9	**100,0**	9,7
V. Förstäderna .	22,6	62,1	7,9	3,7	1,2	0,8	1,4	—	—	0,2	**100,0**	14,5
Ö. Förstäderna .	23,8	68,0	4,9	1,7	—	0,6	0,9	—	—	—	**100,0**	9,9
Hela staden . .	**18,6**	**37,0**	**10,7**	**7,0**	**5,8**	**4,4**	**5,5**	**3,8**	**4,6**	**2,6**	**100,0**	9,9

Sammanställa vi nu för ett närmare belysande af medelhyrestalen en procenttabell omfattande de fem hyresgrupperna intill 100, -200, -400, -800 kr. och däröfver och ordna därvid stadsdelarna efter stigande frekvens lägenheter med intill 400 kr. hyra, blir resultatet följande:

Stadsdelar.	Intill 100 kr.	100 till 200 kr.	200 till 400 kr.	400 till 800 kr.	800 kr. och däröfver.	Intill 400 kr.
Luthagen	9,7	28,3	18,8	31,4	11,8	56,8
Fjärdingen	17,1	23,6	17,8	20,1	21,4	58,5
Svartbäcken	15,5	26,9	21,3	20,5	15,7	63,8
Kungsängen	19,7	31,9	21,4	15,1	11,8	73,1
Nya Svartbäcken . . .	26,7	57,8	12,0	3,2	0,4	96,4
V. Förstäderna	22,6	62,1	11,6	3,4	0,2	96,4
Ö. Förstäderna	23,8	68,0	6,6	1,5	—	98,5
Hela staden	**18,6**	**37,0**	**17,7**	**15,8**	**11,0**	**73,3**

Af procenttabellerna till tab. *11* framgår bl. a., att orsaken till, att Fjärdingen uppvisar den utan jämförelse högsta medelhyran, är att söka däri, att frekvensen lägenheter med mycket höga hyror (öfver 800 kr.) är jämförelsevis mycket stark i denna stadsdel[1]; däremot är Luthagen synnerligen rikt företrädt i fråga om de dyra lägenheterna (400 till 800 kr., i all synnerhet 400 till 600 kr.). Gå vi ut ifrån, att lägenheter om under 400 kr. hyra i stort sedt tillhöra småfolksklassen och småborgarne (familjer med under 2,000 à 3,000 kr. inkomst), att gruppen 400 till 800 kr. hyra representerar den egentliga medelklassen och den med ännu högre hyra öfverklassen, skulle vi tydligen få som resultat af tab. *11*:

1) att Förstäderna och Nya Svartbäcken äro så godt som rena småfolksstadsdelar;

2) att Kungsängen till ungefär $^3/_4$ och Svartbäcken till mer än $^3/_5$ äro småfolksstadsdelar; i bägge uppnår småborgarklassen och den högre arbetarklassen en tämligen hög procent (mer än $^1/_5$ lägenheter om 200 till 400 kr. hyra);

Tab. 12. År 1907 uppmätta arbetarlägenheter bland de i tab. 11 upptagna lägenheterna.

Stadsdelar.	Antal lägenheter med nedanstående årshyra.						Ant. lägenh. ut. uppgifven eller med end. uppskattad hyra.	Samtliga lägenheter.
	Intill 100 kr.	100 till 200 kr.	200 till 300 kr.	300 till 400 kr.	400 kr. o. däröfv.	Tillsammans.		
Luthagen	17	80	4	1	—	**102**	12	**114**
Nya Svartbäcken . .	153	367	49	9	5	**583**	15	**598**
Svartbäcken	163	247	97	32	6	**545**	31	**576**
Fjärdingen	97	129	27	15	5	**273**	18	**291**
Kungsängen	168	354	109	24	5	**660**	54	**714**
V. Förstäderna . . .	70	224	10	—	—	**304**	4	**308**
Ö. Förstäderna . . .	69	205	16	4	1	**295**	11	**306**
Hela staden	**737**	**1,606**	**312**	**85**	**22**	**2,762**	**145**	**2,907**

[1] Att äfven Svartbäckens medelhyra är betydligt högre än Luthagens beror på det relativt stora antalet lägenheter i den allra högsta hyresgruppen (öfver 1,500 kr.), af hvilka säkerligen många äro butikslägenheter.

samt 3) att Luthagen är medelklassens och Fjärdingen öfverklassens stadsdel par préférence (i båda fallen är resp. procent nästan dubbelt så stor som motsvarande för hela staden).

Sammanställa vi äfven för tab. *12* en procenttabell och ordna därvid stadsdelarna på samma sätt som i den sista, blir resultatet följande:

Stadsdelar.	Intill 100 kr.	100 till 200 kr.	200 till 300 kr.	300 till 400 kr.	400 kr. o. däröfv.	Ant. arb.-lägenh. med end. uppskattad hyra i % af samtl.
Luthagen	16,7	78,4	3,9	1,0	—	1,5
Fjärdingen	35,5	47,3	9,9	5,5	1,8	6,2
Svartbäcken	29,9	45,3	17,8	5,9	1,1	5,4
Kungsängen	25,5	53,6	16,5	3,6	0,8	7,6
Nya Svartbäcken . . .	26,2	63,0	8,4	1,5	0,9	2,5
V. Förstäderna	23,0	73,7	3,3	—	—	1,3
Ö. Förstäderna	23,4	69,5	5,4	1,4	0,3	3,6
Hela staden	**26,7**	**58,1**	**11,3**	**3,1**	**0,8**	**5,0**

Af intresse är i denna tabell egentligen att iakttaga, hurusom de allra billigaste arbetarlägenheterna (under 100 kr:s hyra) äro relativt talrikast i de två förnämliga (de i genomsnitt dyraste) stadsdelarna, Fjärdingen och Svartbäcken. Detta förhållande hänger naturligen tillsammans med den starka enrumsfrekvensen i dessa stadsdelar. Då arbetarnes hyresfråga skall göras till föremål för en särskild ingående undersökning, kan jag lämna tabellens vidare kommentar å sido. Jag tillåter mig här endast ytterligare påpeka, hurusom de dyrare arbetarbostäderna (minst 300 kr:s hyra) äro relativt talrikast i Fjärdingen, Svartbäcken och Kungsängen, de tre gamla, centrala stadsdelarna, ett förhållande, som gifvetvis hänger tillsammans med den här relativt starka tre- och flerrumsfrekvensen (framförallt sammanhängande med större möjligheter till andrahandsuthyrning), men i någon mån också med den icke alldeles oafsevärda förekomsten af småbutiker. Att antalet arbetarlägenheter med endast uppskattad hyra likaledes är jämförelsevis stort i dessa tre stadsdelar torde också sammanhänga med deras relativt höga sociala status.[1]

Af större intresse för bedömandet af den sociala sammansättningen af de nedersta hyresgrupperna i tab. *11* (än den här ofvan på grundval af tab. *12* framställda procenttabellen) vore otvifvelaktigt att framställa det procentiska förhållandet mellan tabb. *11* och *12*. Utförd för de fyra första hyresgrupperna och för samtliga lägenheter ter sig en dylik procenttabell på följande sätt:

[1] Många af dessa lägenheter med endast uppskattad hyra torde vara gårdskarlslägenheter. Jfr dock tabellen sid. 30, af hvilken synes framgå, att Luthagen, Fjärdingen och Svartbäcken ha de relativt talrikaste gårdskarlslägenheterna.

Stadsdelar.	Intill 100 kr.	100 till 200 kr.	200 till 300 kr.	300 till 400 kr.	Intill 400 kr.	Samtliga lägenheter.
Luthagen	25,8	41,7	5,6	1,8	**26,4**	**15,1**
Fjärdingen	68,3	65,8	32,1	23,4	**55,1**	**32,5**
Svartbäcken	80,3	70,4	57,7	29,1	**64,8**	**39,5**
Kungsängen	58,7	76,5	62,3	17,8	**61,9**	**44,5**
V. Förstäderna	63,1	73,4	25,6	—	**64,3**	**53,7**
Nya Svartbäcken . . .	81,0	89,7	75,4	45,0	**84,6**	**77,2**
Ö. Förstäderna	84,1	87,6	94,1	66,7	**86,7**	**80,1**
Hela staden	**68,3**	**74,7**	**50,3**	**20,8**	**64,3**	**45,1**

Under förutsättning att alla af arbetare, i den mening som angifvits sidd. 18 och 19, bebodda bostäder verkligen uppmätts och att hyresuppgifterna till 1908 års mantalslängder ge en någorlunda trogen bild af bostadsförhållandena efter höstflyttningen år 1907, skulle man af ofvanstående procenttabell kunna draga särdeles intressanta slutsatser rörande fördelningen af arbetarklass och borgarklass i de allra lägsta hyresgrupperna.

Af Luthagens samtliga lägenheter (med eller utan uppgifven hyra) skulle endast 15 %, ungefär $^1/_7$, vara egentliga arbetarlägenheter och af dess lägenheter om under 100 kr:s hyra (mestadels enkelrum) endast $^1/_4$, om under 400 kr. något mer än $^1/_4$. Mest frapperar här den ytterst svaga arbetarfrekvensen inom den lägsta hyresgruppen, särskildt vid jämförelse med motsvarande hos Svartbäcken ($^4/_5$ arbetarlägenheter). Det förefaller nu visserligen rimligt nog, att ett afsevärdt antal enkelrum i Luthagen innehas af studenter och studerande, ensamma kvinnor ur de »bättre» klasserna o. s. v.; dock synes det högst otroligt, att hela 75 % af enkelrummen skulle vara i *första hand uthyrda »borgarlägenheter»*. Såsom redan förut påpekats, torde emellertid begreppet arbetarlägenhet af Luthagens undersökare ha fattats åtskilligt snäfvare än af t. ex. Fjärdingens och Svartbäckens. Det må ju också villigt erkännas, att Luthagen erbjuder en ganska rik profkarta på olika mellanstadier mellan arbetar- resp. borgarbefolkning i egentligaste mening.[1] Emellertid kunna de relativt låga talen arbetarbostäder med under 100 kr:s hyra, både i Luthagen och i andra stadsdelar, särskildt V. Förstäderna — hvilka delvis haft samma undersökare som Luthagen och *delvis* äro af samma sociala struktur — och Kungsängen, förklaras äfven på annat sätt, särskildt så, att många ensamboende arbetare icke kunnat anträffas i sin bostad under hela dagen, hvarför deras lägenheter efter upprepade fruktlösa besök måst lämnas ur räkningen.[2] Vidare vill jag framhålla, att större rumskomplex, som i spekulativt syfte (för underuthyrning) hyrts ihop, vid undersökningen stundom slagits sönder i ett par tre delar, af hvilka minst en

[1] Jfr sid. 29, not 1.

[2] Jfr sid. 19.

(vanligen hufvudhyranden) tagits med bland arbetarlägenheterna, en del åter icke (så särskildt studentrummen).[1]

På grund af en ganska ingående kännedom anser jag mig om 1908 års mantalsuppgifter, i hvad de afse hyran, kunna fälla det totalomdömet, att de i det stora hela torde vara tämligen tillförlitliga, men att dock åtskilliga värdar underlåtit att lämna några som hälst hyresuppgifter, några lämnat alltför summariska uppgifter, bl. a. delvis afseende hela etager, oberoende af de hyrandes antal). En jämförelse gård för gård mellan mantalsuppgifterna och de några månader tidigare genom arbetarbostadsundersökningen inhämtade har i synnerlig grad befäst det intryck jag redan länge haft af den utomordentligt starka variabiliteten i arbetarlägenheternas sammansättning. Stundom äro tre rum tillhopaslagna till en lägenhet, stundom bilda de två lägenheter, stundom tre o. s. v. I allmänhet afse mantalslängdernas hyresuppgifter naturligen endast omöblerade lägenheter hyrda i första hand. Det vore då af största intresse att veta, i hvad mån särskildt studentrummen äro eller betraktas som lägenheter hyrda i första hand. Jag känner fall, då ända till 10 studentrum uthyrts direkt af värden (sannolikt med åtminstone något möbler) och upptagits som 1 lägenhet, med tillhopaslagen hyra. Kotymen om de i dylikt fall skola upptagas eller icke upptagas (och om de skola upptagas som en eller som flere lägenheter) synes vara vacklande. Rörande det intressanta kapitlet om lägenhetsbegreppets afgränsning skall jag för öfrigt yttra mig utförligt något längre fram. Blott så mycket vill jag här ytterligare ha sagdt beträffande värdet af tabb. *11* och *12*, att jag är fullt öfvertygad om, att innan tillräcklig erfarenhet vunnits, huru lägenhetsbegreppet mest praktiskt bör bestämmas, är — i en stad sådan som Uppsala — ett material sådant som det i tab. *11* sammanställda af icke mycket mindre värde, än det som skulle vunnits genom en bostadsräkning sådan som de stockholmska. Jag vill i detta sammanhang också ännu en gång betona — utöfver hvad som redan skett i inledningen — att det synes mig alldeles gifvet, att bostadsfrågans klargörande ur alla synpunkter vinner på, att de sociala hufvudklasserna, så som här skett, hållas i sär vid den bostadsstatistiska behandlingen, hvarvid naturligtvis hufvudvikten lägges på den egentliga arbetarklassen (och de högre klassernas bostadsförhållanden i det hela endast i den mån, så påfordras för jämförelsens skull, dragas in i undersökningen).

Jag skall till slut med afseende på tabb. *9—11* endast anmärka, att åtskilliga gårdar[2] af olika orsaker lämnats åsido; särskildt gäller detta om offentliga byggnader, om anstalter och

[1] Jfr sidd. 17 och 18 och nedan. Detta förfaringssätt har dock endast i ett par fall kommit till användning för Luthagens vidkommande och torde öfver hufvud kvantitativt spela en mycket ringa roll.

[2] Hela antalet bebyggda tomter torde i Uppsala 1908 ha varit 840. Sammanlagda bevillningstaxeringsvärdet (oberäknadt jordbruksfastigheter) uppgick till nära 46 millioner kr. År 1905 uppges antalet inom stadsplanen belägna bebyggda tomter till 686. Bland de vid uppställandet af tab. *9* uteslutna gårdarna märkas ett ganska stort antal »landtgårdar» och villahus i stadsutkanterna, för hvilka hyresuppgifter oftast saknas. Så torde särskildt antalet lägenheter och taxeringsvärdet per gård blifvit betydligt mindre för Ö. Förstäderna, om samtliga gårdar kunnat tas med. — I förbigående kan anmärkas, att äfven bestämningen af begreppet *gård* (liksom begreppet hus) understundom kan stöta på praktiska svårigheter. Så t. ex. då en tomt sträcker sig tvärs öfver ett helt kvarter och

inrättningar (sådana som t. ex. nationshus, institutioner, banker, fabriker, etc.), hvilka åtminstone endast i undantagsfall och som bruppgift hysa bostadslägenheter.[1] Den kanske allvarligaste anmärkning, som kan framställas mot tab. *11*, torde vara den, att butiks- och kontorslägenheter endast i undantagsfall kunnat utskiljas. Emellertid tror jag, att i hvarje fall de rena butikslägenheterna skola utgöra en ganska ringa procent af de i tab. *11* upptagna lägenheterna.[2] Genom att ur de inneslutna gårdarna utplocka ytterligare ett antal bostadslägenheter och genom att vidare tillägga samtliga i tab. *12* icke upptagna år 1907 uppmätta arbetarlägenheter (af hvilka en del i andra hand uthyrda i tab. *12* sammanslagits med hufvudlägenheten) har jag slutligen kommit upp till 6,810 lägenheter för hela staden och för resp. stadsdelar till de summor som återfinnas i tab. *13*.

För att dels — i någon mån åtminstone — vinna en kontroll på tab. *11* (och dess tillägg), dels ytterligare fördjupa inblicken i de olika stadsdelarnas social-ekonomiska struktur har jag ur taxeringslängderna för 1907, hvilka torde afse inkomsten vid 1906 års oktoberflyttning, sammanställt antalet inkomsttaxerade fysiska personer för hvarje stadsdel i nio inkomstgrupper, från 800 till 10,000 kr. och däröfver, vidare dragit deras summa från de genom tab. *11* med tillägg vunna lägenhetssummorna och antagit, att alla till minst 800 kr:s inkomst beskattade personer äro lägenhetsinnehafvare, hvadan resten alltså skulle vara lägenhetsinnehafvare med under 800 kr:s inkomst. Resultatet framgår af tab. *13*.

Tab. 13. Lägenhetsinnehafvare i Uppsala år 1907 i inkomstgrupper, stadsdelsvis.

Stadsdelar.	Intill 800 kr.	800 t. 900 kr.	900 t. 1,000 kr.	1,000 t. 1,200 kr.	1,200 t. 1,500 kr.	1,500 t. 2,000 kr.	2,000 t. 3,000 kr.	3,000 t. 5,000 kr.	5,000 t. 10,000 kr.	10,000 kr. och däröfv.	Summa lägenhets-innehafvare.
Luthagen	319	81	40	64	67	60	48	46	33	9	**767**
Nya Svartbäcken	395	96	81	79	67	39	18	16	5	2	**798**
Svartbäcken	487	167	98	180	145	114	108	89	95	28	**1,511**
Fjärdingen	281	103	40	111	65	62	67	95	84	52	**960**
Kungsängen	439	210	180	230	171	129	115	106	77	40	**1,697**
V. Försträderna	425	73	62	46	29	18	6	9	5	1	**674**
Ö. Försträderna	203	65	40	45	19	20	8	2	1	—	**403**
Hela staden	**2,549**	**795**	**541**	**755**	**563**	**442**	**370**	**363**	**300**	**132**	**6,810**

följaktligen har gatuhus åt två håll (såsom exempelvis mellan Skolgatan och Svartmansgatan). I tabb. *9—12* har en sådan tomt naturligen räknats som *en* gård. Vid arbetarbostadsundersökningen ha däremot husen vid Svartmansgatan räknats som gatuhus. Slutligen kan man tänka sig, att flere tomtägare i samma kvarter (eller t. o. m. alla) öfverenskomma om, att de olika tomternas gårdsrum skola bilda en sammanhängande gård. Under sådana förhållanden kan det bli nog så kinkigt att afgöra, hvad som ur social och hygienisk synpunkt skall räknas som gård, liksom naturligen också typerna kunna variera i det oändliga. Jfr *Betänkande med förslag till byggnadsstadga för riket*, Sthlm 1909, (särskildt § 41 med motivering). I Tyskland börjar dylik gårdssammanslagning på sina håll bli rätt vanlig. — Då en stark lägenhetsanhopning på ett enda hus gifvetvis i högre grad framkallar hyreskasernens olägenheter än en lika stark på en och samma gård, men på flere hus, är äfven gårdsbegreppets klargörande af ganska stor praktisk betydelse för bostadsstatistiken.

[1] Icke heller studenthemmen äro medräknade; i allmänhet likaså icke enfamiljshusen.

[2] I Stockholm utgjorde antalet uthyrda butikslägenheter år 1905 ungefär 18 % af samtliga (*a. a.* sid. 27*). — Säkerligen är procenten ej på långt när så stor i Uppsala.

Procenttabell till tab. 13.

Stadsdelar.	Intill 800 kr.	800 t. 900 kr.	900 t. 1,000 kr.	1,000 t. 1,200 kr.	1,200 t. 1,500 kr.	1,500 t. 2,000 kr.	2,000 t. 3,000 kr.	3,000 t. 5,000 kr.	5,000 t. 10,000 kr.	10,000 kr. och däröfv.	Summa lägenhets-innehafvare.
Luthagen	41,6	10,6	5,7	8,4	8,7	7,8	6,3	6,0	4,3	1,2	**100,0**
Nya Svartbäcken . . .	49,5	12,0	10,2	9,9	8,4	4,8	2,3	2,0	0,6	0,3	**100,0**
Svartbäcken	32,8	11,0	6,5	11,9	9,6	7,5	7,2	5,8	6,3	1,9	**100,0**
Fjärdingen	29,3	10,7	4,2	11,5	6,8	6,4	7,0	9,9	8,8	5,4	**100,0**
Kungsängen	25,9	12,4	10,6	13,5	10,1	7,6	6,8	6,2	4,5	2,4	**100,0**
V. Förstäderna	63,1	10,8	9,2	6,8	4,3	2,7	0,9	1,3	0,7	0,2	**100,0**
Ö. Förstäderna	50,4	16,2	9,9	11,2	4,7	4,9	2,0	0,4	0,3	–	**100,0**
Hela staden	**37,4**	**11,7**	**7,9**	**11,1**	**8,3**	**6,5**	**5,4**	**5,4**	**4,4**	**1,9**	**100,0**

Sammanställa vi nu procenttal för de fem inkomstgrupperna intill 800 kr., -1,000 -1,500, -3,000 och 3,000 kr. och däröfver och ordna stadsdelarna efter stigande procent lägenhetsinnehafvare med under 1,500 kr:s inkomst — under hvilket inkomststreck största delen af »småfolksklassen» torde falla — får tabellen följande utseende:

Stadsdelar.	Intill 800 kr.	800 till 1,000 kr.	1,000 till 1,500 kr.	1,500 till 3,000 kr.	3,000 kr. och däröfv.	Intill 1,500 kr.
Fjärdingen	29,3	14,9	18,3	13,4	24,1	62,5
Svartbäcken	32,2	17,5	21,5	14,7	14,0	71,2
Kungsängen	25,9	23,0	23,6	14,4	13,1	72,5
Luthagen	41,6	15,8	17,1	14,1	11,5	74,5
Nya Svartbäcken . .	49,5	22,2	18,3	7,1	2,9	90,0
Ö. Förstäderna . .	50,4	26,1	15,9	6,9	0,7	92,4
V. Förstäderna . . .	63,1	20,0	11,1	3,6	2,2	94,2
Hela staden	**37,4**	**19,6**	**19,4**	**11,9**	**11,7**	**76,4**

Afgjordt största intresse får tab. *13* genom jämförelse med tab. *11*. — Låt oss för denna jämförelse till en början sammanställa procenttalen lägenheter med intill 200 kr:s hyra med närmast motsvarande procenttal i tab. *13*. Resultatet framgår af motstående sammmanställning.

Af tabellen synes framgå, att intill 200 kr. betalas i hyra af inkomster uppgående för hela staden till ungefär 1,000 kr., för Luthagen till knappt 800, för Svartbäcken och Fjärdingen till ungefär 900, för Kungsängen och V. Förstäderna till omkring 1,100, för Nya Svartbäcken till omkr. 1,400 och för Ö. Förstäderna till omkr. 1,500 kr:s inkomst. Inom denna lägenhetsgrupp

Stadsdelar	Procenttal lägenheter med intill 200 kr. hyra	Procenttal lägenhetsinnehafvare med nedanstående årsinkomster				
		Intill 800 kr.	Intill 900 kr.	Intill 1,000 kr.	Intill 1,200 kr.	Intill 1,500 kr.
Luthagen	38,0	41,6	—	—	—	—
Svartbäcken	42,4	32,2	43,2	—	—	—
Fjärdingen	40,7	—	40,0	44,2	—	—
Kungsängen	51,6	—	—	48,9	62,4	—
V. Förstäderna . . .	84,7	—	—	83,1	89,9	—
Nya Svartbäcken . .	84,5	—	—	—	81,6	90,0
Ö. Förstäderna . . .	91,8	—	—	—	87,7	92,4
Hela staden	**55,6**	—	**49,1**	**57,0**	—	—

(intill 200 kr. hyra) utgår hyran alltså för hela staden med intill $^1/_5$ af lägenhetsinnehafvarens inkomst, för Luthagen med intill $^1/_4$ (och något däröfver), för Svartbäcken och Fjärdingen med intill $^2/_9$, för Kungsängen och V. Förstäderna med intill $^2/_{11}$, för Nya Svartbäcken med intill $^1/_7$ och för Ö. Förstäderna med intill $^2/_{15}$.

För förklaringen af denna olikhet i proportionen mellan inkomst och hyra i de olika stadsdelarna kan man tillgripa flere utvägar. En omständighet, som kan vålla, att »hyresprocenten» ställer sig högre i en stadsdel än i en annan, är en relativt starkt utbredd uthyrning i andra hand (äro flere rum af den i första hand hyrda lägenheten ytterligare uthyrda, kan ju förstahandshyran t. o. m. öfverstiga den hyrandes upptaxerade inkomst). Alla skäl tala för, att andrahandsuthyrning skall ha den största utbredningen just i de förnämligaste stadsdelarna.

En annan omständighet, som likaledes kan vålla hög hyresprocent, är stark frekvens af ensamboende eller åtminstone af mycket små (bostads)hushåll. Äfven i detta afseende finns det anledning anta, att de förnämligare stadsdelarna skola komma i främsta rummet. Slutligen plägar äfven en relativt låg inkomst men framförallt en relativt låg social status under för öfrigt lika omständigheter (d. v. s. i senare fallet lika inkomster, liknande hushållssammansättning o. s. v.) medföra en relativt låg hyresprocent. I hvad mån den ena eller andra af dessa nu nämnda omständigheter har varit företrädesvis verksam i fråga om hvar och en af de sju stadsdelarna, det är naturligen, med det material som står oss till buds, till största delen undandraget vårt omdöme. F. ö. höra dessa tre[1] faktorer, som alla bidraga att stegra hyresprocenten, underuthyrning, små hushåll och relativt hög allmän status, i många fall lokalt nära tillsammans. Så är det t. ex. gifvet, att underuthyrning i någon större omfattning knappast kan förekomma annat än i något

[1] På frågan om hyresprocentens bildning och dess betydelse som mätare af social- och bostadsstandarden kan jag icke i detta sammanhang närmare ingå utan måste nöja mig med att hänvisa till de i inledningen nämnda arbetena *Wohnungsstatistik sächsischer Städte nach der Erhebung vom 1 Dez. 1905* (Zweiter Teil, Das Verhältnis zwischen Einkommen und Wohnungsmietpreis, utk. 1908), *Cost of living and retailprices of food* och *Erhebung von Wirtschaftsrechnungen minderbemittelter Familien im Deutschen Reiche* och till en kommande specialundersökning.

så när stora lägenheter — den vanligaste formen i Uppsala är ju dessutom uthyrning af studentrum, hvilka antingen hyras af i första hand hyrande familjer, ofta ett par rum tillsammans, eller flere tillsammans direkt af värden eller af en »städerska». I alla tre fallen blir »hyresprocenten» hög (för familjen, studenterna — lägenhetsinnehafvaren eller städerskan).

För att så långt som möjligt illustrera hyresprocentens förhållande till hvarje särskild stadsdels allmänna status skall jag göra ännu en procentsammanställning på grundval af tabb. *11* och *13*. Jag går denna gång ut ifrån inkomsten, från procenttalet lägenhetsinnehafvare med intill 1,500 kr:s inkomst och vill finna, vid hvilken hyresgräns (nedifrån räknadt) jag kommer upp till ungefär motsvarande procenttal:

Stadsdelar.	Procenttal lägenhets-innehafvare med intill 1,500 kr:s inkomst.	Procenttal lägenhetsinnehafv., som betala nedanstående årshyra.				
		Intill 200 kr.	Intill 300 kr.	Intill 400 kr.	Intill 500 kr.	Intill 600 kr.
Luthagen	74,5	—	—	—	69,5	78,9
Svartbäcken	71,3	—	—	—	70,3	75,9
Fjärdingen	62,5	—	—	58,5	64,7	—
Kungsängen	72,5	—	63,7	73,6	—	—
V. Förstäderna . .	94,2	—	92,6	96,3	—	—
Nya Svartbäcken . .	90,0	84,5	93,7	—	—	—
Ö. Förstäderna . . .	92,4	91,8	96,7	—	—	—
Hela staden	**76,4**	—	—	**73,3**	**79,1**	—

Jag finner denna hyresgräns för hela staden ligga ungefär vid 450 kr. och för de olika stadsdelarna vara följande: Luthagen 550 kr., Svartbäcken 525 kr., Fjärdingen 475 kr., Kungsängen 400 kr., V. Förstäderna 350 kr., Nya Svartbäcken 275 kr. och Ö. Förstäderna 200 kr. Lägenhetsinnehafvare med intill 1,500 kr:s inkomst skulle alltså i Luthagen och Svartbäcken utge ända till bortemot $^2/_5$ till hyra, i Fjärdingen bortemot $^1/_3$, i Kungsängen och V. Förstäderna $^1/_4$, i Nya Svartbäcken $^1/_5$, i Ö. Förstäderna $^1/_7$ och i hela Uppsala $^1/_3$.

Som synes blir hyresprocenten i denna sammanställning ännu ogynnsammare för borgarstadsdelarna än i den förra, naturligt nog, då vi här torde ha fått med hufvudmassan lägenheter med underuthyrning äfvensom de allra flesta ensamboende ur de högre klasserna.

Jag vill slutligen framhäfva, att alla dessa reflexioner rörande inkomst och hyra naturligen äro af öfvervägande teoretiskt (aritmetiskt) intresse, då ju materialet är ganska bristfälligt och särskildt uppgift om den *verkliga* proportionen i hvarje individuellt fall saknas.

Återstår så slutligen det allra viktigaste komplementet till lägenhets- och hyresuppgifterna (äfvensom till inkomstuppgifterna), nämligen folkmängdsuppgifterna. Såsom redan i inledningen

(Kap. II) utförligt utvecklats, är emellertid i Uppsala skillnaden mellan den faktiska folkmängden (bostadsfolkmängden) och den kyrkliga (och rättsliga) ganska betydlig; särskildt är detta fallet med vissa stadsdelar.

I tab. *14* har jag sammanställt folkmängdsuppgifterna för de olika stadsdelarna enligt pastorsexpeditionens folkmängdstablå till hälsovårdsnämndens årsberättelse för året 1907, afseende alltså den 1 jan. ifrågavarande år, med de genom denna bostadsundersökning framkomna arbetarfolkmängdssiffrorna.

Tab. 14. Arbetarfolkmängden i Uppsala i början af 1907, stadsdelsvis, i förhållande till stadens hela kyrkoskrifna folkmängd.

Stadsdelar.	Arbetarfolkmängden.	Hela folkmängden.	Den förra i % af den senare.
Luthagen	433	2,521	17,2
Fjärdingen	874	3,576	24,4
Svartbäcken . . .	1,740	4,706	36,9
Kungsängen	2,751	6,031	45,6
Förstäderna	2,477	4,021	61,6
Nya Svartbäcken . .	2,118	2,765	76,6
Hela staden	**10,393**	**23,620**	**44,0**

Siffran 23,620 afser domkyrkoförsamlingens folkmängd med frånräkning af 240 personer tillhörande försörjningsinrättningen.[1]

Uppdelar jag Förstäderna i Västra och Östra Förstäderna och öfverflyttar Tullgarn och ett par smärre gränsområden från Kungsängen till Ö. Förstäderna, får jag för dessa tre stadsdelar följande siffror:

	Arbetarfolkmängd.	Hela folkmängden.	Den förra i % af den senare.
Kungsängen	2,601	5,809	44,8
V. Förstäderna . . .	1,331	2,380	55,9
Ö. Förstäderna . . .	1,296	1,863	69,6

[1] Då artilleriförsamlingen vid samma tid räknade 680 personer, skulle hela den kyrkoskrifna befolkningen den 31 dec. 1906 uppgå till 24,540 personer. Men enligt statistiska centralbyråns redogörelse var folkmängdssiffran 24,450. De af mig uppgifna befolkningssiffrorna afvika i flere stadsdelar från förste stadsläkarens; detta beror dels på, att jag fört ett par smärre områden utom stadsplanen till Fjärdingen, Nya Svartbäcken och Kungsängen, men dels också på felsummeringar i hälsovårdsnämndens årsberättelse. (Jfr ofvan sidd. 10, not 1, och 26).

För att ge åtminstone någon föreställning om, i hvilken grad den faktiska folkmängden kan tänkas öfverskjuta den rättsligt-kyrkliga i den ena och den andra stadsdelen, meddelar jag i tab. *15* en sammanställning hämtad ur redogörelsen för 1879 års folkräkning.

Tab. 15. Den rättsliga och den faktiska folkmängden i Uppsala hösten 1879, stadsdelsvis.

Stadsdelar.	Den rättsliga folkmängden.	Den faktiska folkmängden.	Däraf (ej inräknade i familj)			Den fakt. folkmängden större än den rättsliga[1].	
			Studenter.	Skolungdom.	Tillsammans.	absolut.	i %.
Luthagen	1,303	2,054	168	198	366	751	57,6
Fjärdingen	2,784	3,917	471	195	666	1,133	40,7
Svartbäcken	3,608	4,526	326	233	559	918	25,4
Kungsängen	4,188	4,859	303	62	365	671	16,0
Nya Svartbäcken . .	1,968	2,230	21	51	72	262	13,3
Förstäderna	475	558	—	—	—	83	17,5
Hela staden	**14,326**	**18,144**	**1,289**	**739**	**2,028**	**3,818**	**26,7**

Tydligtvis är det hufvudsakligen bland de högre klasserna, först och främst studenterna man har att söka den icke kyrkoskrifna bostadsfolkmängden. Då hela folkmängden nu säkerligen är åtskilligt större i förhållande till antalet studenter och studerande än för 30 år sedan, är det antagligt, att skillnaden mellan faktisk och kyrkligt-rättslig folkmängd i någon mån utjämnats. Däremot tala alla skäl för, att proportionerna för stadsdelarna någorlunda äro desamma.[1]

Kunde vi räkna med hela den faktiska folkmängden, skulle alltså Luthagen, Fjärdingen och Svartbäcken bli ännu mera utpräglade borgarstadsdelar än som framgår af tab. *14*.

Så kan jag slutligen öfvergå till att sammanfatta resultatet af tabb. *9* t. o. m. *15*.

Jag sammanställer först procenttalen 1) lägenheter med intill 200 kr:s hyra, 2) uppmätta arbetarlägenheter (i % af samtliga i tab. *13* upptagna[2]), 3) arbetarfolkmängd, 4) inkomsttagare med intill 1,000 kr:s inkomst och ordnar därvid stadsdelarna efter stigande procent i den första kolumnen. Resultatet blir följande:

[1] Stadsdelarna ha i redogörelsen för 1879 års räkning begränsats på någorlunda samma sätt som vid 1907 års undersökning. Så har t. ex. området utanför stadsplanen vid Fjärdingen lagts till denna stadsdel. Öfver hufvud synes det ej alls vara så lätt att veta, hvad som skall föras utom och inom stadsplanen. Så mycket är säkert, att förstad och område utanför stadsplanen icke är precis detsamma. (Jfr ofvan sid. 12).

[2] Divisorn för hela staden är alltså 6,810, dividenden 314,300. För Kungsängen, V. och Ö. Förstäderna är dividenden 79,700 resp. 35,200 och 31,600. — Observera, att kol. 2 icke är alldeles jämförbar med kol. 1. I flertalet fall blefve antagligen procenttalen i kol. 1 åtskilligt högre, om samtliga i kol. 2 upptagna lägenheter åsatts hyresvärde (och tagits i beräkning i kol. 1).

Stadsdelar.	Lägenheter med intill 200 kr:s hyra i % af samtl	Uppmätta arbet.-lägenheter i % af samtl.	Arbet.-folkmängd i % af hela folkmängden.	Lägenhetsinnehafvare med intill 1,000 kr:s inkomst i % af samtl.
Luthagen	38,0	14,9	17,2	57,4
Fjärdingen . . .	40,7	34,0	27,8	44,2
Svartbäcken	42,4	41,3	36,9	49,7
Kungsängen	51,6	47,0	44,8	48,9
Nya Svartbäcken . .	84,5	77,0	76,6	71,7
V. Förstäderna . . .	84,7	52,2	55,9	83,1
Ö. Förstäderna . . .	91,8	78,4	76,7	76,5
Hela staden	**55,6**	**46,2**	**45,1**	**57,0**

Rörande den tredje kolumnen må anmärkas, att tillsammans 556 personer borträknats från Fjärdingens och Ö. Förstädernas[1] folkmängd, emedan alla lägenhetsuppgifter saknats för utkanterna af dessa stadsdelar. Så som de två mellersta kolumnerna i tabellen nu presentera sig, synas de ge vid handen, att arbetarhushållen i endast två stadsdelar, Luthagen och V. Förstäderna, äro större än »borgarhushållen». Härvid, liksom också vid jämförelsen med kol. 1, är emellertid att ännu en gång erinra om, hvad som flera gånger förut påpekats, nämligen att just dessa stadsdelar icke blifvit så noggrannt undersökta som de öfriga, vidare om att det är sannolikt, att de förbigångna arbetarhushållen för det mesta äro något mindre än de undersökta.[2] Sammanställer jag nu folkmängdstalen med resp. lägenhetstal för både samtliga lägenheter, arbetarlägenheter och »öfriga lägenheter», får jag de »hushållstal», som återfinnes å omstående sida.

Till denna tabell kan först och främst anmärkas, att »hushållstalet» (antalet medlemmar i genomsnitt per »matlag») i Uppsala enligt 1900 års folkräkning var just 3,4, en öfverensstämmelse som synes tala för, att mitt »lägenhetstal» är något så när korrekt.[3] Se vi så på de olika stadsdelarna, så observeras genast, att de egentliga arbetarstadsdelarna, Förstäderna och Nya Svartbäcken, uppvisa de ojämförligt största lägenhetshushållen, ett förhållande som alldeles icke kan

[1] Fjärdingens folkmängd antas vara 3,146 personer (området inom stadsplanen), Ö. Förstädernas 1,737, hela stadens 23,064.

[2] Tack vare bostadsinspektrisen fröken Ottelins intresse för min undersökning har det lyckats mig att sent omsider (april 1910) revidera 1907 års undersökning beträffande de undersökta arbetarlägenheternas antal. Det har därvid visat sig, att minst 66 lägenheter förbigåtts i Luthagen och minst 50 i V. Förstäderna. I de öfriga stadsdelarna ha antecknats sammanlagdt endast 117 förbigångna arbetarlägenheter, hvaraf 32 i Kungsängen, 28 i Fjärdingen, 25 i Svartbäcken, 23 i Nya Svartbäcken och 9 i Ö. Förstäderna. Hela antalet förbigångna skulle alltså bli allra minst 233. Häri äro dock inberäknade alla redan vid undersökningen 1907 såsom obefintliga antecknade. Lägger jag dessa 66 resp. 50 lägenheter i Luthagen och V. Förstäderna till de i undersökningen medtagna, får jag 23,5 % resp. 59,6 % arbetarlägenheter. För hela staden får jag sannoliktallra minst 50 %. Af de förbigångna lägenheterna äro ett relativt stort antal enrumslägenheter (med små hushåll). — Det må till slut i detta sammanhang också omnämnas, att V. Förstäderna och Luthagen äro de enda stadsdelar, hvilkas folkmängd ökats under 1907.

[3] Förutsatt nämligen, att antalet kyrkoskrifna (icke hos lägenhetsinnehafvaren skrifna) rumshyrande är jämförelsevis obetydligt.

Stadsdelar.	Medelfolkmängd per arbetarlägenhet.	Medelfolkmängd per lägenhet öfver hufvud.	Medelfolkmängd per »öfrig lägenhet».
Luthagen	3,8	3,3	3,2
Fjärdingen	2,7	3,3	3,6
Svartbäcken	2,8	3,1	3,3
Kungsängen	3,3	3,4	3,6
Nya Svartbäcken . .	3,4	3,5	3,5
V. Förstäderna . . .	3,8	3,5	3,3
Ö. Förstäderna . . .	4,1	4,3	5,1
Hela staden	**3,3**	**3,4**	**3,5**

förundra, då vi betänka, att den stora massan rumshyrande i de borgerliga stadsdelarna, studenterna och med dem likställda, icke äro medräknade i den uppgifna folkmängden, och att dessa stadsdelars arbetarhushåll genomgående äro små. Att Svartbäckens hushållstal är så mycket mindre än de öfriga stadsdelarnas synes mig hufvudsakligen bero på, att antalet »rena» butiker och kontor (utan några boende) här är ojämförligt störst. Det är dock ingalunda otroligt att antalet ensamstående lägenhetsinnehafvare eller åtminstone antalet små hushåll är relativt stort i denna centralt belägna stadsdel. Hvad de tre arbetarstadsdelarna beträffar, så är skillnaden i personal för arbetarhushållen (arbetarlägenheterna) och öfriga hushåll utan egentligt intresse. »De öfriga lägenheterna» torde i själfva verket för det mesta äfven de vara arbetarlägenheter (gårdsägare, lägenheter om mer än två rum och kök, o. s. v.). Att Luthagens »öfriga hushåll» äro mindre än arbetarhushållen torde (utom af sid. 59 anförda skäl) bl. a. bero på, att så många hushåll här äro små skollhushåll eller studenthushåll.[1] Det förhållande, att Kungsängens »öfriga hushåll» förete så stort personantal, kunde möjligen bl. a. förklaras så, att antalet arbetarfamiljer (eller småborgare) med tre och flera rum och kök — mest stora familjer eller familjer med underuthyrning — här är jämförelsevis stort.[2] Hvad slutligen Fjärdingen beträffar, så torde dess höga hushållstal i »borgarlägenheterna» till någon del kunna förklaras genom förekomst af underuthyrning äfven åt kyrkoskrifna rumshyrande.[3] Det må dock också påpekas, att stora

[1] Stundom kanske utan någon enda kyrkoskrifven medlem.

[2] Jag vill erinra, om att antalet lägenhetsinnehafvare med 1,000 till 2,000 kr. är osedvanligt stort i Kungsängen (jfr. tab. *13*).

[3] Dock må det medges, att det förefaller bra troligt, att de rumshyrande här liksom i Luthagen till mycket öfvervägande del äro studenter (som icke äro kyrkoskrifna och alltså icke komma till synes vid hushållstalets bildande). För att ändtligen få en någon så när exakt föreställning om studentfrekvensen i olika stadsdelar har jag gjort en sammanräkning i studentkatalogen för höstterminen 1909 och därvid kommit till det resultatet, att antalet i staden boende studenter vid denna tid var 1,857 (seniorer, juniorer och recentiorer), hvilka fördelade sig på stadsdelarna på följande sätt: Fjärdingen 739, Luthagen 467, Svartbäcken 325, Kungsängen 272, Förstäderna 43 (Ö. Förstäderna endast 1), Nya Svartbäcken 13, eller i ‰: 398, 251, 175, 146, 23 och 7. Af den kyrkoskrifna folkmängden i början af 1909 utgjorde studentantalet 7,7 %, för Fjärdingen 20,5 %, Luthagen 17,7 %,

våningar i och för sig (d. v. s. äfven utan underuthyrning) gärna medföra tämligen höga hushållstal, beroende på den starka tjänarefrekvensen.[1] — Hålla vi i minnet, hvad som här är sagdt om underuthyrningen i de borgerliga stadsdelarna och betänka särskildt, att de ojämförligt flesta studentrummen uppträda som delar af större lägenheter och att de »öfriga hushållen» här i regel äro åtskilligt större än arbetarhushållen — som ju representera samtliga arbetarlägenheter, äfven de som äro hyrda i andra hand, och som i dessa stadsdelar mestadels hufvudsakligen torde utgöra en slags »komplementbefolkning» (eller också en social mellangrupp) — blir det förståeligt, att inkomstfördelningen här står i en relativt abnorm proportion till hyresfördelningen men framförallt också, att den skulle stå i en helt annan och sundare proportion till hyresfördelningen, än hvad som framgår af tabellerna, om vi kunde förete hyrorna för de *verkligen disponerade lägenheterna*.

Öfver hufvud förefaller det mig, som om lägenhetsinnehafvarnes inkomster (åsatta efter de grunder, som kommit till användning vid uppställningen af tab. *13*) skulle erbjuda en mycket god

Svartbäcken 6,9 % och Kungsängen 4,5 %. Motsvarande procental för de i familj icke inräknade studenterna (i förhållande till den rättsliga folkmängden) voro år 1879 9,6 %, 16,8 %, 12,9 %, 9 % och 7,3 %. Studentkvarteren ha sålunda alltmer koncentrerat sig på Fjärdingen och (synnerhet) Luthagen. Af 1,000 studenter bodde 1879 366 i Fjärdingen, 253 i Svartbäcken, 235 i Kungsängen, 130 i Luthagen och 16 i Nya Svartbäcken. Äfven om relativt många af de i familj inräknade studenterna år 1879 bodde i Fjärdingen (af samtliga studenter boddo 385 % enl. studentkat. ht 1879 i Fjärdingen), så måste gifvetvis en rätt betydlig förskjutning ägt rum under de sista 30 åren i fråga om stadsdelarnas studentfrekvens och allmänna sociala status. År 1879 uppgick antalet kvinnliga tjänare på 1,000 personer faktisk folkmängd: i Fjärdingen till 119, i Svartbäcken 85, i Luthagen 82 och i Kungsängen 81. (*Folkräkningen 1879, tab. VI,1*). Antalet personer per rum var 1,0 resp. 1,4, 1,4 och 3.

[1] Så visar *Augsburgsundersökningen*, att de förnämligaste distrikten, distr. III, IV, XVII och II, med i genomsnitt 6,0, 5,9, 5,6 och 4,9 rum per lägenhet, resp. 62,6, 59,8, 38,4 och 33,4 % hushåll med tjänare, 0,6, 0,6, 0,9 och 1,2 % hushåll med inneboende och 4,5, 9,6, 10,1 och 14,2 % hushåll med rumshyrande, förete de stora hushållstalen 4,1, 4,3, 4,3 och 4,4. Hushållstalet för hela staden var 3,3; dock uppvisar distr. VI, en utpräglad arbetarförstad (med i genomsnitt 2,6 rum per lägenhet och 1,3 % hushåll med tjänare, 6,8 % med inneboende och 8,8 % med rumshyrande) ett lika högt hushållstal som distr. II. Lägsta hushållstalet företer distr. XXIII, beläget i stadens äldsta del och utmärkt genom mycket små rum (utpräglad II-typ). Hushållstalet är här endast 3,3, rumsantalet 3,1, procenten lägenheter med tjänare resp. inneboende och rumshyrande 4,7 %, 11,8 % och 7,2 %. I genomsnitt kommer på ett rum i hvar och en af stadsdelarna III, IV, XVII, II, VI och XXIII 0,7 resp. 0,8, 0,8, 0,9, 1,0 och 1,1 personer (*a. a.* tabb. 31 och 50). 1905 års *Stockholmsundersökning* gaf till resultat, att på en lägenhet kom i genomsnitt 3,7 personer (*alla* lägenheter medräknade, äfven de outhyrda och butiks- och kontorslägenheter), på hvarje uthyrd bostadslägenhet 4,3 personer. Liksom i Augsburg stiger hushållstalet i allmänhet med stigande rumsantal. En undersökning af två af Stockholms rikaste och två af dess fattigaste församlingar, Jakobs, Östermalms, Kungsholms och Katarina, har gifvit hushållstalen 4,8, 4,2, 4,7 och 4,5 (för bebodda bostadslägenheter om i genomsnitt 5,3 resp. 4,3, 2,9 och 2,6 rum), ett skäligen indifferent resultat alltså. Emellertid synes det mig, som om man skulle kunna säga, att de »yttre», barnrika arbetarstadsdelarna uppvisa de högsta hushållstalen, därnäst de *mycket* förnäma stadsdelarna. — Att hushållstalen för Stockholm äro så mycket större än för Uppsala beror naturligtvis i främsta rummet på, att endast den kyrkoskrifna folkmängden är medtagen i Uppsala — och på att butikslägenheterna icke äro uteslutna — men också på att arbetarfamiljerna i Stockholm i genomsnitt torde vara både barnrikare och mera uppblandade med främmande element och att inom de högre klasserna tjänarefrekvensen torde vara större. — Enligt 1900 års folkräkning var hushållstalet för Stockholm endast 2,9. Som bekant motsvarar den svenska befolkningsstatistikens hushåll eller matlag icke alls bostadshushållet, knappast ens konsumtionshushållet, (jfr art. »*Hushållning*» i *Handwörterb. d. Staatswiss.* 3:e uppl.), allra minst i Stockholm. Det verkliga bostadshushållet är betydligt större än 2,9 men åtskilligt mindre än 4,2 (vid hvars bildande ingen hänsyn tagits till lägenheter hyrda i andra hand). — En räkning af hushållen på grundval af 1879 års folkräkning, med uteslutande af de i familj icke inräknade studenterna och studerandena, har gifvit ett hushållstal för detta år på 3,3 (mot 3,4 enligt 1880 års folkräkning) och för stadsdelarna Fjärdingen, Kungsängen, Svartbäcken, Nya Svartbäcken, Luthagen och Förstäderna resp. 3,1, 3,4, 3,5, 3,8, 3,8 och 4,5 (*a. a.*, tab. VI).

utgångspunkt, då det gäller att utfinna betydelsen af och sammanhanget mellan lägenheternas fördelning efter hyra, social status och hushållssammansättning.

Jag har denna gång (sid. 59) gått ut ifrån en inkomst om intill 1,000 kr., dels emedan lägenhetsinnehafvarne med denna inkomst, hvilka tillsammans utgöra godt hälften af Uppsalas samtliga, i det stora flertalet fall torde kunna räknas som obemedlade eller mindrebemedlade, men dels också, kanske framför allt, emedan antalet lägenhetsinnehafvare upp till detta inkomststreck är ungefär lika stort som antalet lägenheter med under 200 kr:s hyra, hvilket hyresstreck så tillvida kan anses som mycket viktigt, som hela den stora arbetarmassan faller därunder — högst 12 % à 15 %, hvaraf en stor del med underuthyrning, komma däröfver.

Innan jag med ledning af inkomstfördelningen söker afvinna de uppgifter rörande hyresfördelning, hushållstal och social klassfördelning, jag framdragit, alla de synpunkter, som därur stå att få, skall jag med några ord beröra de brister, som vidlåda tab. *13*. Först och främst är det naturligen icke säkert, att själfva förutsättningen, antalet lägenhetsinnehafvare för hvarje stadsdel, är alldeles riktig. Så är det t. ex. möjligt, att detta antal är för högt i Svartbäcken, beroende på det relativt stora antalet rena butiks- och kontorslägenheter. På det stora hela synes det mig emellertid troligt, att dessa tal äro fullt brukbara för sitt ändamål. Den andra anmärkningen, som kan göras mot tab. *13*, är att dubbelräkning förekommit i de lägre inkomstgrupperna närmast ofvan 800 kr.-strecket, att med andra ord en hel del personer, som icke äro lägenhetsinnehafvare, kommit att räknas som sådana. Följden häraf skulle bli, att gruppen under 800 kr. blefve för liten och grupperna närmast öfver 800 kr. för stora. Gifvetvis äger anmärkningen fog för sig, i all synnerhet för de borgerliga stadsdelarnas vidkommande. Emellertid torde antalet personer med mer än 800 kr:s inkomst, hvilka icke innehа egen lägenhet, icke vara vidare stort.[1] Dessutom uppstår, så som tab. *13* är uppställd, dubbelräkning endast i det fall, att 2 eller flere personer från *samma* lägenhet äro upptaxerade till minst 800 kr:s inkomst. Skulle t. ex. den verklige lägenhetsinnehafvaren i dylikt fall icke vara uppförd till denna inkomst, räknas han icke som lägenhetsinnehafvare. Detta förfaringssätt torde betydligt nedbringa dubbelräkningen. I hvarje fall torde antalet lägenhetsinnehafvare med intill 1,000 kr:s inkomst vara ett ganska tillförlitligt tal. Slutligen är att observera, att inkomsten enligt tab. *13* endast är lägenhetsinnehafvarens (»hufvudpersonens») egen. I ett stort antal fall borde hyran rätteligen beräknas i procent af familjeinkomsten, hvilken (isynnerhet bland arbetarne) är afsevärdt mycket större. Dock är denna skillnad större, ju längre ner på inkomstskalan vi komma, kanske icke så synnerligt stor närmast uppe vid 1,000 kr:s inkomst.

Jämföra vi nu kol. 1 och 4 i tabellen sid. 59 och gå ut ifrån, att procenttalen i den förra normalt borde vara större än i den senare (d. v. s. att lägenhetsinnehafvare med intill 1,000 kr:s inkomst i allmänhet icke borde utgifva mer än 200 kr. i hyra), så finna vi, att en normal proportion förefinnes i Ö. Förstäderna, Nya Svartbäcken, Kungsängen och V. Förstäderna, där öfverskottet i kol. 1 utgör resp. 15,3 %, 12,8 %, 2,7 %, och 1,6 %, och att däremot Luthagen,

[1] En hel del rumshyrande handelsbiträden torde härvid särskildt komma i fråga.

Svartbäcken och Fjärdingen förete en abnorm proportion; underskottet i kol. 1 är resp. 19,4 %, 7,3 % och 3,5 %. Ordna vi nu stadsdelarna efter procentöfverskottets storlek, skola vi finna, att öfverskottet i det hela är stort, i den mån vederbörande stadsdel är en arbetarstadsdel och har ett högt hushållstal. V. Förstäderna och Svartbäcken bilda så tillvida undantag från denna regel, som V. Förstäderna kommer efter Kungsängen (i afseende på procentöfverskottet), ehuru den både i högre grad är en arbetarstadsdel och har ett högre hushållstal, och Svartbäcken efter Fjärdingen, ehuru den i högre grad är en arbetarstadsdel. Hvad V. Förstäderna beträffar, så är det troligt, att det omnämnda förhållandet bl. a. beror på, att procenttalet lägenheter med under 200 kr:s hyra blifvit mindre, än som hade varit fallet, om samtliga i tab. *13* medräknade lägenheter kunnat fördelas efter hyra (många små gårdsägare!). Hvad Svartbäcken beträffar, så torde den omständigheten, att en hel del rena butikslägenheter kommit med i beräkningen, ha tryckt ner de lägsta hyresgrupperna. Slutligen gäller det naturligen om alla de borgerliga stadsdelarna, att den där talrikt förekommande studentrumsuthyrningen betydligt förrycker proportionen mellan inkomst och hyra. Men om dylika fall torde gälla, att »restvåningarna», d. v. s. de delar af de i första hand hyrda lägenheterna, som bli kvar för eget bruk (med fråndragande af uthyrda rum, butiker, event. också rum disponerade för »matlag» — så särskildt i Luthagen — o. s. v.), icke i någon större utsträckning falla under 200 kr:s-hyresstrecket; snarare falla då dessa lägenhetsinnehafvare under 1,000 kr:s-inkomststrecket. Det må nämligen ihågkommas, att det här endast är frågan om den *upptaxerade* inkomsten, hvilken naturligen icke omfattar andrahandshyra och i de lägre inkomstgrupperna i regel torde understiga den verkliga (i hvarje fall för personer, som icke ha fast inkomst[1]).

Vare sig vi emellertid välja inkomsten eller hyran som utgångspunkt och därvid sätta strecket tämligen (men ej alltför) lågt, så komma vi naturligen att finna, att den under strecket fallande befolkningen starkt tilltager, allteftersom vi komma till stadsdelar med billigare lägen. — Om Luthagen i mindre mån än Fjärdingen är en arbetarstadsdel, så beror detta på, att Fjärdingen är så rikt försedd med II-typ (Ö. Slottsgatan), hvilket haft till följd, att hyrorna där i ganska hög grad pressats ner. — Men ju billigare lägen desto eftersöktare af barnrika familjer (i den mån de mottagas), och ju större familjer, ju större utgift proportionsvis för föda och ju mindre för bostad — vi kunde också tillägga ju mindre underuthyrning. Så komma stadsdelarna att med afseende på hushållstalet ordna sig efter läget: det minsta hushållstalet i centrum, det största i periferien. I all synnerhet gäller detta naturligen om arbetarbefolkningen, som i långt större grad än de högre klasserna måste ta hänsyn till den *absoluta* hyran, utan åtminstone nämnvärd hänsyn till kvaliteten. Ju billigare stadsdelsläget är, ju starkare är följaktligen arbetarfrekvensen; ju lägre vi sätta hyresstrecket, ju mera stiger arbetarproportionen, men ju mera förändras också hushållens storlek från stadsdel till stadsdel. I de dyrare stadsdelarna sjunker hus-

[1] Jag har redan förut anmärkt, att en del innehafvare af dylika »restvåningar» (mest »städerskor») tagits med i arbetarbostadsundersökningen. I regel torde innehafvare af dylika »uthyrningsvåningar» vara synnerligen lågt taxerade. Alla icke mantalsskrifna lägenhetsinnehafvare (student- och skolhushåll) upptas till under 800 kr:s inkomst. Att hyresproportionen blifvit så ytterligt ogynnsam för Svartbäcken torde bero på, att de rena butikslägenheternas medtagande icke blott pressat ner de lägsta hyresgrupperna utan äfven *samtidigt* förstorat de nedersta inkomstgrupperna.

hållstalet (personbesättningen per lägenhet) ansenligt, de få verkliga borgarlägenheterna komma i regel att innehas af ensamboende, och arbetarlägenheterna tillhöra II-typen.

Såsom redan förut påpekats, blir proportionen mellan hyra och inkomst ännu mera abnorm vid en något högre inkomst än vid intill 1,000 kr:s — så som tabb. *11* och *13* äro uppställda. För att ännu ytterligare belysa denna företeelse skall jag här ställa bredvid hvarandra procenttalen för inkomster (för hela staden) på intill 1,000 kr., på intill 1,500, intill 2,000, intill 3,000 och intill 5,000 kr. samt för motsvarande hyresgrupper, hvarvid hyror om $^1/_5$ af inkomsten antas som normala. Resultatet blir följande.

Inkomstgrupper.	Hyresgrupper.	Öfverskott inom hyresgrupperna
intill 1,000 kr.: 57,0 %	intill 200 kr: 55,6 %	— 1,4 %
» 1,500 » 76,4 »	» 300 » 66,3 »	— 10,1 »
» 2,000 » 82,9 »	» 400 » 73,3 »	— 9,6 »
» 3,000 » 88,3 »	» 600 » 83,5 »	— 4,8 »
» 5,000 » 93,7 »	» 1,000 » 92,8 »	— 0,9 »

Den sista kolumnen anger, huru stor bristen är i hvarje hyresgrupp i förhållande till motsvarande inkomstgrupp. Normalt borde i stället ha funnits något öfverskott, hvilket med stigande inkomst (möjligen t. o. m. efter en liten ansvällning) långsamt smälte ihop till ± 0. I Nya Svartbäcken motsvaras talen — 1,4, — 10,1 och — 9,6 af + 12,8, + 3,7 och + 1,6, i Luthagen af — 19,4, — 25,9, och — 25,5. Äfven i Fjärdingen och Svartbäcken är bristen störst i andra gruppen, hvilket torde böra hufvudsakligen förklaras med, att uthyrning i andra hand har den största frekvensen bland lägenhetsinnehafvare med 1,000 till 1,500 kr:s inkomst.[1]

[1] En liknande tabell hämtad ur den förut flere gånger omnämnda sachsiska undersökningen, men utgående från proportionen 1: 6 tar sig ut så här.

Inkomstgrupper.	Hyresgrupper.	Öfverskott inom hyresgrupperna
intill 600 Mark: 24,7 %	intill 100 Mark: 37,6 %	+ 12,9 %
» 900 » 53,6 »	» 150 » 70,7 »	+ 17,1 »
» 1,200 » 73,1 »	» 200 » 82,8 »	+ 9,7 »
» 1,800 » 85,6 »	» 300 » 91,5 »	+ 5,9 »
» 3,000 » 93,3 »	» 500 » 57,3 »	+ 4,0 »

Att observera är, att de här omhandlade lägenheterna uteslutande äro sådana, som sakna uthyrning i andra hand. Att öfverskottet inom den första hyresgruppen är mindre än inom den andra torde bero på, att lägenhetsinnehafvarne inom denna första grupp i väsentlig mån njuta bidrag till hyran af öfriga familjemedlemmar eller af fattigvården, *möjligen* också på att »hyresprocenten» inom denna grupp är afsevärdt högre än inom närmast högre grupper — för 400 till 500 M. 20,3 % mot 15,5 % för samtliga grupper. — Motsvarande procenttal för inkomstgruppen intill 1,000 M. och hyresgruppen intill 200 M. äro: 62,3 %, 82,8 % och + 20,5 %.

En verkligt allsidig belysning af stadsdelarnas allmänna sociala och ekonomiska status kan emellertid vinnas, först sedan hela det befolkningsstatistiska materialet tagits fram till diskussion. Jag skall här, till hvad som redan är sagdt som kommentar till tabb. *9—15* endast tillägga, att den starka student(rums)frekvensen i Fjärdingen och Luthagen — hvilken är i så hög grad karaktäristisk för dessa stadsdelar — äfven i så måtto betydligt förändrar den bostadsbild, hvars konturer kommit fram genom de nämnda tabellerna, som lägenhetsanhopningen ter sig helt olika i »borgargårdar» resp. »arbetargårdar», mot hvad som kommit till synes genom tab. *9*. Så vill jag nämna, att jag för Fjärdingen antecknat 21 gårdar, där minst 10 studenter bo — oafsedt alla nations-, institutions- och föreningshus — för Luthagen 14, för Svartbäcken 4 och för Kungsängen 4. — Räkna vi samtliga gårdar, i hvika studenter bo (enligt katalogen ht 1909) — äfven institutionshusen, villorna m. m. — få vi följande tal: Fjärdingen (inom stadsplanen) 87, Luthagen 65, Svartbäcken 81 och Kungsängen 78 gårdar. I medeltal på hvarje af studenter bebodd gård kommer i Fjärdingen 8 studenter, i Luthagen 7, i Svartbäcken 4 och i Kungsängen 3 studenter.

Af samtliga i denna undersökning (Kap. II, *Das Verhältnis zwischen Einkommen und Wohnungsmietpreis*) medtagna 53,000 lägenhetsinnehafvarne (i tillsammans 16 städer) voro 43,4 på 100 uppskattade till under 800 Marks inkomst, 18,9 till mellan 800 och 1,000 M., 10,8 till mellan 1,000 och 1,200 M., 9,0 mellan 1,200 och 1,600 M., 4,6 till mellan 1,600 och 2,000 M., 5,7 till mellan 2,000 och 3,000 M. och 6,7 till minst 3,000 M. Till jämförelse har jag sammanställt procenttalen för inkomstgrupperna intill 800 M., 800 till 1,100 M., 1,100 till 1,600 M., 1,600 till 2,200 M., 2,200 till 3,100 M. och minst 3,100 M. för samtliga hushåll i konungariket Sachsen och i Leipzig. Sammanställer jag med alla dessa närmast motsvarande för Uppsala, får jag följande procenttabell.

Inkomstgrupper.		Uppsala 1907	Konungariket Sachsen 1906.	Leipzig 1906.	16 sachsiska städer 1905 (endast lägenh. *utan* underuthyrning).
Intill 800	(kr. M.)	37,4	32,3	14,7	43,4
800 till 1,000 (1,100)	»	19,6	23,4	14,8	18,9
1,000 (1,100)—1,200	»	11,1	21,6	32,3	10,8
1,200—1,500 (1,600)	»	8,3			9,9
1,500 (1,600)—2,000 (2,200)	»	6,5	8,9	14,9	4,6
2,000 (2,200)—3,000 (3,100)	»	5,4	5,8	8,9	5,7
3,000 (3,100) kr. (M.) och däröfver		11,8	8,1	14,4	6,7

Jag vill ytterligare i detta sammanhang nämna, att af 100 i Sachsen år 1906 upptaxerade fysiska personer voro 54,1 lägenhetsinnehafvare (»hufvudpersoner»), af de till mellan 400 och 500 M. upptaxerade endast 19,5 %, mellan 800 och 950 M. 63,5 %, mellan 1,600 och 3,400 92,5 % o. s. v. Af 100 lägenhetsinnehafvare hade 30,4 familjemedlemmar med upptaxerad inkomst, af 100 med mellan 800 och 950 M. 33,8, mellan 1,100 och 3,400 M. 26,0. På 100 lägenhetsinnehafvare (i kommuner med öfver 10,000 inv. utom de tre största städerna) kommo 142,7 upptaxerade familjemedlemmar, inom inkomstgruppen 400 till 500 M. 149,6, inom gruppen 800 till 950 M. 139,6, inom gruppen 1,600 till 3,400 M. 140,4 och inom gruppen 3,400 till 5,800 endast 128,0. Slutligen minst fördubblas lägenhetsinnehafvarens (familjeförsörjarens) inkomst i icke mindre än 63,9 fall på 100 inom inkomstgruppen 400 till 500 M., i 22,0 fall inom gruppen 500 till 950 M. och i endast 6,4 fall inom gruppen 950 till 1,900 M.

Sammanräknar jag öfriga familjemedlemmars inkomst med lägenhetsinnehafvarnes, får jag till sist för Sachsen följande procenttal familjer: under 800 M. inkomst: 22,2 %, 800 till 1,100 M. 19,3 %, 1,100 till 1,600 M. 23,7 %, 1,600 till 2,200 M., 14,0 %, 2,200 till 3,100 M. 9,8 % och minst 3,100 M. 11,1 %. För samtliga lägenheter i 27 sachsiska städer äro procenttalen lägenheter med intill 100 Marks hyra, resp. 100 till 200, 200 till 300, 300 till 400, 400 till 500 M. och däröfver följande (med motsvarande tal för Uppsala inom parentes): 28,8 (18,6) %, 43,1 (37,6) %, 12,0 (10,1) %, 7,3 (7,6) %, 3,2 (5,8) % och 4,3 (20,3) % (*Zeitschr. des K. Sächs. Statist. Landesamtes, 53 Jahrg. 1907, Heft. 2*, och *54 Jahrg. 1908, Heft. I, artt. Wohnungsstatistik sächsischer Städte* och *Das Einkommen der Haushaltungscorstände.)*

Då det nu vid närmare eftersyn visar sig, att »arbetargårdarna» sällan eller aldrig hysa något afsevärdt antal studenter (studentrum), och *då studentrummen åtminstone till en viss grad måste betraktas som egna lägenheter* (i all synnerhet när de uppträda i stort antal), synes det sid. 46 afgifna omdömet om lägenhetsanhopningen på olika slags gårdar böra något revideras. Som illustration kan tjäna nedanstående.

Fjärdingen.	Lägenheter i medeltal			
	pr gård öfver hufvud.	pr gård utan arbetarlägenheter.	pr gård med arbetarlägenheter.	pr »arbetargård».
Studenter ej medräknade	10,4	7,5	11,4	11,6
4 studenter räknade = 1 lägenhet	11,6	9,3	12,4	12,2
3 » » = »	12,0	9,9	12,8	12,4

Sammanställas medeltal sådana som den öfversta radens för hela staden och tillfogas äfven liknande för arbetarlägenheterna, blir resultatet följande:

Stadsdelar.	Lägenheter i medeltal				Arbetarlägenheter i medeltal	
	pr gård öfver hufvud.	pr gård utan arbetarlägenheter.	pr gård med arbetarlägenheter.	pr »arbetargård».	pr gård med arbetarlägenheter.	pr »arbetargård».
Fjärdingen	10,4	7,5	11,4	11,6	4,1	8,1
Luthagen	10,4	9,6	11,2	12,6	3,4	9,6
Svartbäcken	10,9	7,0	11,7	11,2	5,2	9,4
Kungsängen	10,2	7,3	11,2	10,9	6,0	9,4
Nya Svartbäcken	11,6	5,6	12,3	12,4	10,0	10,2
Ö. Förstäderna	7,6	2,7	8,0	8,3	6,5	6,9
V. Förstäderna	5,4	3,5	6,1	6,0	4,1	4,6
Hela staden	**9,6**	**6,9**	**10,4**	**9,9**	**5,7**	**8,1**

Till slut också ett par tabeller till belysande af vissa utvalda gators (inom de tre gamla stadsdelarna) bostadsförhållanden.

Tabellerna torde någorlunda tala för sig själfva. Jag vill f. ö. erinra om, att såväl gårdsurvalet som hyressammanställningen på grund af materialets bristfällighet icke torde tillåta några mera vidtgående slutsatser. — De utvalda gatornas samtliga lägenheter resp. arbetarlägenheter utgöra $^2/_5$ resp. 54 % af Fjärdingens, $^2/_5$ resp. hälften af Svartbäckens och 58 % resp. 56 % af Kungsängens.

Gator och stadsdelar.	intill 100 kr.	100 till 200 kr.	200 till 300 kr.	300 till 400 kr.	400 till 500 kr.	500 till 600 kr.	600 till 800 kr.	800 till 1,000 kr.	1,000 till 1,500 kr.	1,500 kr. o. däröfv.
Fjärdingen	17,1	23,6	10,1	7,7	6,2	5,9	8,0	6,5	10,5	4,4
Skolgatan	9,8	18,7	9,8	8,9	12,5	6,3	4,5	6,3	17,0	6,3
Ö. Slottsgatan . . .	30,8	36,1	6,6	6,2	2,6	5,3	5,3	2,2	2,6	2,2
Svartbäcken	15,5	26,9	12,9	8,4	6,6	5,4	8,5	5,4	5,7	4,6
Svartbäcksgatan . .	15,1	18,7	9,0	7,6	3,0	4,7	11,5	7,2	9,0	13,3
Dragarbrunnsgatan .	27,6	38,2	10,1	10,6	4,5	2,5	3,0	0,5	1,0	2,0
Kungsgatan	15,8	27,7	13,9	4,0	7,9	5,9	6,9	5,9	6,9	5,0
Kungsängen	19,7	31,9	12,1	9,3	6,3	4,3	4,5	3,8	5,1	2,9
Ö. Ågatan	19,3	17,9	5,7	9,1	9,1	6,8	6,8	5,7	18,2	2,2
Kungsängsgatan . .	18,7	37,5	9,8	8,9	7,8	3,7	5,2	2,9	3,2	2,3
Dragarbrunnsgatan	25,1	34,3	12,0	9,1	6,9	2,9	5,7	3,4	0,6	—
Kungsgatan	12,5	25,0	11,7	15,6	7,0	3,1	5,5	6,2	11,7	1,6
Vretgränd . . . . :	31,6	32,6	11,6	14,7	6,3	2,1	—	1,1	—	—

För samma gator är hyresgrupperingen för arbetarlägenheterna följande:

Gator.	Arbetarlägenheter		Antal arbetarlägenheter i nedanstående hyresgrupper i % af samtliga arbetarlägenheter				
	absoluta tal.	i % af samtliga lägenh.	intill 100 kr.	100 till 200 kr.	200 till 300 kr.	300 till 400 kr.	400 kr. och däröfver
Skolgatan	34	28	26,5	44,1	8,8	14,7	5,9
Ö. Slottsgatan	124	52	45,0	46,7	5,0	3,3	—
Svartbäcksgatan . . .	106	34	35,4	36,4	18,2	8,1	2,0
Dragarbrunnsgatan . .	132	61	38,2	43,5	13,7	4,6	—
Kungsgatan	47	41	28,0	46,5	23,3	2,3	—
Ö. Ågatan	9	9	—	—	—	—	—
Kungsängsgatan . . .	175	45	29,0	58,0	9,9	1,9	1,2
Dragarbrunnsgatan . .	108	55	35,6	48,1	14,4	1,9	—
Kungsgatan	50	36	30,4	52,2	13,0	4,3	—
Vretgränd	56	51	44,0	34,6	12,0	10,0	—

Ordnas dessa gator efter stigande procent arbetarlägenheter och sammanställas därmed uppgifter om procenttalet lägenheter med intill 200 kr:s hyra, om antalet studenter på 100 uppgifna lägenheter, om procenttalet arbetargårdar, gårdar med under 30,000, med under 50,000 och med under 80,000 kr:s taxeringsvärde samt slutligen om procenttalen gårdar med minst 10 lägenheter resp. minst 10 arbetarlägenheter, få vi en tabell af nedanstående utseende. Ur tabellen å föregående sida torde uppgifter om lägenheternas fördelning i olika hyresgrupper ända upp till 1,500 kr. och däröfver efter behag kompletteras.

Gator.	Arbetarlägenheter i %o af samtliga lägenheter.	Lägenheter med intill 200 kr. hyra i %o af samtliga.	Ant. studenter på 100 lägenheter.	Arbetargårdar i %o af samtliga gårdar.	Gårdar med intill 30,000 kr. taxeringsvärde i %o af samtliga.	Gårdar med intill 50,000 kr. taxeringsvärde i %o af samtliga.	Gårdar med intill 80,000 kr. taxeringsvärde i %o af samtliga	Gårdar med minst 10 lägenheter i %o af samtliga.	Gårdar m. minst 10 arbetarlägenheter i %o af samtliga.
Ö. Ågatan (K.)	9	36	52	—	8	38	62	31	—
Skolgatan (Fj.)	28	29	96	—	9	18	55	73	—
Svartbäcksgatan (Sv.)	34	34	10	21	7	7	43	61	7
Kungsgatan (K.)	36	38	25	18	9	9	64	45	9
Kungsgatan (Sv.)	41	44	34	23	31	46	85	23	8
Kungsängsgatan (K.)	45	56	6	41	28	59	85	36	8
Vretgränd (K.)	51	64	8	54	62	85	100	31	15
Ö. Slottsgatan (Fj.)	52	67	32	44	44	72	72	61	22
Dragarbrunnsgatan (K.) . . .	55	59	18	38	31	55	81	50	25
Dragarbrunnsgatan (Sv.) . . .	61	66	6	58	37	84	95	58	16

Af tabellerna sidd. 67 och 68 (samt 50) synes framgå, att Ö. Ågatan och Skolgatan äro förnäma (bostads)gator med stark studentrumsfrekvens. Svartbäcksgatan torde hufvudsakligen vara en handelsgata. Kungsgatans Kungsängsdel har kommit upp till en relativt hög arbetarfrekvens, hufvudsakligen tack vare förekomsten af en stor »arbetarkasern» (Stadens arbetarbostadshus i kvart. Menja), inrymmande bortåt hälften af denna gatas samtliga arbetarlägenheter. Äfven Svartbäcksdelen har en ganska stor »arbetarkasern», likaså Dragarbrunnsgatans Kungsängsdel, (Arbetarbostadsfondens hus, n:r 57).[1] På Dragarbrunnsgatan i Svartbäcken, på Vretgränd och Ö. Slottsgatan åter

[1] I mer eller mindre mån kunde man alltså beträffande dessa gator tala om en »den enstaka arbetarkasernens bostadstyp» (jfr sid. 28). Emellertid afviker den »enstaka kasernens» bostadsstruktur endast för Dragarbrunnsgatans vidkommande från gatans vanliga, i det att alla 24 lägenheterna i n:r 57 kosta mindre än 100 kr.

äro arbetarlägenheterna ganska jämnt fördelade. De båda förra gatorna äro också mycket sparsamt försedda med studentrum. Ö. Slottsgatans relativt starka studentrumsfrekvens förklaras af dess nära belägenhet till universitetet. Kungsängsgatan slutligen är delvis en handelsgata (i synnerhet den torget närmre delen med ytterst få arbetarlägenheter), ehuru af mycket »lägre» typ än Svartbäcksgatan.

* *
*

Till den allmänna karaktäristiken af arbetarnes bostadsförhållanden synes mig till slut höra redogörelse för lägenheternas personbesättning i olika styrkegrader. Dessförinnan måste jag emellertid förutskicka några anmärkningar rörande själfva lägenhets- och rumsbegreppen.

Det kan ju synas, som om »rummet» och »lägenheten», dessa bostadsstatistikens båda grundbegrepp och första räkneenheter, icke skulle behöfva definieras. I själfva verket kan man emellertid snart nog öfvertyga sig om, att så ingalunda är fallet. Redan en hastig blick på bostadslitteraturen visar, hvilken hopplös förvirring de båda termernas högst olikartade användning åstadkommit.

Hvad först beträffar *rummet* till skillnad från utrymmet, så räknar man i somliga länder — så flerstädes i Tyskland — endast »varmrum» (rum med till bostaden hörande fast värmeanordning) som bostadsrum och de öfriga rummen, hvilka ofta äro flera och vanligen användas som sofrum, endast som »tillbehör»; i andra räknas icke kök som rum — så i de flesta trakter af Tyskland, i Danmark och Norge — på ännu andra ställen fordrar man, för att ett utrymme skall benämnas rum (bostadsrum), att det skall inneha vissa minimidimensioner — så i Frankrike[1] och, tack vare de allt strängare bostadsförordningarna, i allt flera tyska städer (åtminstone officiellt). Äfven bristfällig belysning — mörkrum, rum med sekundär dager — kan föranleda, att ett utrymme icke anses böra räknas som rum. Mått med olika orters varierande terminologi kan det under sådana förhållanden mycket väl tänkas inträffa, att en lägenhet, som på det ena stället officiellt räknas bestå af ett enda rum, på ett annat anses räkna ända till fyra à fem. Olikheten i terminologin hänger naturligen tillsammans med så småningom utvecklade nationella egendomligheter, ej sällan af största intresse för hela bostadskaraktären. Önskemålet torde alltså vara dels att finna en term, en räkne-

[1] Enligt den officiella franska definitionen är ett (bostads)rum ett afskildt utrymme (compartiment), som rymmer en vuxen persons bädd. Jfr *Cost of living in french towns*, sidd. XI och 16.

enhet, som är vid nog att täcka äfven det vidaste rumsbegrepp, dels också att med denna kombinera termer, som åskådliggöra det för hvarje nationstyp (och byggnadstyp) karaktäristiska. Man har också, särskildt i Tyskland, som erbjuder den största rikedomen på typer, åtskilligt sysselsatt sig med denna uppgift.

Då förhållandena i Sverige torde vara tämligen ensartade, har jag ingen anledning att här fördjupa mig i detta spörsmål. Jag vill endast antyda, huru arbetarrummen i Uppsala ställa sig till de uppställda rumsfordringarna. Först och främst vill jag anmärka, att köket i Uppsala, liksom väl öfverallt bland den svenska arbetarbefolkningen, räknas alldeles lika med andra rum och äfven i stor utsträckning användes som såväl bonings- som sofrum. Hvad beträffar uppvärmning och upplysning, så är det visserligen gifvet, att ett kallrum (uppvärmdt på sin höjd med fotogenkök eller värmen från annat rum) eller ett mörkrum (utan hvarje fönsterbelysning) eller sekundärt belyst rum (med ljuset kommande antingen från annat rum eller från taket) är att betrakta som en ren anomali[1], och gällde det verkliga »våningar», torde visserligen dylika rum icke räknas som bostadsrum. Då de emellertid — de äro ju för öfrigt ytterst få — af arbetarne faktiskt så betraktats och användts som sådana, har jag saknat anledning att frånkänna dylika utrymmen rumsbenämning. Detsamma gäller om de utrymmen, som på grund af sina minimala dimensioner nätt och jämt kunna komma ifråga som rum.

Så äro af de 5,686 arbetarrummen i Uppsala 2,402 kök, 41 rum kallrum, 8 mörkrum och 41 rum med endast sekundär dager; 36 rum uppnå ej ens 10 kubikmeters luftrymd, 133 endast mellan 10 och 15 och 466 mellan 15 och 20 m³, alltså summa 635 ej fullt 20 m³. Som kök har räknats rum med spis. — I några fall har spiseln faktiskt ej användts eller kanske ens kunnat användas, stundom t. o. m. kompletterats med kamin. Äfven dylika f. d. kök ha räknats som kök. Rum med spiskakelugn torde i regel ha räknats som rum (d. v. s. ej som kök), likasä några mellanformer med spis stående framför kakelugn. — Om jag tillägger, att det om mer än 20 lägenheter antecknats, att rummet eller köket på samma gång tjänstgör som tvättstuga (eller bryggluskammare), om ett 50-tal fall antingen att bredvidliggande tvättstuga användes som kök — vanligast af familjer boende i enkelrum — utan att hyra därför beräknats, eller att tvättstuga eller källare ligger tätt inunder, om 2 rum »egentligen stor tambur med kakelugn», om 2 »f. d. målarverkstad och f. d. bagarstuga», om 1 »f. d. skafferi» och om 1 »lägenheten uppförd i en portgång», så torde häraf framgå, att de uppsaliensiska arbetarrummen bland sig innesluta en ej alltför obetydlig verklig pariasklass, och att, ehuru de som massa ge ett ganska starkt intryck af homogenitet, de dock vid närmare påseende förete ej oafsevärda gradationer.[2]

[1] Naturligen äro dylika »rum» mycket billigare än vanliga rum. I Byggnadsordningen, § 43, fordras, utom 2,3 m. höjd, att »boningsrum skall vara tillräckligt ljust samt försedt med eldstad och fönster, som kunna öppnas (*Saml. af komm. stadganden för Upsala Stad*, sidd. 54—55). *I betänkande med förslag till byggnadsstadga för riket* fordras, utk. 1909, § 50, utom 3 m. höjd, att »boningsrum för erhållande af erforderlig dager skall vara försedt med tillräckligt stora och lämpligt anbragta fönster, hvilka direkt vetta mot gata eller gårdsrum; fönster i boningsrum får icke — — — anbringas mot grannes tomt på närmare afstånd än 12 m; tillfredsställande anordningar för luftväxling skola finnas».

[2] Den fullständigaste diskussion af såväl rums- som lägenhetsbegreppet ur olika synpunkter och för olika ändamål, som kommit till min kännedom, återfinnes i prof. Schäfers ytterst läsvärda uppsats »*Einrichtung und*

Sedan så rumsbegreppet klargjorts, återstår emellertid den betydligt kinkigare uppgiften att uppdra gränserna för lägenhetsbegreppet — gentemot »rummet» och gentemot »våningen». Den princip, som därvid följts, har varit att låta det sociala intrycket vara i första hand afgörande. M. a. o., om ett antal rum tillsammans bildat en (bostads)social enhet, ha de sammanfattats under benämningen lägenhet. Denna sociala enhetlighet åstadkommes naturligen först och främst därigenom, att rummen disponeras af ett enda hushåll. Är detta konstateradt, är deras byggnadstekniska anordning af jämförelsevis underordnad betydelse. Äfven om rummen äro åtskilda af en vind eller korridor eller ligga i olika våningar, bilda de alltså under den nämnda förutsättningen *en* lägenhet. Och å andra sidan, äfven om flere rum ligga i fil, med gemensamt kök och gemensam ingång, men bebos af lika många hushåll som antalet rum, kallas de hvart och ett för en lägenhet. Af en dylik typ äro några af delkökslägenheterna.

Svårigheten ligger emellertid just i att bestämma, hvar det egna hushållet och dess faktiska disposition börjar och slutar. I det moderna stadshushållet råder ofta fullständig åtskillnad mellan konsumtions- och bostadsgemenskap; frekvensen inhyrande och enpersonhushåll är i stigande. Huru skall man kunna på ett effektivt sätt afgöra, om en rumsinnehafvare tillika är att betrakta som ett eget hushåll — ur bostadssynpunkt — och alltså lägenhetsinnehafvare, eller såsom endast inhyrande, en som lefver i bostadsgemenskap med andra — med en bostadssocialt högre stående, lägenhetsinnehafvaren — det är här den stora hufvudfrågan. Det yttre kännetecken på att rummet är egen lägenhet, man närmast tillgriper, är »egna möbler», att det hyrs omöbleradt. I kanske flertalet fall torde också detta kännetecken vara fullt afgörande. Men det finns dock fall af för särskildt en sådan stad som Uppsala stort praktiskt intresse, då t. o. m. rum, som hyras med möbler, synas böra betraktas som egna lägenheter. Ett typiskt fall är den s. k. städerskeväningen, som består af ett flertal rum, ofta en hel vindsetage, sammanhyrda och nödtorftigt möblerade af en åldre kvinna ur småfolksklassen, hvilken för eget behof endast disponerar ett enda rum, högst ett par, och återuthyr de öfriga till studenter. Att rubricera ett dylikt rumskomplex som en »våning», kanske 6 à 7-rumsväning, är ur socialstatistisk synpunkt en orim-

Methode der Wohnungsstatistik» i *Die Lage des Dresdner Wohnungsmarktes im Jahre 1907 etc.*, utk. 1908 (i Mitteil. d. Stat. Amtes d. St. Dresden, 17 Heft.) Tyvärr sakna vi i Sverige full motsvarighet till tyskarnes två termer »Zimmer» och »Wohnraum». Schäfer vill beteckna »Zimmer» som »einen für Wohn- und Schlafzwecke geeigneten Raum.» Detta skall innebära direkt eller indirekt fönsterbelysning (med uteslutande af »alkover», äfven om de användas som sofrum) och vidare uppvärmbarhet (Heizbarkeit), d. v. s. att man kan vistas i dem äfven om dagen. Uppvärmbarheten bortfaller naturligen som karaktäristikum på sådana orter, där fast värmeanordning saknas. Där kan man icke heller skilja mellan kök och rum. Schäfer använder termen »Wohnraum» om samtliga bostadsutrymmen: kök, varmrum (Stuben) och kallrum (Kammern), *a. a.* sidd. 2—6. — Som svensk motsvarighet till Wohnraum kunde man tänka sig »bostadsrum» eller kanske snarare »bostadsutrymme», såsom innefattande både kök och bostadsrum (som motsats till kök). Ett bostadsrum, som icke användes till sofrum, kunde möjligen kallas »boningsrum» (dagrum?, tyskarnes Wohnzimmer). I den ofta omnämnda stora sachsiska undersökningen nämnas följande olika arter sofrum: heizbare Zimmer, nicht heizbare Zimmer, Alkoven, Vorsäle, Küchen und Bodenräume (*a. a.* Jhrg. 1908, 1, sid. 82. I Bremens enfamiljshus (väl också i de engelska) förekommer en mängd »tillbehör» (»Nebenräume», se *Bremenundersökningen*, sidd. 60 ff.).

lighet. Snarare skulle man kunna tänka på beteckningen »anstalt»[1]. Men äfven om hela rumsantalet endast uppgår till 4 á 5, synes deras rubricering som *en* lägenhet onaturlig. Oafsedt att möbleringen kanske icke uteslutande består af hufvudhyranden, är det tydligt, att hennes disposition öfver studentrummen är högst afsevärdt begränsad. Naturligen inverkar i ett dylikt gränsfall den byggnadstekniska anordningen högst afsevärdt; ligga rummen innanför gemensam korridor eller kanske t. o. m. i fil, torde skälen för att sammanfatta dem till *en* lägenhet vara öfvervägande. I de fall då städerskevåningens rum legat fullt åtskilda, har jag, så ofta tillfälle erbjudits, systematiskt afskilt det af hufvudhyranden själf disponerade rummet som egen lägenhet. I hvilken utsträckning dylika *»sammansatta lägenheter»* förekomma i Uppsala är ej godt att gissa. För Fjärdingen har jag räknat ett tiotal stora städerskevåningar. Säkerligen är hela antalet långt större. Äfven i Svartbäcken synas de ej vara ovanliga. Naturligen finns det också städerskevåningar med andrahandshyrande, som icke äro studenter. Men det karaktäristiska för denna »sammansatta lägenhet» är just, att hufvudhyranden intar en lägre social ställning än de rumshyrande. I samma mån skillnaden utjämnas, upphör lägenheten att vara sammansatt.

Detta om »lägenheten» till skillnad mot »rummet». Återstår så afgränsningen mot »våningen».

Om jag som *våning* karaktäriserar en samling rum, hvilka tillsammans bilda ett afslutadt helt afpassadt för ett familjehushålls behof, och som *lägenhet* hvarje rum eller samling rum, som faktiskt utgör bostad för ett familjehushåll eller för dess surrogat, delhushållen och de »sammansatta» (med främmande element uppblandade) hushållen, synes kontrasten mellan bostadsförhållandena sådana de i verkligheten gestalta sig, och sådana de *borde* te sig, vara tämligen väl åskådliggjord.[2]

---

[1] I Preussen synas hushåll med mer än 4 andrahandshyrande räknas som »anstalter» (von Mayr, *a. a.* sid. 90).

[2] Lägenhetsbegreppets afgränsande från därmed kolliderande begrepp är en uppgift, som hör till bostadsvetenskapens både svåraste och intressantaste. Dess lyckliga lösande förutsätter framför allt omfattande kännedom om olika trakters bostadsförhållanden. Gifvetvis måste olika bostadstyper ge lägenhetsbegreppet en helt olikartad färgning. I England, enfamiljshusets land, sammanfalla i de flesta fall lägenhet, hus och gård: lägenheterna kallas t. o. m. ofta, äfven när de undantagsvis icke äro belägna i enfamiljshus, för »houses». Ur engelsk synpunkt måste hushåll, som icke ha eget hus, faktiskt alltid komma att stå som »inhyrande» (rumshyrande). I Sverige och Tyskland, där etage- och hyreshuset är den förhärskande byggnadstypen, är »våningen» att anse som den ideella bostadsenheten. I sådana trakter som Rhenprovinsen och Westpfalen, där fast värmeanordning saknas, följaktligen också kök, och rummen nästan genomgående ha dörrförbindelse sinsemellan, saknas också våningar. Husen hyras odelade af agenter, som parcellera ut rummen till lägenheter efter behag. Man har räknat ut, att på detta sätt mellan 1/3 och 1/2 af alla hyrande i Essen hyra i andra hand (*Das Aftermietwesen in d. St. Essen*, sid. 16, och *Cost of living in german towns*, sid. 225). Hvarken den byggnadstekniska eller den hyrestekniska indelningsgrunden kan sålunda ensamt för sig användas för att skilja lägenhetsinnehafvare från inhyrande (rumshyrande och inneboende). Det synes mig, som om det i begreppet inhyrande borde ingå ett moment af socialt missförhållande. Har sålunda den andrahandshyrande egen utgång och saknar dörrförbindelse med hufvudhyranden, synes det mig att han — äfven om han har både möbler och uppassning från hufvudhyranden — bör räknas som egen lägenhetsinnehafvare. Men den närmare redogörelsen för de bostadssociala graderna tillhör en särskild utredning af den s. k. inneboendefrågan. — Enligt *Augsburgsundersökningen* är en lägenhetsinnehafvare i andra hand ett sådant i andra hand hyrande hushåll — äfven ensamstående personer — som åtnjuter »weder Bedienung noch Beköstigung noch ein teil der Beköstigung vom Vermieter». (*a. a.* sid. 9.)

Kravet på våningskaraktär innebär för arbetarfamiljelägenheten först och främst, att rumsantalet skall vara tillräckligt stort för att kunna bereda plats åt en familj af normal storlek, åtminstone i den mån, att den naturliga anständighetens enklaste anspråk icke blifva åsidosatta, så att t. ex. icke vuxna bröder och systrar måste använda samma sofrum eller vuxna söner eller döttrar sofva i samma rum som föräldrarne — för att ej tala om verkliga samboendeförhållanden, då oskylda vuxna personer af olika kön använda samma sofrum. Det innebär vidare, att åtminstone *någon* differentiering eller uppdelning af hushålls- och familjelifvets olika funktioner skall få göra sig gällande äfven i rummens anordning, så att i hvarje fall särskildt kök skall finnas, med åtminstone endast subsidiär användning som sofrum. Det innebär slutligen, att lägenheten icke blott i sin inre utan äfven i sin yttre anordning skall ge en åskådlig gestalt åt hemmet. Begreppet hem — som ju ännu i denna dag som »yttre» synonym för familjen utgör det västerländska samhällets grundbegrepp — innesluter i sig en fordran på en viss afslutenhet mot yttervärlden. Rummen, som bilda dess yttre ram, skola vara inbördes sammanhängande och på samma gång mot andra rum effektivt afstängda, genom en isolerande vägg, genom egen tambur eller uppgång o. s. v., och bostaden skall vara försedd med alla de bekvämligheter som normalt höra till en familjevåning, såsom vattenledning i köket (i stad), eget afträde, skrubbutrymmen, tillgång till källare, tvättstuga, torkvind och vedbod, allt för undvikande af de hygieniskt, moraliskt och socialt skadliga friktionerna mellan olika hushåll. Naturligen kunna dessa fordringar inskränkas, i den mån familjehushållet är undernormalt, undertaligt; tyvärr *måste* de ofta inskränkas högst betydligt, då de minst borde det, då familjerna äro barnrika.

Ett familjehushåll består af minst 2 personer, man och hustru, eller fader eller moder med ett barn, eller möjligen två syskon. För en så liten familj kunde man kanske i ytterste nödfall anse en enrumslägenhet som tillräcklig — såvida den naturliga anständigheten det tillåter. För ett familjehushåll bestående af man, hustru och 1 barn borde i hvarje fall en »våning» om 1 rum och kök vara minimifordran, för ett fullt utbildadt — man, hustru och barn af båda könen — våning om 2 rum och kök. Inhyrande borde vidare vara fullständigt uteslutet i alla de fall, då samboende i någon form däraf kan uppkomma eller öfver hufvud svårare rubbningar af familjelifvet föranledas.

I hvilken mån dessa minimifordringar kunna anses tillfredsställda i Uppsala, skall så småningom utvecklas. Redan den svaga förekomsten af trerums- och jämförelsevis starka af enrumslägenheter låter oss ana, att synnerligen många bostäder icke ens tillfredsställa så pass moderata anspråk, som här uppställts.

Öfverhufvud taget kan man säga, att den skarpa kontrasten mellan lägenhet och våning är någonting i hög grad karaktäristiskt för arbetarbostadsförhållandena — säkerligen icke blott i Uppsala utan i allmänhet i de svenska städerna, kanske t. o. m. äfven i kontinentens i motsats till de engelska.[1] Detta missförhållande sammanhänger dels med att bostadsproduktionen endast i jämförelsevis ringa utsträckning arbetar direkt för arbetarnes behof, dels med arbetarnes »behofs-

[1] Nämligen för så vidt enfamiljshusen verkligen bebos endast af en familj. I motsatt fall blir sammanblandningen mellan hushållen synnerligen svårartad. (Jfr *Bremenundersökn.* sidd. 62 och 63 och ofvan sid. 43, noten).

löshet», bristande kultur (jfr ofvan sid. 8). Mest framträder det naturligen hos de större husen tillhörande byggnadstyp II. Månget gammalt borgarhus, som kanske ursprungligen afsetts för endast ett par tre familjer, utgör nu bostad för minst dubbla antalet. Utgångar ha brutits ut midt i väggen efter råd och lägenhet — utan minsta tillstymmelse till förstuga. På ett ställe har dörren mellan två rum igenspikats, på ett annat åter ett större rum uppdelats i två små, i båda fallen för bildande af nya lägenheter. Trots tillskapande af nya afträdesafdelningar äro flere familjer hänvisade till gemensamt afträde o. s. v. Men äfven i Förstäderna, som dock till största delen uppbyggts för arbetarbehof, har man i alltför ringa grad tillgodosett anspråket på verklig våningsutprägling. Att statistiskt belysa, i hvad mån arbetarlägenheterna i den ena eller andra riktningen sakna de erforderliga våningskaraktäristika, kan det här emellertid ej vara tal om.

Efter denna lilla exkurs kan jag sålunda öfvergå till den detaljerade behandlingen af lägenheternas personbesättning (den viktigaste synpunkten för bedömandet af deras »kulturstandard»). Styrkegraderna för olika kategorier och stadsdelar åskådliggöras af tabb. *16* och *18* med hänsyn till lägenheterna och tabb. *17* och *19* med hänsyn till de boende.

Tab. 16. Arbetarlägenheter i Uppsala år 1907, grupperade efter antalet boende, kategorivis.

Lägenhetskategorier.	Antal lägenheter med nedanstående antal boende.											Summa lägenheter.
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11 och flere	
Absoluta tal.												
Ett kök utan rum . . .	53	57	49	33	14	6	1	2	—	—	—	**215**
Ett rum utan kök . . .	342	215	79	39	10	4	—	—	—	—	—	**689**
Ett rum med del i kök	8	10	4	3	1	—	2	—	—	—	—	**28**
Två rum utan kök . . .	10	8	6	8	2	—	1	—	—	1	—	**36**
Två rum med del i kök	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	**1**
Ett rum och kök	68	435	459	379	227	139	83	42	18	3	2	**1,855**
Två rum och kök . . .	2	27	70	64	62	47	29	13	3	1	1	**319**
Samtliga kategorier . .	**483**	**752**	**668**	**526**	**316**	**196**	**116**	**57**	**21**	**5**	**3**	**3,143**
Relativa tal.												
Ett kök utan rum . . .	24,7	26,5	22,8	15,3	6,5	2,8	0,5	0,9	—	—	—	**100,0**
Ett rum utan kök . . .	49,5	31,2	11,5	5,7	1,5	0,6	—	—	—	—	—	**100,0**
Ett rum med del i kök	28,6	35,7	14,3	10,7	3,6	—	7,1	—	—	—	—	**100,0**
Två rum utan kök . . .	27,7	22,2	16,7	22,2	5,6	—	2,8	—	—	2,8	—	**100,0**
Två rum med del i kök	—	—	100,0	—	—	—	—	—	—	—	—	**100,0**
Ett rum och kök	3,7	23,5	24,7	20,3	12,2	7,5	4,5	2,3	1,0	0,2	0,1	**100,0**
Två rum och kök . . .	0,6	8,5	22,0	20,1	19,4	14,7	9,1	4,1	0,9	0,3	0,3	**100,0**
Samtliga kategorier . .	**15,4**	**23,8**	**21,2**	**16,7**	**10,1**	**6,2**	**3,7**	**1,8**	**0,7**	**0,2**	**0,1**	**100,0**

Tab. 17. Arbetarfolkmängden grupperad efter antalet boende per lägenhet, kategorivis.

Lägenhetskategorier.	Folkmängd i lägenheter med nedanstående antal boende.											Summa folk-mängd.
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11 och flere	
Absoluta tal.												
Ett kök utan rum . . .	53	114	147	132	70	36	7	16	—	—	—	**575**
Ett rum utan kök . . .	342	430	237	156	50	24	—	—	—	—	—	**1,239**
Ett rum med del i kök	8	20	12	12	5	—	14	—	—	—	—	**71**
Två rum utan kök . . .	10	16	18	32	10	—	7	—	—	10	—	**103**
Två rum med del i kök	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	**3**
Ett rum och kök	68	870	1,377	1,516	1,135	834	581	336	162	30	22	**6,931**
Två rum och kök . . .	2	54	210	256	310	282	203	104	27	10	13	**1,471**
Samtliga kategorier . .	**483**	**1,504**	**2,004**	**2,104**	**1,580**	**1,176**	**812**	**456**	**189**	**50**	**35**	**10,393**
Relativa tal.												
Ett kök utan rum . . .	9,2	19,8	25,6	23,0	12,2	6,3	1,2	2,8	—	—	—	**100,0**
Ett rum utan kök . . .	27,6	34,7	19,1	12,6	4,0	1,9	—	—	—	—	—	**100,0**
Ett rum med del i kök	11,3	28,2	16,9	16,9	7,0	—	19,7	—	—	—	—	**100,0**
Två rum utan kök . . .	9,7	15,5	17,5	31,1	9,7	—	6,8	—	—	9,7	—	**100,0**
Två rum med del i kök	—	—	100,0	—	—	—	—	—	—	—	—	**100,0**
Ett rum och kök	1,0	12,6	19,9	21,9	16,4	12,0	8,4	4,8	2,3	0,4	0,3	**100,0**
Två rum och kök . . .	0,1	3,7	14,3	17,4	21,1	19,2	13,8	7,1	1,8	0,7	0,9	**100,0**
Samtliga kategorier . .	**4,6**	**14,5**	**19,3**	**20,2**	**15,2**	**11,3**	**7,8**	**4,4**	**1,8**	**0,5**	**0,3**	**100,0**

Tab. 18. Arbetarlägenheterna grupperade efter antalet boende, stadsdelsvis.

Stadsdelar.	Antal lägenheter med nedanstående antal boende.											Summa lägen-heter.
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11 och flere	
Luthagen	13	22	27	16	12	10	9	—	3	1	1	**114**
Nya Svartbäcken	84	131	126	119	70	37	32	13	2	—	—	**614**
Svartbäcken	147	164	133	94	48	25	7	4	1	1	—	**624**
Fjärdingen	85	93	65	37	25	14	5	2	—	—	—	**326**
Kungsängen	111	217	201	120	75	60	25	18	4	2	1	**834**
Förstäderna	43	125	116	140	86	50	38	20	11	1	1	**631**
Hela staden	**483**	**752**	**668**	**526**	**316**	**196**	**116**	**57**	**21**	**5**	**3**	**3,143**

Procenttabell till tab. 18.

Stadsdelar.	Antal lägenheter med nedanstående antal boende.											Summa lägenheter.
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11 och flere	
Luthagen	11,4	19,3	23,7	14,0	10,5	8,8	7,9	—	2,6	0,9	0,9	**100,0**
Nya Svartbäcken	13,7	21,4	20,5	19,4	11,4	6,0	5,2	2,1	0,3	—	—	**100,0**
Svartbäcken	23,6	26,2	21,3	15,1	7,7	4,0	1,1	0,6	0,2	0,2	—	**100,0**
Fjärdingen	26,1	28,6	19,9	11,3	7,7	4,3	1,5	0,6	—	—	—	**100,0**
Kungsängen	13,3	26,0	24,1	14,4	9,0	7,2	3,0	2,2	0,5	0,2	0,1	**100,0**
Förstäderna	6,8	19,8	18,4	22,2	13,6	7,9	6,0	3,2	1,7	0,2	0,2	**100,0**
Hela staden	**15,4**	**23,9**	**21,3**	**16,7**	**10,1**	**6,2**	**3,7**	**1,8**	**0,7**	**0,2**	**0,1**	**100,0**

Tab. 19. Arbetarfolkmängden grupperad efter antalet boende per lägenhet, stadsdelsvis.

Stadsdelar.	Folkmängd i lägenheter med nedanstående antal boende.											Summa folkmängd.
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11 och flere	
Absoluta tal.												
Luthagen	13	44	81	64	60	60	63	—	27	10	11	**433**
Nya Svartbäcken	84	262	378	476	350	222	224	104	18	—	—	**2,118**
Svartbäcken	147	328	399	376	240	150	49	32	9	10	—	**1,740**
Fjärdingen	85	186	195	148	125	84	35	16	—	—	—	**874**
Kungsängen	111	434	603	480	375	360	175	144	36	20	13	**2,751**
Förstäderna	43	250	348	560	430	300	266	160	99	10	11	**2,477**
Hela staden	**483**	**1,504**	**2,004**	**2,104**	**1,580**	**1,176**	**812**	**456**	**189**	**50**	**35**	**10,393**
Relativa tal.												
Luthagen	3,0	10,2	18,7	14,8	13,9	13,9	14,5	—	6,2	2,3	2,5	**100,0**
Nya Svartbäcken	4,0	12,4	17,8	22,5	16,5	10,5	10,6	4,9	0,8	—	—	**100,0**
Svartbäcken	8,4	18,9	22,9	21,6	13,8	8,6	2,8	1,8	0,5	0,6	—	**100,0**
Fjärdingen	9,7	21,3	22,3	16,9	14,3	9,6	4,0	1,8	—	—	—	**100,0**
Kungsängen	4,0	15,8	21,9	17,4	13,6	13,1	6,4	5,2	1,3	0,7	0,5	**100,0**
Förstäderna	1,7	10,1	14,0	22,6	17,4	12,1	10,7	6,5	4,0	0,4	0,4	**100,0**
Hela staden	**4,6**	**14,5**	**19,3**	**20,2**	**15,2**	**11,3**	**7,8**	**4,4**	**1,8**	**0,5**	**0,3**	**100,0**

Låt oss för vinnande af bättre öfversikt öfver tabellerna anta, att en lägenhet är normalt befolkad, då antalet boende ej öfverstiger antalet rum, starkt befolkad, då de boendes antal är större än rummens men högst dubbelt så stort, och öfverbefolkad, då det är mer än dubbelt så stort som antalet rum.

Uttryckt i procenttal blir resultatet följande:

Lägenheterna.	Normalt befolkade.	Starkt befolkade.	Öfverbefolkade.
Ett kök utan rum	24,7	26,5	48,8
Ett rum utan kök.	49,5	31,2	19,3
Ett rum och kök	27,2	45,0	27,8
Två rum och kök	31,1	54,2	14,7
Samtliga kategorier[1]	**32**,5	**41**,6	**25**,9

De fyra hufvudkategorierna komma alltså med afseende på öfverbefolkningsfrekvensen i följande ordning: enkelköket, rum och kök, enkelrummet, två rum och kök. För de boende ställer sig förhållandet sålunda:

De boende.	I normalt befolkade lägenheter.	I starkt befolkade.	I öfverbefolkade.
Ett kök utan rum	9,2	19,8	71,0
Ett rum utan kök	27,6	34,7	37,7
Ett rum och kök	13,6	41,8	44,6
Två rum och kök	18,1	57,7	24,2
Samtliga kategorier	**15**,7	**41**,9	**42**,4

[1] Ett rum med del i kök har räknats lika med ett rum (utan kök).

Af särskildt den senare sammanställningen framstår med förfärande styrka, huru utbredd öfverbefolkningen är i enkelköken. Bortåt $^3/_4$ af samtliga 575 där boende bo minst 3 i samma rum. Af tabb. *16* och *17* framgår vidare, att 15,3 % af dessa lägenheter hysa 4 boende — 23 % af samtliga i enkelkök boende — 6,5 % 5 boende — resp. 12,2 % — och att slutligen ej mindre än 10 % af den här boende befolkningen består af hushåll på mer än 5 personer. I tvårumslägenheterna — rum och kök — kan man också ej sällan finna anmärkningsvärdt hög öfverfyllning af boende. Så uppgår procenttalet hushåll med 7 personer till 4,5 % och med 8 och flere till 3,6 %. Antalet boende i de båda angifna fallen utgör 8 % resp. 7 %. *Af samtliga undersökta arbetarlägenheter äro 812 eller mer än $^1/_4$ öfverbefolkade. Den i dessa boende folkmängden uppgår till 4,402 personer eller mer än $^2/_5$ af hela arbetarfolkmängden.*[1]

Af särskildt intresse är att studera 1-personhushållets utbredning. Af samtliga arbetarhushåll utgöra de 15,4 %; de ensamstående personerna utgöra af hela arbetarbefolkningen 4,6 %. För 2-personhushållen äro motsvarande procenttal 23,8 % och 14,5 %, för 3-personhushållen 21,3 % och 19,3 %, för alla tre grupperna tillsammans 60,5 % och 38,4 %. Mellangrupperna, 4- och 5-personhushållen, representera tillsammans 26,8 % resp. 35,4 %, de »stora» hushållen — mer än 5 personer — 12,7 % resp. 26,2 %. Af enkelrummen bebos nära hälften af endast 1 person, af enkelköken nära $^1/_4$.

Öfverga vi så till att studera hushållens storlek i de olika stadsdelarna. Vi finna då först — såsom väntadt var — att de små hushållen (1 t. o. m. 3 boende) äro utmärkande för Fjärdingen och Svartbäcken, de stora och mellanstora för Förstäderna och Luthagen. Under det att t. ex. 1-personhushållen utgöra mer än $^1/_4$ af Fjärdingens samtliga, utgöra de ej ens 7 % af Förstädernas, och först 4-personhushållen uppvisa ett större procenttal för Förstäderna än för Fjärdingen (och Svartbäcken), hvarefter med ännu högre personal rollerna äro fullständigt ombytta. Ordnas stadsdelarna efter procenten 1-personlägenheter, blir talföljden denna: Fjärdingen 26,4 %, Svartbäcken 23,6 %, Nya Svartbäcken 13,7 %, Kungsängen 13,3 %, Luthagen 11,4 % och Förstäderna 6,8 %. Ordningsföljden är densamma som för procenttalen enrumslägenheter och den rakt motsatta som för »hushållstalen» (medelfolkmängdstalen pr lägenhet) endast med den skillnaden, att Nya Svartbäcken har högre hushållstal än Kungsängen. Sammanslås åter 1- och 2-personlägenheterna, kommer Kungsängen före Nya Svartbäcken, eljest förblir ordningen oförändrad; en ytterligare sammanslagning med äfven 3-personlägenheterna medför heller ingen förändring; läggas äfven 4-personlägenheterna till, ändras ordningen endast såtillvida, att Svartbäcken nu kommer före Fjärdingen; tilläggas slutligen också 5-personlägenheterna, förändras ordningsföljden såtillvida, att Luthagen kommer sist i stället för Förstäderna. Grupperas stadsdelarnas samtliga lägenhetshushåll i små, medelstora och stora efter fallande procent små hushåll, blir resultatet följande:

[1] Äfven i Stockholms- och Göteborgsundersökningarna ha lägenheter med mer än 2 boende per eldstad (bostadsrum) betecknats som öfverbefolkade. — Den utförligaste diskussion (på grundval af ett föreliggande statistiskt material) rörande öfverbefolkningens förhållande till rumsantalet, som kommit till min kännedom, återfinnes i den förut, sid. 1, omnämnda *Das Aftermietwesen in der Stadt Essen*, sid. 5—7. Lägenheterna indelas där efter de boendes antal i förhållande till rumsantalet i 5 grupper: öfverbefolkade, otillräckliga, knappa, tillräckliga och rikliga.

Lägenheterna.	Små.	Medelstora.	Stora.
Fjärdingen	74,6	19,0	6,4
Svartbäcken	71,1	22,8	6,1
Kungsängen	63,4	23,4	13,2
Nya Svartbäcken	55,6	30,8	13,6
Luthagen	54,4	24,5	21,1
Förstäderna	45,0	35,8	19,2
Hela staden	**60**,5	**26**,8	**12**,7

Under det att alltså nära $^3/_4$ af Fjärdingens hushåll kunna karaktäriseras som små och endast 6 % som stora, kan Förstäderna uppvisa nära 20 % stora mot endast 45 % små. F. ö. bjuder tabellen knappast på några öfverraskningar[1].

En fördelning af de boende i små, medelstora och stora hushåll ger följande resultat:

De boende.	Små.	Medelstora.	Stora.
Fjärdingen	53,3	31,2	15,5
Svartbäcken	50,2	35,4	14,4
Kungsängen	41,7	31,2	27,1
Nya Svartbäcken	34,2	39,0	26,8
Luthagen	31,9	28,7	39,4
Förstäderna	25,8	40,0	34,2
Hela staden	**38**,4	**35**,4	**26**,2

Först genom en sammanställning af personbesättningens alla styrkegrader för samtliga lägenhetskategorier inom hvarje stadsdel kan man afgöra, i hvilken utsträckning öfverbefolkning förekommer i de olika stadsdelarna. En systematisk genomgång af lägenhetsgrupp efter lägenhetsgrupp torde dock i detta sammanhang vara öfverflödig. Dels ger oss tab. *3* en tillfyllestgörande allmänföreställning, dels äro många af grupperna alltför små för att tillåta några vidtgående slutsatser. Slutligen torde en detaljbehandling af öfverbefolkningsspörsmålet vara mera på

[1] Att Fjärdingen har relativt något flere stora hushåll än Svartbäcken beror på, att den förra stadsdelen företer många stora hushåll inom trerumskategorien. Beträffande Luthagen kan hänvisas till de sid. 59 (och flerstädes) gjorda uttalandena.

sin plats längre fram i mitt ämnes utveckling, sedan äfven rummens dimensionsförhållanden utredts. Endast några få siffersammanställningar skola här meddelas.

Af tab. 3 har framgått, att medelpersonbesättningen i Svartbäckens enkelköksgrupp är starkare än i någon annan stadsdels med undantag af Förstädernas och svagast i Nya Svartbäckens. — Af Luthagens 6 lägenheter kan ingen slutsats dragas.

Då denna olikhet i personbesättningen emellan Svartbäcken och Nya Svartbäcken är den rakt motsatta mot den dem emellan eljest vanliga, kan det vara af intresse att litet närmare undersöka, huru densamma yttrar sig. Vi finna då, att 1-personhushållen i Svartbäcken representera 23 % men i Nya Svartbäcken 27 %, och att för 2- resp. 3-personhushållen procenttalen äro 20 % och 37 % resp. 20 % och 24 %; för alla de högre styrkegraderna tillsammans åter 37 % och 12 %. Då antalet enkelkökslägenheter äfven i Nya Svartbäcken och Svartbäcken absolut taget är ganska litet, 63 och 35, torde ej några mera vidtgående slutsatser kunna dragas af dessa procentsammanställningar. Det är dock anmärkningsvärdt nog, att enkelköken i Svartbäcken i öfverraskande utsträckning synas vara en familjekategori, i motsats mot Nya Svartbäckens. Det förhåller sig också så, att det öfvervägande antalet lägenheter i den förra stadsdelen hyras af äkta par, i den senare åter endast $^1/_3$ — och betydligt mer än $^1/_3$ af änkor. Det är tydligt, att Svartbäckens enkelköksinnehafvare i ej ringa mån måste rekryteras af en ganska lågt stående arbetarklass.

Om enkelrummet veta vi redan, att dess personbesättning i det hela är ganska svag och regelrätt svagast i de inre och starkast i de yttre stadsdelarna. Svartbäcken uppvisar här det lägsta medeltalet, Förstäderna det högsta. De olika styrkegraderna äro 1 person: 58 % och 27 %, 2 personer: 32 % och 27 %, 3 personer: 6 % och 19 % samt mer än 3 personer: 4 % och 27 %.

Den många gånger framhäfda motsättningen mellan inre stadsdelar med öfvervägande små och yttre stadsdelar med öfvervägande stora hushåll framträder slutligen också starkt i kategorien rum och kök, såsom framgår af nedanstående tabell[1]:

Ett rum och kök.

Stadsdelar.	Antal lägenheter med nedanstående antal boende.								Summa lägenheter.
	1	2	3	4	5	6	7	8 och flere	
Fjärdingen	6	56	36	23	16	4	2	—	**143**
Svartbäcken	21	82	84	54	19	10	4	3	**277**
Kungsängen	13	135	146	94	58	45	14	18	**523**
Luthagen	3	12	22	12	10	10	9	5	**83**
Nya Svartbäcken	16	63	89	95	49	30	24	9	**375**
Förstäderna	9	87	82	101	75	40	30	30	**454**
Hela staden	**68**	**435**	**459**	**379**	**227**	**139**	**83**	**65**	**1,855**

[1] Motsvarande absoluta tal för de öfriga kategorierna återfinnas i *Tabellbilagan*, tab. 5.

Procenttabell.

Stadsdelar.	Antal lägenheter med nedanstående antal boende.								
	1	2	3	4	5	6	7	8 och flere	Summa lägenheter
Fjärdingen	4	39	25	16	11	3	1	—	**100**
Svartbäcken	8	30	30	20	7	4	1	1	**100**
Kungsängen	3	26	28	18	11	9	3	4	**100**
Luthagen	4	15	27	15	12	12	11	6	**100**
Nya Svartbäcken	4	17	24	25	13	8	6	2	**100**
Förstäderna	2	19	17	22	18	9	7	7	**100**
Hela staden	**4**	**24**	**25**	**20**	**12**	**8**	**5**	**4**	**100**

I Fjärdingen är t. o. m. 2-personhushållet det starkast representerade, i Svartbäcken, Kungsängen och Luthagen 3-personhushållet, i Nya Svartbäcken och Förstäderna 4-personhushållet.

Kap. II. Arbetarlägenheternas hyror och rumsdimensioner.

I det föregående kapitlet har jag skisserat de allmänna hufvuddragen af bostads-, speciellt arbetarbostadsförhållandena i Uppsala. Jag har redogjort för arbetarbostädernas rumsantal (kategorifördelning) — delvis både gatu- och stadsdelsvis — och personbesättning i olika styrkegrader och äfven något ordat om deras allmänna kvalitet (husens ålder och beskaffenhet, bostadsbelägenheten inom tomten och huset, äfven i förhållande till gårdens öfriga lägenheter m. m.). Jag har också lagt stor vikt på att söka få fram de olika stadsdelarnas olika sociala karaktärer och har för detta ändamål utnyttjat de för stadens samtliga lägenheter befintliga hyresuppgifterna, äfvensom inkomst- och fastighetstaxeringsuppgifterna.

I detta kapitel skall arbetarlägenheternas hyresfråga göras till föremål för en ingående studie, hvarvid äfven de få för större våningar genom utfyllda frågekort inkomna uppgifterna skola komma till användning.

Tab. 20. Arbetarlägenheter *med* uppgifven hyra, fördelade stadsdels- och kategorivis (a-gruppen).

Stadsdelar.	Ett kök utan rum.	Ett rum utan kök.	Ett rum med del i kök.	Två rum utan kök	Två rum med del i kök.	Ett rum och kök.	Två rum och kök.	Samtliga kategorier.	I %
Luthagen	6	21	—	1	—	83	3	**114**	**4,0**
Nya Svartbäcken . .	63	107	1	4	1	350	47	**573**	**20,1**
Svartbäcken	35	173	2	13	—	245	84	**552**	**19,4**
Fjärdingen	28	106	3	5	—	136	33	**311**	**10,9**
Kungsängen	22	162	18	10	—	394	80	**686**	**24,1**
Förstäderna	57	88	2	—	—	445	21	**613**	**21,7**
Hela staden	**211**	**657**	**26**	**33**	**1**	**1,653**	**268**	**2,849**	**100,0**
I %	**7,5**	**23,1**	**2,1**			**58,0**	**9,3**	**100,0**	

Tab. 21. Arbetarlägenheter *utan* uppgifven hyra, fördelade stadsdels- och kategorivis (b-gruppen).

Stadsdelar.	Ett kök utan rum.	Ett rum utan kök.	Ett rum med del i kök.	Två rum utan kök.	Ett rum och kök.	Två rum och kök.	Samtliga kategorier.	1 %.
Nya Svartbäcken . .	—	4	2	—	25	10	41	14,5
Svartbäcken	—	20	—	3	32	17	72	23,4
Fjärdingen	2	—	—	—	7	6	15	5,6
Kungsängen	—	7	—	—	129	12	148	50,0
Förstäderna	2	1	—	—	9	6	18	6,5
Hela staden	4	32	2	—	202	51	294	100,0
1 %	1,4	10,9	1,7		68,7	17,3	100,0	

Tab. 22. Medelhyra (kr.) per lägenhet (a-gruppen).

Stadsdelar.	Ett kök utan rum.	Ett rum utan kök.	Ett rum med del i kök.	Två rum utan kök.	Två rum med del i kök.	Ett rum och kök.	Två rum och kök.	Samtliga kategorier.
Luthagen	78	88	—	160	—	152	238	139
Nya Svartbäcken . .	81	72	60	130	100	138	219	126
Svartbäcken	87	78	83	175	—	155	247	141
Fjärdingen	81	76	63	110	—	146	232	124
Kungsängen	93	80	89	146	—	150	250	142
Förstäderna	73	75	90	—	—	125	204	119
Hela staden	81	77	85	151	100	143	238	131

Tab. 23. Medelhyra per rum.

Stadsdelar.	Ett kök utan rum.	Ett rum utan kök.	Ett rum med del i kök.	Två rum utan kök.	Två rum med del i kök.	Ett rum och kök.	Två rum och kök.	Samtliga kategorier.
Luthagen	78	88	—	80	—	76	79	77
Nya Svartbäcken . .	81	72	40	65	40	69	73	71
Svartbäcken	87	78	55	88	—	78	82	79
Fjärdingen	81	76	48	55	—	73	77	74
Kungsängen	93	80	62	73	—	75	83	77
Förstäderna	73	75	60	—	—	63	68	66
Hela staden.	81	77	59	75	40	71	79	74

Tab. 24. Medelluftrymd (m.³) per lägenhet (a-gruppen).

Stadsdelar.	Ett kök utan rum.	Ett rum utan kök.	Ett rum med del i kök.	Två rum utan kök.	Två rum med del i kök.	Ett rum och kök	Två rum och kök	Samtliga kategorier.
Luthagen	36,1	34,6	—	58,8	—	70,2	98,1	**62,5**
Nya Svartbäcken . . .	31,2	30,0	49,4	47,1	65,8	63,4	95,4	**56,1**
Svartbäcken	34,1	29,4	33,1	57,9	—	63,5	98,8	**56,1**
Fjärdingen	34,1	32,4	29,4	50,4	—	62,8	96,0	**52,6**
Kungsängen	39,9	31,1	38,9	54,7	—	70,0	96,5	**61,7**
Förstäderna	31,0	32,2	42,3	—	—	66,2	99,3	**59,1**
Hela staden	**33,1**	**30,9**	**37,1**	**54,5**	**65,3**	**65,9**	**97,2**	**58,0**

Tab. 25. Medelluftrymd per rum.

Stadsdelar.	Ett kök utan rum.	Ett rum utan kök.	Ett rum med del i kök.	Två rum utan kök.	Två rum med del i kök.	Ett rum och kök.	Två rum och kök.	Samtliga kategorier.
Luthagen	36,1	34,6	—	29,4	—	35,1	32,1	**34,9**
Nya Svartbäcken . . .	31,2	30,0	33,2	23,6	26,3	31,7	31,8	**31,4**
Svartbäcken	34,1	29,4	22,4	29,0	—	31,7	32,9	**31,6**
Fjärdingen	34,1	32,4	15,8	25,2	—	31,2	32,0	**31,5**
Kungsängen	39,9	31,1	26,9	27,3	—	34,9	32,2	**33,7**
Förstäderna	31,0	32,2	28,3	—	—	33,1	33,1	**32,9**
Hela staden	**33,1**	**30,9**	**25,7**	**27,3**	**26,8**	**33,0**	**32,4**	**32,5**

Jag vill då först erinra om, hvad som redan i inledningen (sid. 19) nämnts om afskiljandet af en särskild liten bostadsgrupp från arbetarlägenheternas hufvudmassa, sammansatt af sådana bostäder, hvilka antingen på grund däraf att deras hyra icke utgått på vanligt vis utan på sin höjd kunnat beräknas som del af lön eller af hyran för ett större rumskomplex (gårdskarlslägenheter, tjänste- eller föreningsbostäder, »städerskevåningar», butikslägenheter o. s. v.), eller emedan deras allmänna sociala och byggnadstekniska typ betydligt höjt sig öfver genomsnittets (»våningar» i moderna hus) icke kunnat utan vidare sammanslås med de öfriga. Hufvud-

gruppen har kallats för a-gruppen, specialgruppen för b-gruppen. Hyresstatistiken grundar sig uteslutande på den förra.[1]

De båda gruppernas lägenhetssammansättning — stadsdels- och kategorivis — framgår af tabb. *20* och *21*. Såsom med kännedom om b-gruppens sammansättning var att vänta, äro de högre kategorierna, i all synnerhet trerumskategorien, längt rikare representerade i b- än i a-gruppen. Att bland stadsdelarna Kungsängen är så oproportionerligt starkt företrädt i b-gruppen beror på, att flere arbetgifvare och föreningar här ha bostadshus.[2]

Årshyran för hela a-gruppen uppgår till 374,555 kronor, d. v. s. i medeltal per lägenhet 131 kronor och per rum 74 kronor. Huru medeltalen te sig i detalj för hvarje liten lägenhetsgrupp framgår af tabb. *22* och *23*.

Af tab. *23* framgår, att hufvudkategorierna per rum räknadt komma i följande ordning med afseende på hyrespriset: enkelköket, två rum och kök, enkelrummet, ett rum och kök; stadsdelarna i följande ordning: Svartbäcken, Luthagen och Kungsängen, Fjärdingen, Nya Svartbäcken och Förstäderna, och att slutligen ordningen mellan stadsdelarna inom hvarje hufvudkatagori är följande: ett rum och kök: densamma som för samtliga kategorier; enkelrummet: Luthagen, Kungsängen, Svartbäcken, Fjärdingen, Förstäderna, Nya Svartbäcken; två rum och kök: Kungsängen, Svartbäcken, Fjärdingen, Nya Svartbäcken, Förstäderna; enkelköket: Kungsängen, Svartbäcken, Fjärdingen och Nya Svartbäcken, Förstäderna. I det hela kunde man karaktärisera Svartbäcken, Luthagen och Kungsängen som jämförelsevis dyra per rum räknadt, Förstäderna och Nya Svartbäcken som billiga och Fjärdingen som medeldyr. Räknar man per lägenhet utan afseende på rumsantal, är det gifvet, att de med två- och trerumslägenheter bäst försedda stadsdelarna te sig proportionsvis dyra. Ordningen blir enligt denna beräkning Kungsängen, Svartbäcken, Luthagen, Nya Svartbäcken, Fjärdingen, Förstäderna.

För ett rättvist bedömande af hyrans större eller mindre dyrhet är emellertid kännedom om lägenheternas kubikinnehåll absolut oundgänglig. a-gruppens samtliga lägenheter innehålla en luftrymd om 165,159 m.^{3}, d. v. s. 32,5 m.^{3} per rum och 58 m.^{3} per lägenhet. Huru medeltalen te sig för hvarje liten lägenhetsgrupp framgår af tabb. *24* och *25*.

Vi finna då först och främst, såsom väntadt var, att de öfvervägande gamla stadsdelarna Fjärdingen och Svartbäcken utmärka sig för små rymdmått och de öfvervägande nya, Luthagen, Kungsängen och Förstäderna, för jämförelsevis stora. I genomsnitt allra minst äro emellertid rummen i Nya Svartbäcken. Räknadt per lägenhet kommer Luthagen som n:r 1 och därnäst i ordningen Kungsängen, Förstäderna, Svartbäcken och Nya Svartbäcken och sist Fjärdingen.

Gå vi så till de olika lägenhetskategorierna, så finna vi, att enkelköket och rum och kök förete de största rummen, därnäst kommer två rum och kök och sist — af hufvudkategorierna —

[1] Vid bostadsräkningarna i Stockholm har man i allmänhet, då exakt uppgift saknats, beräknat hyran till 5 % af taxeringsvärdet, en gifvetvis ganska vilseledande beräkningsgrund. I de fall då hyran ej kunnat uppges, men annan precis likadan lägenhet med uppgifven hyra funnits i samma hus, har jag ansatt den förra samma hyra som den senare. Det må observeras, att butiksrummen alltid utskilts från bostadsrummen.

[2] Så hör hit Port Artur med 64 lägenheter, hvilkas hyra beräknas till 20 % af lönen, Ångkvarn med 40 lägenheter o. s. v.

enkelrummet. Hvad beträffar stadsdelsfördelningen inom kategorierna, så är stadsdelarnas inbördes ordning efter rummens storlek inom kategorien rum och kök densamma som för samtliga kategorier tillhopaslagna, utom att Nya Svartbäcken kommer före Fjärdingen; för enkelrummet: Luthagen, Fjärdingen, Förstäderna, Kungsängen, Nya Svartbäcken, Svartbäcken; för två rum och kök: Förstäderna, Svartbäcken, Kungsängen, Fjärdingen, Nya Svartbäcken och för enkelköket: Kungsängen, Svartbäcken och Fjärdingen, Nya Svartbäcken, Förstäderna.

Kombineras slutligen hyra och luftrymd, få vi som hufvudresultat, att hyran per kubikmeter i genomsnitt för hela a-gruppen är 2,30 kronor, för Svartbäcken 2,50, Fjärdingen 2,10, Kungsängen 2,30, Luthagen och Nya Svartbäcken 2,20 och för Förstäderna 2 kr. Hyreshöjden per kubikmeter för hvarje liten lägenhetsgrupp framgår af tab. *26*.

Genom att studera tabb. *22—26* i sammanhang med hvarandra kunna vi nu få åtminstone en aning om, i hvilken mån de tre för hyreshöjdens bestämmande så viktiga faktorerna, (stads)läget, kubikinnehållet och rumsantalet inbördes modifiera hvarandra.

Att hyran icke stiger i alldeles samma proportion som luftrymden utan åtskilligt långsammare, synes ju redan a priori vara nog så rimligt, naturligtvis under förutsättning att förhållandena f. ö. äro likartade. Man har trott sig kunna förmärka, att detta förhållande är särskildt skarpt utpräglad i fråga om arbetarbostäder, så skarpt att man rent af kan tala om ett missförhållande. Ett förhållande — ingalunda okändt — sådant som att hyran för ett mycket litet rum nära nog är lika stor som för ett dubbelt så stort föröfrigt något så när likställdt rum, eller i hvarje fall är mer än $^3/_4$ af dess hyra, kan naturligen icke anses som annat än i högsta grad osundt. Det torde i detta sammanhang ej vara ur vägen att understryka, att studiet af hyrans förhållande till bostadsutrymmet, luftrymden, hvarigenom bostadsbeskaffenheten statistiskt bäst kommer tillsynes, är en af bostadsstatistikens allra viktigaste uppgifter. Men det är på samma gång en af dess svåraste, då för ett godt resultat kräfves, att »öfriga omständigheter», d. v. s. läge, rumsantal, och alla de många olikartade faktorer, som inneslutas i uttrycket »bostadens allmänna kvalitet i öfrigt», äro likartade. Att hyrans storlek i förhållande till bostadsutrymmet i arbetarbostäderna dels är mycket växlande, dels på det stora hela onaturligt hög för de minsta bostäderna, har ansetts bero i främsta rummet på arbetarens bristande uppskattning af dimensionernas betydelse.[1]

[1] Jag skall i detta sammanhang tillåta mig ett par citat ur i inledningen nämnda moderna tyska bostadsundersökningar rörande hyresprisbildningens förhållande till bostadsbeskaffenheten. I *Bremenundersökningen* läses sidd. 79—80 följande: »Det finnes ingen mer likformig mätare för lägenheterna än luftrymden, och man väntar sig därför a priori, att här åtminstone få konstatera en öfverensstämmelse i priserna. Så är dock ingalunda fallet. — — — Det synes tvärtom, som om lägenhetens hyra endast i relativt ringa mån influerades af luftrymden. Detta är så mycket mera påfallande, som husens produktionskostnader väsentligen rätta sig efter det omkringbyggda utrymmet, ja t. o. m. ofta beräknas därefter. Men om ofta lika höga priser uppnås för en liten luftrymd som för en större, så ligger det i sakens natur, att böjelsen att förminska rummens luftrymd måste tillväxa.

Allmänheten sätter uppenbarligen endast ett ringa motstånd mot denna böjelse. — — — Läte den vid urvalet af lägenheter bestämma sig äfven af luftrymdens storlek, så måste lägenheter med ett lågt pris per luftrymd bli mycket talrikare. Lägenheter med en i förhållande till rumsantalet för liten luftrymd skulle mindre lätt finna afnämare. Enligt lagen om anbud och efterfrågan måste alltså deras pris och följaktligen också priset per luftrymd sjunka. Men om allmänhetens själfhjälp icke räcker till att åstadkomma tillfredsställande luftförhållanden, så borde

När vi alltså finna, att hyran per kubikmeter i genomsnitt för samtliga lägenheter är störst i Svartbäcken, därnäst i Fjärdingen, därnäst i Kungsängen o. s. v., så är det därmed icke *utan vidare* sagdt, att stadsdelarna *i och för sig* komma i den ordningen med afseende på dyrheten, d. v. s. med afseende på den relativa hyreshöjden (i egentligaste mening) eller hyran för enahanda vara. Svartbäcken och Fjärdingen, n:r 1 och n:r 2, utmärka sig t. ex. bägge för synnerligt små rumsdimensioner, likaså Nya Svartbäcken, n:r 4 (5), under det att de öfriga utmärka sig för relativt stora. De i tab. *26* framträdande omkastningarna i stadsdelarnas inbördes ordning inom ett par lägenhetskategorier beträffande hyran per kubikmeter sammanhänga sålunda med skiljaktigheter i dimensionsförhållandena.

Då Nya Svartbäckens enkelkök äro dyrare per kubikmeter än Svartbäckens, kan detta icke gärna bero på någonting annat, än att de förra äro afsevärdt mindre. Af liknande skäl äro Förstädernas enkelkök ovanligt dyra per kubikmeter räknadt, dyrare än t. ex. Kungsängens, som äro betydligt större. Då å andra sidan Nya Svartbäckens enkelkök absolut taget kosta lika mycket som Fjärdingens trots mycket mindre rymd, torde äfven kvalitetsskillnader spela in. Likaledes måste det bero på kvalitetsskillnader, att Kungsängens trerumslägenheter absolut sedt äro dyrare än Svartbäckens, ehuru de äro något mindre[1].

Att Svartbäcken under förutsättning, att rumsantal och luftrymd vore ungefär lika för alla stadsdelar, skulle vara den dyraste, är sannolikt redan af den anledningen, att medelhyran per rum är högre i denna stadsdel än både i Luthagen och i Kungsängen, hvilkas rum dock äro mycket större. — I de fall, då rummen i Svartbäcken äro billigare, är orsaken tydligtvis att söka i alltför stor differens i rumsdimensionerna (utom i fråga om två rum och kök).

Därnäst dyrast är Kungsängen, hvars absoluta hyra är lika stor som Luthagens, ehuru rumsutrymmet är mindre. Fjärdingen torde komma Luthagen mycket nära. Rummen äro i den senare stadsdelen visserligen absolut sedt något dyrare men också mycket större; enkelrummen synas vara af genomgående låg kvalitet i Fjärdingen, då de, ehuru åtskilligt mindre än Luthagens,

ingripande på lagstiftningsvägen, genom byggnadsförordningar etc., vinna så mycket större betydelse.» Yttrandet har sitt kanske största intresse därigenom, att det berör hvad som synes vara någonting karaktäristiskt för bostadsförhållandena i Bremen (speciellt naturligen arbetarnes), sannolikt delvis för hela den »engelska» bostadstypen, nämligen rummens oerhördt ringa rymd (och höjd), en omständighet som i förbigående sagdt, synes alltför litet ha beaktats. Bremen anses ju vara den tyska stad, som har att uppvisa den högsta arbetarbostadsstandarden med afseende på rumsantalet och de med de engelska mest likartade bostadsförhållandena. (Jfr *Cost of living in german towns*, Bremen och Leipzig).

I *Närnbergsundersökningen* läses härom följande (sidd. 274—275): »De relativa hyresprisen uppvisa påfallande stora latituder (»Spannungen») — — —. Hvarken lägets olikhet efter stadsdel, husets beskaffenhet och våningshöjden, ej heller olikhet i »tillbehörets» och inredningens beskaffenhet rättfärdigar dessa stora latituder. — — — Hyresprisbildningen uppvisar påfallande oregelmässighet och ojämnhet, man ville nästan säga: i många fall godtycklighet. Pristillägg synas mängen gång användas som säkerhetspremier gentemot vissa slags hyresgäster. Detta måste särskildt af småläganhetssökande i nödställdt läge kännas som en svårighet och som en form af bostadsnöd — t. o. m. vid icke alltför stor inskränkning i bostadsmarknaden.»

[1] Behandlingen af »kvalitetsskillnaderna» tillhör ett annat sammanhang. Erinras må här endast om, att äfven olika läge *inom* stadsdelen kan inverka och inverkar förvirrande, och att en- och trerumslägenheternas läge i regel är mera centralt än tvårumslägenheternas, men ofta också bostadstypen vid de centralare gatorna mindre god. (Jfr kap. I).

dock äro afsevärdt billigare per kubikmeter. Att Nya Svartbäcken är billigare än Fjärdingen framgår redan däraf, att den senare stadsdelens tvårumslägenheter, ehuru mindre än den förras, dock absolut äro dyrare. Förstäderna äro naturligtvis afgjordt relativt billigast.

En jämförelse mellan de olika hufvudkategorierna gör troligt, att om man tar hänsyn både till stadsdelsfördelningen och rummens storlek, så är ett rum och kök den relativt billigaste.

Då emellertid dylika medeltal endast ge en ytterst ofullkomlig bild af verkligheten, skola lägenheterna (och rummen) i det följande för ett närmare studium ordnas i flere storleksgrupper och likaså i flere hyresgrupper.

Tab. 26. Medelhyra (kr.) per kubikmeter luftrymd (a-gruppen).

Stadsdelar.	Ett kök utan rum.	Ett rum utan kök.	Ett rum med del i kök.	Två rum utan kök.	Två rum med del i kök.	Ett rum och kök.	Två rum och kök.	Samtliga kategorier.
Luthagen	$_{2,15}$	2,50	—	$_{2,70}$	—	2,20	$_{2,45}$	**2,20**
Nya Svartbäcken . . .	2,60	2,40	$_{1,75}$	$_{2,85}$	$_{1,85}$	2,20	2,30	**2,20**
Svartbäcken	2,50	2,70	$_{2,40}$	3,30	—	2,40	2,50	**2,50**
Fjärdingen	2,40	2,30	$_{3,15}$	$_{2,20}$	—	2,30	2,40	**2,40**
Kungsängen	2,40	2,50	2,30	2,70	—	2,20	2,60	**2,30**
Förstäderna	2 40	2,30	$_{2,05}$	—	—	2,00	2,10	**2,00**
Hela staden	**2,50**	**2,50**	**2,30**	**2,80**	**1,50**	**2,20**	**2,40**	**2,50**

Tab. 27. Medelluftrymd (m.^{3}) per lägenhet (b-gruppen).

Stadsdelar.	Ett kök utan rum.	Ett rum utan kök.	Ett rum med del i kök.	Två rum utan kök.	Ett rum och kök.	Två rum och kök.	Samtliga kategorier.
Nya Svartbäcken . .	—	$_{50,1}$	$_{72,0}$	—	88,5	119,8	**91,7**
Svartbäcken	—	28,8	—	$_{48,4}$	66,8	103,7	**64,2**
Fjärdingen	$_{35,2}$	—	—	—	$_{98,6}$	$_{145,6}$	**108,7**
Kungsängen	—	$_{31,4}$	—	—	106,0	112,3	**103,0**
Förstäderna	$_{28,6}$	$_{54,2}$	—	—	$_{72,4}$	$_{103,4}$	**76,8**
Hela staden	**31,0**	**32,9**	**72,0**	**48,4**	**95,9**	**113,7**	**90,6**

Tab. 28. Medelluftrymd (m.^{3}) per lägenhet (samtliga lägenheter).

Stadsdelar.	Ett kök utan rum.	Ett rum utan kök.	Ett rum med del i kök.	Två rum utan kök.	Två rum med del i kök.	Ett rum och kök.	Två rum och kök.	Samtliga kategorier.
Luthagen	36,4	34,6	—	38,8	—	70,2	98,2	**62,5**
Nya Svartbäcken	31,2	30,7	61,6	47,9	67,4	65,1	99,7	**58,5**
Svartbäcken	34,1	29,3	33,4	56,1	—	63,9	99,6	**57,0**
Fjärdingen	34,1	32,4	29,6	50,6	—	64,1	103,5	**55,2**
Kungsängen	39,9	31,1	38,9	54,7	—	78,7	98,6	**69,0**
Förstäderna	30,9	32,4	42,2	—	—	66,3	100,1	**59,6**
Hela staden	**33,0**	**31,0**	**39,6**	**54,0**	**65,8**	**69,2**	**99,8**	**61,0**

Tab. 29. Medelluftrymd per rum (samtliga).

Stadsdelar	Ett kök utan rum.	Ett rum utan kök.	Ett rum med del i kök.	Två rum utan kök.	Två rum med del i kök.	Ett rum och kök.	Två rum och kök.	Samtliga kategorier.
Luthagen	36,4	34,6	—	29,4	—	35,1	32,2	**34,9**
Nya Svartbäcken	31,2	30,7	43,4	27,6	26,2	32,6	33,2	**32,4**
Svartbäcken	34,1	29,3	22,6	28,0	—	31,9	33,2	**31,8**
Fjärdingen	34,1	32,4	15,6	26,3	—	32,1	34,5	**32,5**
Kungsängen	39,9	31,1	26,9	27,3	—	39,3	32,9	**36,9**
Förstäderna	30,9	32,4	28,2	—	—	33,2	33,4	**33,0**
Hela staden	**33,0**	**31,0**	**27,4**	**27,0**	**26,3**	**34,6**	**33,3**	**33,7**

Dessförinnan meddelas i tabb. *27—29* luftrymdsmedeltalen för lägenheter och rum för såväl b-gruppen[1] som samtliga arbetarlägenheter (a *och* b-gruppen).

I tab. *30* ha först de samtliga arbetarlägenheter tillhörande rummen (a *och* b-gruppen) ordnats i ett flertal storleksgrupper stadsdelsvis. Å omstående sida ha de ytterligare sammanförts i endast fem grupper. Som mycket små ha karaktäriserats rum om mindre än 20 m.^{3} luftrymd, som små om 20 till 30 m.^{3}, som medelstora om 30 till 40 m.^{3}, som stora om 40 till 50 m.^{3} och som mycket stora rum om minst 50 m.^{3} storlek.

[1] b-gruppen spelar egentligen endast för Kungsängen och Svartbäcken någon större roll, i all synnerhet för den förra. Som synes af en jämförelse mellan tab. *27* och tab. *28* äro b-gruppens lägenheter genomgående större än a-gruppens. Endast Svartbäckens enkelrum bilda ett mera beaktansvärdt undantag. För samtliga lägenhetskategorier äro rummens luftrymdsmedeltal stadsdelsvis för a- resp. b-gruppen följande: Luthagen 34,9 m.^{3}, Nya Svartbäcken 31,4 resp. 43,2, Svartbäcken 31,6 resp. 32,8, Fjärdingen 31,5 resp. 48,0 Kungsängen 33,7 resp. 50,6, Förstäderna 32,9 resp. 35,4 m.^{3} samt slutligen för hela staden 32,5 resp. 44,2 m.^{3}

Stadsdelar.	Mycket små.	Små.	Medelstora.	Stora.	Mycket stora.
Luthagen	3,9	27,6	41,2	22,6	5,9
Nya Svartbäcken	9,9	36,1	34,1	14,1	5,8
Svartbäcken	16,4	31,8	29,2	14,5	8,1
Fjärdingen	13,3	39,7	22,8	15,0	9,2
Kungsängen	10,2	26,9	24,9	18,7	19,3
Förstäderna	8,8	32,2	35,4	18,1	5,5
Hela staden	**11,1**	**32,1**	**29,9**	**16,6**	**10,3**

Såsom man kunde vänta, komma Svartbäcken, Fjärdingen och Kungsängen — de tre äldsta stadsdelarna — i första ledet i fråga om de allra minsta rummen, hvilka gifvetvis förnämligast äro att söka i II-typshusen. Sammanslås de två första grupperna till en, kommer Fjärdingen först, med ej mindre än 53 % smårum, därnäst Svartbäcken och därnäst Nya Svartbäcken; allra sist kommer Luthagen med endast 31 % och Kungsängen med 37 %. Liksom det äldsta Svartbäcken utmärker sig för sina många ytterligt små rum, karaktäriseras det moderna Kungsängen af ett

Till förklaringen af b-gruppens olikartade sammansättning i olika stadsdelar må anföras följande.

Den höga bostadsstandarden i Kungsängens b-grupp beror på, att hit förts Port Arturs, Ångkvarns och föreningshusens (Ö. Bangårdsgatan 1—3 och Salagatan 35) arbetarlägenheter, tillsammans 132 — dels emedan hyran icke utgår på vanligt sätt, dels just på grund af deras höga bostadsstandard. Af de återstående 16 har hyran ej kunnat uppges eller med någon säkerhet uppskattas för 12 (4 lägenhetsinnehafvare voro gårdsägare, 3 gårdskarlar, 3 butiksinnehafvare, 1 hyrde möbleradt rum, 1 bodde hyresfritt — hälften af lägenheterna hade mer än genomsnittsstor luftrymd). De återstående 4 tillhöra en högre social typ än a-gruppen. Jag vill särskildt anmärka, att Almqvist & Wiksells arbetarlägenheter på Kålbo gärde icke medtagits i arbetarbostadsundersökningen, emedan de ansetts tillhöra en i Uppsala tämligen enastående arbetarbostadstyp. Riktigast hade kanske också varit att räkna Stadens nya hus i Menja till b-gruppen. Äfven Stadens öfriga bostadshus borde — på grund af onormal hyresbildning — förts till b-gruppen.

Hvad beträffar Svartbäckens 72 lägenheter, så har hyran ej kunnat anges för 48 (15 innehafvare äro gårdskarlar, 15 butiksinnehafvare, 8 hyra möblerade rum, 4 våning för uthyrning i andra hand och 2 äro gårdsägare). De öfriga tillhöra en socialt högre typ än a-gruppen. Hit borde måhända äfven ha förts lägenheterna i föreningshuset, Österplan 3. — Dubois' arbetarbostadshus, Vaksalagatan 12, har ej undersökts.

Af Nya Svartbäckens b-gruppslägenheter tillhöra 19 dess »föreningshus», St. Timmermansgatan 3; af de öfriga tillhöra 4 en relativt hög social typ, för de återstående har hyran ej kunnat anges (af dessa lägenhetsinnehafvare äro 8 butiks- och verkstadsinnehafvare och 6 gårdsägare, ett par hyra möbleradt rum).

Af Förstädernas 18 lägenheter har omöjligheten att tillförlitligt kunna uppskatta hyran i 15 fall varit orsaken till deras hänförande till b-gruppen (i 10 fall ingår hyran i lönen, 3 bostadsinnehafvare äro gårdsägare, 2 butiksinnehafvare).

Af Fjärdingens 15 b-gruppslägenheter innehas 7 af personer tillhörande den lägre tjänstemannaklassen, hvilkas bostäder utmärka sig för synnerligen stora rumsdimensioner (institutionsvaktmästare); för de öfriga ingår hyran i lönen; 1 är gårdsägare.

Jag vill slutligen i detta sammanhang ytterligare betona, att lägenheterna i samtliga fall, då hyran med någon tillförlitlighet kunnat uppskattas, och ej andra skäl förelegat att föra den till b-gruppen, räknats med i a-gruppen. — Bildandet af b-gruppen har sålunda alldeles afgjordt sin hufvudbetydelse däri, att på så sätt a-gruppens material blifvit synnerligt tillförlitligt (och homogent) ur hyresprisbildningens synpunkt. Då b-gruppen är så pass obetydlig, skall jag i det följande endast undantagsvis operera med bägge grupperna och i allmänhet endast ta hänsyn till samtliga arbetarlägenheter (a- *och* b-gruppen).

osedvanligt stort antal mycket stora. Äfven Fjärdingen äger ej så få af denna kategori. Sammanslås grupperna 4 och 5 till en, kommer Kungsängen i första ledet och därnäst i ordning Luthagen, Fjärdingen, Förstäderna, Svartbäcken och sist Nya Svartbäcken.

I tab. *31* ha lägenheterna på liknande sätt ordnats i storleksgrupper. Äfven här göra vi en sammanfattning i endast fem grupper: mycket små lägenheter=lägenheter med under 40 m.³ luftrymd, små = 40 till 60 m.³, medelstora = 60 till 80 m.³, stora = 80 till 100 m.³ och mycket stora = minst 100 m.³

Resultatet blir:

Stadsdelar.	Mycket små.	Små.	Medelstora.	Stora.	Mycket stora.
Luthagen	17,6	21,9	40,3	16,7	3,5
Nya Svartbäcken	28,4	26,7	26,5	10,9	7,5
Svartbäcken	35,8	25,2	19,4	8,7	10,9
Fjärdingen	36,5	28,8	16,9	10,1	7,7
Kungsängen	23,0	21,7	18,3	15,0	22,0
Förstäderna	23,8	25,4	32,4	15,2	3,2
Hela staden	**27,9**	**25,0**	**23,6**	**12,5**	**11,0**

Tab. 30. Samtliga rum grupperade efter luftrymden, stadsdelsvis.

Stadsdelar.	Intill 10 m.³	10 till 15 m.³	15 till 20 m.³	20 till 25 m.³	25 till 30 m.³	30 till 35 m.³	35 till 40 m.³	40 till 45 m.³	45 till 50 m.³	50 till 60 m.³	60 m.³ o. där öfver.	Summa rum.
Absoluta tal.												
Luthagen	—	2	6	15	40	44	40	27	18	10	2	**204**
Nya Svartbäcken	—	16	94	164	238	225	153	93	63	49	15	**1,110**
Svartbäcken	14	46	123	179	177	192	135	93	69	67	25	**1,120**
Fjärdingen	5	14	55	96	123	75	51	54	29	24	27	**553**
Kungsängen	10	39	110	179	242	191	196	151	141	146	154	**1,559**
Förstäderna	7	16	78	152	216	202	201	117	89	59	3	**1,140**
Hela staden	**36**	**133**	**466**	**785**	**1,036**	**929**	**776**	**535**	**409**	**355**	**226**	**5,686**
Relativa tal.												
Luthagen	—	1,0	2,9	7,4	19,6	21,6	19,6	13,2	8,8	4,9	1,0	**100,0**
Nya Svartbäcken	—	1,4	8,5	14,8	21,3	20,3	13,8	8,4	5,7	4,4	1,4	**100,0**
Svartbäcken	1,3	4,1	11,0	16,0	15,8	17,1	12,1	8,3	6,2	5,9	2,2	**100,0**
Fjärdingen	0,9	2,5	9,9	17,4	22,3	13,6	9,2	9,8	5,2	4,3	4,9	**100,0**
Kungsängen	0,6	2,5	7,1	11,5	15,4	12,3	12,6	9,7	9,0	9,4	9,9	**100,0**
Förstäderna	0,6	1,4	6,8	13,3	18,9	17,7	17,7	10,3	7,8	5,2	0,3	**100,0**
Hela staden	**0,6**	**2,3**	**8,2**	**13,8**	**18,3**	**16,3**	**13,6**	**9,4**	**7,2**	**6,3**	**4,0**	**100,0**

Vid valet af skiljegräns mellan storleksgrupperna har jag gått ut ifrån, att under det att ett rum allra minst måste vara så stort, att 1 vuxen person kan vistas där både dag och natt utan sanitära vådor, så bör en lägenhet på samma sätt kunna hysa minst 2 vuxna personer. Som luftminimum för en person har jag vidare i detta sammanhang antagit 20 m.³ Att lägenheterna i mycket större utsträckning än rummen falla under minimigränsen beror under sådana förhållanden naturligen först och främst på den relativt starka frekvensen enrumslägenheter.

Tab. 31. Samtliga lägenheter grupperade efter luftrymden, stadsdelsvis.

Stadsdelar.	Intill 40 m.³	40 till 60 m.³	60 till 80 m.³	80 till 100 m.³	100 m.³ och däröfver.	Summa lägenheter.
Luthagen	20	25	46	19	4	**114**
Nya Svartbäcken	174	165	163	67	45	**614**
Svartbäcken	224	157	121	54	68	**624**
Fjärdingen	119	94	55	33	25	**326**
Kungsängen	192	181	153	125	188	**834**
Förstäderna	150	160	205	96	20	**631**
Hela staden	**879**	**782**	**743**	**394**	**345**	**3,143**

Tab. 31 a. Lägenheter om ett rum och kök grupperade efter luftrymden, stadsdelsvis.

Stadsdelar.	Intill 40 m.³	40 till 60 m.³	60 till 80 m.³	80 till 100 m.³	100 m.³ och däröfver.	Summa lägenheter.
Luthagen	—	18	44	19	2	**83**
Nya Svartbäcken	29	134	143	49	20	**375**
Svartbäcken	26	107	89	37	16	**277**
Fjärdingen	10	63	44	18	8	**143**
Kungsängen	32	124	121	105	141	**523**
Förstäderna	30	128	200	91	5	**454**
Hela staden	**127**	**576**	**641**	**319**	**192**	**1,855**

Tab. 31 b. Lägenheter om två rum och kök grupperade efter luftrymden, stadsdelsvis.

Stadsdelar.	Intill 60 m.³	60 till 90 m.³	90 till 120 m.³	120 till 150 m.³	150 m.³ och däröfver.	Summa lägenheter.
Luthagen	—	1	1	1	—	**3**
Nya Svartbäcken	—	21	23	11	2	**57**
Svartbäcken	8	36	25	28	4	**101**
Fjärdingen	2	14	13	7	3	**39**
Kungsängen	4	41	27	17	3	**92**
Förstäderna	3	6	11	7	—	**27**
Hela staden	**17**	**119**	**100**	**71**	**12**	**319**

Tab. 30 a. De till hufvudkategorierna hörande rummen grupperade efter luftrymden, stadsdelsvis.

Stadsdelar.	Intill 10 m.³	10 till 15 m.³	15 till 20 m.³	20 till 25 m.³	25 till 30 m.³	30 till 35 m.³	35 till 40 m.³	40 till 45 m.³	45 till 50 m.³	50 till 60 m.³	60 m.³ o. däröfver.	Summa rum.
Ett kök utan rum.												
Luthagen	—	—	1	—	—	3	1	—	—	—	1	**6**
Nya Svartbäcken	—	—	7	11	14	12	6	10	—	2	1	**63**
Svartbäcken	—	—	1	5	11	5	2	6	2	3	—	**35**
Fjärdingen	—	—	1	3	8	5	6	3	1	3	—	**30**
Kungsängen	—	—	—	2	1	—	8	8	1	2	—	**22**
Förstäderna	—	—	3	14	14	12	8	3	3	2	—	**59**
Hela staden	—	—	**13**	**35**	**48**	**37**	**31**	**30**	**7**	**12**	**2**	**215**
Ett rum utan kök.												
Luthagen	—	—	—	2	6	4	3	4	—	2	—	**21**
Nya Svartbäcken	—	1	14	20	30	16	13	4	6	6	1	**111**
Svartbäcken	—	7	25	41	38	38	21	13	4	5	2	**193**
Fjärdingen	—	1	11	23	22	14	10	11	5	4	5	**106**
Kungsängen	—	8	16	32	34	24	23	8	15	6	3	**169**
Förstäderna	—	—	10	15	22	17	5	7	3	9	1	**89**
Hela staden	—	**17**	**76**	**133**	**152**	**113**	**74**	**47**	**33**	**32**	**12**	**689**
Ett rum och kök.												
Luthagen	—	2	4	12	30	35	36	22	16	8	1	**166**
Nya Svartbäcken	—	9	58	110	160	156	108	60	48	30	11	**750**
Svartbäcken	5	25	65	82	79	101	69	45	42	25	16	**554**
Fjärdingen	2	6	23	54	71	43	27	26	12	8	14	**286**
Kungsängen	5	20	69	103	127	120	125	114	103	117	143	**1,046**
Förstäderna	7	13	59	111	166	162	171	96	80	42	1	**908**
Hela staden	**19**	**75**	**278**	**472**	**633**	**617**	**536**	**363**	**301**	**230**	**186**	**3,710**
Två rum och kök.												
Luthagen	—	—	1	1	3	1	—	1	2	—	—	**9**
Nya Svartbäcken	—	5	12	19	32	41	25	16	8	11	2	**171**
Svartbäcken	9	13	29	42	39	42	40	27	21	34	7	**303**
Fjärdingen	2	3	17	15	20	12	7	14	11	8	8	**117**
Kungsängen	5	10	16	31	69	43	35	18	21	20	8	**276**
Förstäderna	—	3	6	10	14	11	16	11	3	6	1	**81**
Hela staden	**16**	**34**	**81**	**118**	**177**	**150**	**123**	**87**	**66**	**79**	**26**	**957**

Procenttabell till tab. 30 a.

Stadsdelar.	Intill 15 m.³	15 till 20 m.³	20 till 25 m.³	25 till 30 m.³	30 till 35 m.³	35 till 40 m.³	40 till 45 m.³	45 till 50 m.³	50 till 60 m.³	60 m.³ o. däröfver.	Summa rum.
Ett kök utan rum.											
Luthagen	—	17	—	—	50	17	—	—		17	100
Nya Svartbäcken	—	11	17	22	19	10	16	—	5		100
Svartbäcken	—	3	14	31	14	6	17	6	9	—	100
Fjärdingen	—	3	10	27	17	20	10	3	10	—	100
Kungsängen	—	—	9	5	—	36	36	5	9	—	100
Förstäderna	—	5	24	24	20	14	5	5	3	—	100
Hela staden	—	**6**	**16**	**22**	**17**	**14**	**14**	**3**	**7**		100
Ett rum utan kök.											
Luthagen	—	—	10	29	19	14	19	—	10	—	100
Nya Svartbäcken	1	13	18	27	14	12	4	5	6		100
Svartbäcken	4	13	21	20	20	10	7	2	4		100
Fjärdingen	1	10	22	21	13	9	10	5	8		100
Kungsängen	5	9	19	20	14	14	5	9	5		100
Förstäderna	—	11	17	25	19	6	8	3	11		100
Hela staden	**2**	**11**	**19**	**22**	**16**	**11**	**7**	**5**	**6**		100
Ett rum och kök.											
Luthagen	1	2	7	18	21	22	13	10	5	1	100
Nya Svartbäcken	1	8	15	21	21	14	8	6	4	2	100
Svartbäcken	5	12	15	14	18	13	8	8	5	3	100
Fjärdingen	3	8	19	25	15	9	9	4	3	5	100
Kungsängen	2	7	10	12	12	12	11	10	11	14	100
Förstäderna	2	7	12	18	18	19	11	9	5	—	100
Hela staden	**3**	**8**	**13**	**17**	**17**	**14**	**10**	**8**	**6**	**5**	100
Två rum och kök.											
Luthagen	—	11	11	33	11	—	11	22	—	—	100
Nya Svartbäcken	3	7	11	19	24	15	9	5	6	1	100
Svartbäcken	7	10	14	13	14	13	9	7	11	2	100
Fjärdingen	4	15	13	17	10	6	12	9	7	7	100
Kungsängen	5	6	11	25	16	13	7	8	7	3	100
Förstäderna	4	7	12	17	14	20	14	4	7	1	100
Hela staden	**5**	**9**	**12**	**19**	**16**	**13**	**9**	**7**	**8**	**3**	100

Tab. *31* ger tydligtvis endast en högst summarisk föreställning om de verkliga utrymmena i de olika stadsdelarnas lägenheter. Jag har därför i tabb. *30 a* och *31 a* och *31 b* sammanställt luftrymdsgrupper äfven för hvar och en af de fyra hufvudkategorierna, såväl för lägenheterna som för rummen.

Stadsdelar.	Mycket små.	Små.	Medelstora.	Stora.	Mycket stora.
Ett kök utan rum.					
Nya Svartbäcken	11	39	29	16	5
Svartbäcken	3	45	20	23	9
Fjärdingen	3	37	37	13	10
Kungsängen	—	14	36	41	9
Förstäderna	5	48	34	10	3
Hela staden	**6**	**38**	**31**	**17**	**7**
Ett rum utan kök.					
Luthagen	—	39	23	19	10
Nya Svartbäcken	14	45	26	9	6
Svartbäcken	17	41	30	9	4
Fjärdingen	11	43	22	15	8
Kungsängen	14	39	28	14	5
Förstäderna	11	42	25	11	11
Hela staden	**13**	**41**	**27**	**12**	**6**
Ett rum och kök.					
Luthagen	—	22	53	23	2
Nya Svartbäcken	8	36	38	13	5
Svartbäcken	9	39	32	13	6
Fjärdingen	7	44	31	13	5
Kungsängen	6	24	23	20	27
Förstäderna	7	28	44	20	1
Hela staden	**7**	**31**	**35**	**17**	**10**
Två rum och kök.					
Nya Svartbäcken	—	37	40	19	4
Svartbäcken	8	36	25	28	4
Fjärdingen	5	36	33	18	8
Kungsängen	4	44	29	18	3
Förstäderna	11	22	41	26	—
Hela staden	**5**	**37**	**32**	**22**	**4**

Användas samma beteckningar som nyss för att åskådligt karaktärisera de olika grupperna, d. v. s. mycket små, små, medelstora, stora och mycket stora rum resp. enrumslägenheter om rum resp. enrumslägenheter med storleksgränserna 20, 30, 40 och 50 m.^{3}, mycket små t. o. m. mycket stora två-, resp. trerumslägenheter om dylika med storleksgränserna 40, 60, 80 och 100 m.^{3}, resp. 60, 90, 120 och 150 m.^{3}, få vi det resultat, som återfinnes å nästföregående sida.

Min kommentar af tabb. *30*, *31 a* och *31 b* kan jag här inskränka till följande.

I allmänhet ge luftrymdsmedeltalen en tämligen god föreställning om lägenheternas och rummens verkliga storleksförhållanden. Dock kunna äfven helt små fluktuationer mellan de olika storleksgrupperna vara af intresse. I kategorien ett rum och kök t. ex. utmärker sig Kungsängen för synnerlig rikedom på mycket stora lägenheter, Luthagen för mycket stark frekvens medelstora och svag små lägenheter (och mycket små); Fjärdingen och Svartbäcken åter karaktäriseras af stark frekvens små (och mycket små) lägenheter. Den jämnaste storleksfördelningen företer Luthagen med öfver hälften medelstora, inga mycket små och så godt som inga mycket stora lägenheter, den vidaste latituden åter Kungsängen. Äfven en jämförelse mellan tvårumslägenheternas och de däri ingående rummens storleksfördelning är icke utan sitt intresse. Särskildt påfallande är den i förhållande till frekvensen mycket små lägenheter starka frekvensen mycket små rum i de gamla stadsdelarna Svartbäcken och Fjärdingen, en företeelse som i främsta rummet torde ha sin grund i den omständigheten, att dessa stadsdelar uppvisa en stor mängd ytterst små kök (hvarom mera i följande kapitel). Inom kategorien ett rum utan kök utmärka sig de stadsdelar, som förete den största medelluftrymden, Luthagen, Fjärdingen och Förstäderna, för rikedom på stora (och mycket stora) lägenheter, åtminstone Luthagen också för relativt svag frekvens mycket små, Svartbäcken och Nya Svartbäcken åter för rikedom på (mycket) små lägenheter. Beträffande kategorien två rum och kök kan förtjäna påpekas, att Nya Svartbäcken kommer upp till ett någorlunda högt luftrymdsmedeltal tack vare de små lägenheternas fåtalighet (inga mycket små!) och rikedomen på medelstora, Svartbäcken tack vare rikedomen på stora lägenheter. Beträffande rummens storleksförhållanden inom denna kategori observeras, dels att de mycket små rummen här är relativt talrikare än i någon annan, dels att Fjärdingen och Svartbäcken utmärka sig för den största rikedomen på såväl mycket små som på mycket stora rum.

Beträffande den fåtaliga kategorien ett kök utan rum skall jag inskränka mig till att påpeka Förstädernas låga procent stora och höga små lägenheter i stark kontrast mot förhållandet i Kungsängen, Nya Svartbäckens mycket höga procent mycket små lägenheter och Svartbäckens höga procent både stora och små (men jämförelsevis låga mycket små) lägenheter.

Jag har med full afsikt meddelat luftrymdstalen före höjd- och golfytssiffrorna af den orsaken, att jag ansett luftrymdstalen vara de viktigaste, hvarför jag också gifvit dem en ganska utförlig behandling, en behandling som i annat sammanhang skall återupptagas. Rörande höjden och golfytan kommer jag däremot att fatta mig kort.

Medelhöjdstalen för hvarje lägenhetsgrupp återfinnas för a- resp. b-gruppen, resp. samtliga lägenheter i tabb. *32—34*, motsvarande tal för golfytan i tabb. *35—37*.

[1] I a-gruppen är procenttalet mycket stora lägenheter om ett rum och kök i Kungsängen endast 8,9 %.

Tab. 32. Medelhöjd (m.) per lägenhet (a-gruppen).

Stadsdelar.	Ett kök utan rum.	Ett rum utan kök.	Ett rum med del i kök.	Två rum utan kök.	Ett rum och kök.	Två rum och kök.	Samtliga kategorier.
Luthagen	2,5	2,4	—	2,4	2,5	2,6	2,6
Nya Svartbäcken . . .	2,3	2,3	2,4	2,4	2,6	2,5	2,5
Svartbäcken	2,4	2,3	2,3	2,5	2,6	2,6	2,5
Fjärdingen	2,3	2,4	2,1	2,4	2,5	2,4	2,4
Kungsängen	2,6	2,4	2,4	2,3	2,6	2,6	2,6
Förstäderna	2,3	2,3	2,3	—	2,5	2,5	2,5
Hela staden	2,4	2,3	2,3	2,4	2,5	2,6	2,5

Tab. 33. Medelhöjd per lägenhet (b-gruppen).

Stadsdelar.	Ett rum utan kök.	Ett rum och kök.	Två rum och kök.	Samtliga kategorier.
Nya Svartbäcken . . .	2,5	2,7	2,6	2,7
Svartbäcken	2,3	2,6	2,7	2,6
Fjärdingen	—	3,1	2,9	2,9
Kungsängen	2,4	2,9	2,6	2,9
Förstäderna	2,3	2,4	2,4	2,6
Hela staden	2,5	2,8	2,7	2,8

Tab. 34. Medelhöjd per lägenhet (samtliga lägenheter).

Stadsdelar.	Ett kök utan rum.	Ett rum utan kök.	Ett rum med del i kök.	Två rum utan kök.	Ett rum och kök.	Två rum och kök.	Samtliga kategorier.
Luthagen	2,5	2,4	—	2,5	2,6	2,5	2,6
Nya Svartbäcken . . .	2,3	2,4	2,3	2,5	2,5	2,6	2,5
Svartbäcken	2,4	2,3	2,3	2,4	2,5	2,6	2,5
Fjärdingen	2,3	2,4	2,1	2,4	2,5	2,6	2,5
Kungsängen	2,6	2,4	2,4	2,3	2,7	2,6	2,6
Förstäderna	2,3	2,4	2,3	—	2,5	2,5	2,5
Hela staden	2,4	2,3	2,4	2,4	2,6	2,6	2,5

Tab. 35. Medelgolfyta (m.²) per lägenhet (a-gruppen).

Stadsdelar.	Ett kök utan rum.	Ett rum utan kök.	Ett rum med del i kök.	Två rum utan kök.	Ett rum och kök.	Två rum och kök.	Samtliga kategorier.
Luthagen	14,4	14,1	—	22,3	27,2	33,6	**24,4**
Nya Svartbäcken . . .	13,5	12,9	21,4	20,3	25,3	37,2	**22,6**
Svartbäcken.	14,3	12,8	14,3	23,4	25,1	37,8	**22,4**
Fjärdingen	15,0	13,5	10,0	21,3	25,5	38,6	**21,6**
Kungsängen	15,6	13,1	16,3	23,6	26,7	37,6	**24,1**
Förstäderna	13,3	13,9	18,4	—	26,5	40,5	**23,9**
Hela staden	**14,0**	**13,2**	**15,8**	**22,8**	**26,0**	**38,0**	**23,2**

Tab. 36. Medelgolfyta per lägenhet (b-gruppen).

Stadsdelar.	Ett rum utan kök.	Ett rum och kök.	Två rum och kök.	Samtliga kategorier.
Nya Svartbäcken . . .	18,3	32,5	45,0	**33,8**
Svartbäcken	12,4	25,6	38,7	**24,8**
Fjärdingen	—	32,4	50,0	**36,9**
Kungsängen	12,4	36,7	42,5	**36,0**
Förstäderna	20,4	28,2	39,3	**29,6**
Hela staden	**13,3**	**33,9**	**42,3**	**32,6**

Tab. 37. Medelgolfyta per lägenhet (samtliga lägenheter).

Stadsdelar.	Ett kök utan rum	Ett rum utan kök.	Ett rum med del i kök.	Två rum utan kök.	Ett rum och kök.	Två rum och kök.	Samtliga kategorier.
Luthagen	14,4	14,1	—	22,4	27,3	33,6	**24,4**
Nya Svartbäcken . . .	13,5	13,1	23,4	20,3	25,8	38,6	**23,4**
Svartbäcken	14,3	12,8	14,3	23,1	25,1	38,0	**22,7**
Fjärdingen	14,9	13,5	10,0	21,3	25,8	40,4	**22,3**
Kungsängen	15,6	13,1	16,3	23,6	29,1	38,2	**26,2**
Förstäderna	13,3	14,0	18,4	—	26,5	40,3	**24,1**
Hela staden	**14,0**	**13,2**	**16,5**	**22,7**	**26,9**	**38,7**	**24,1**

En jämförelse mellan medeltalen för höjd, golfyta och luftrymd ger till resultat, att de i det hela ganska noga korrespondera med hvarandra. Särskildt blir detta fallet, om man sammanför samtliga rum för hvarje stadsdel, såsom skett i nedanstående sammanställning:

Stadsdelar.	Antal rum.	Medel-luftrymd.	Medel-golfyta.	Medel-höjd.
Kungsängen	1,559	36,9	14,0	2,64
Luthagen	204	34,9	13,7	2,56
Förstäderna	1,140	33,0	13,3	2,48
Fjärdingen	553	32,5	13,2	2,47
Nya Svartbäcken . . .	1,110	32,4	12,9	2,50
Svartbäcken	1,120	31,8	12,6	2,51
Hela staden	**5,686**	**33,7**	**13,3**	**2,54**

Höjden är en delvis ännu bättre mätare på bostädernas allmänna standard än luftrymden (och mycket bättre än golfytan). Mycket låga höjdmått tyda antingen på hög ålder eller också på, att lägenheten är vinds- eller landtgårdslägenhet, eller öfver hufvud på att allmän mindervärdighet föreligger. Emellertid lämna medelhöjdstalen ännu mycket mindre ledning än medelluftrymdstalen för bedömandet af de verkliga dimensionsförhållandena.

Jag skall därför liksom i fråga om luftrymden komplettera medeltalen med en uppdelning i storleksgrupper. Tyvärr ha dessa grupper blifvit något få och ojämna. I tabb. *38* och *39* meddelas, huru stort antal lägenheter inom hvarje stadsdel resp. hvarje lägenhetskategori, som ha en höjd understigande 2 m., om mellan 2 och 2 ½ m., mellan 2 ½ och 3 m. och slutligen om minst 3 m för både a-, b- och sammanslagningsgruppen, i absoluta och relativa tal.

Af dessa tabeller framgår bl. a. följande. Mer än hälften af samtliga arbetarlägenheter ha icke ens 2 ½ meters höjd. De båda gamla stadsdelarna Fjärdingen och Svartbäcken äro sämst ställda, med resp. 61,7 % och 59,2 % lägenheter understigande denna höjd. Därnäst kommer Nya Svartbäcken med 54,7 % och Förstäderna med 50,5 %. Bäst står sig Kungsängen med »endast» 36,4 % lägenheter med en höjd understigande 2 ½ m. Af intresse är också att observera, att de tre inre stadsdelarna, Svartbäcken, Kungsängen och Fjärdingen, uppvisa relativt många lägenheter både med exceptionellt stor och med exceptionellt liten takhöjd (öfver 3 m. resp. under 2 m.).

Gå vi så till kategorierna, så finna vi äfven här ytterligare bekräftelse — i en mera släende form — på hvad vi kunnat förstå redan af medeltalen. Ju »högre» kategori, ju rikare äro de större höjderna representerade, rikligare i tre- än i två- och i två- än i enrumskategorien. Att enkelrummet företer så stor procent lägenheter med under 2 m. höjd torde sammanhänga med dess starka II-typs- resp. vindslägenhetsfrekvens.

Tab. 38. Samtliga lägenheter grupperade efter höjden, stadsdelsvis.

Stadsdelar.	*Absolut* antal lägenheter med en höjd af				Summa lägenheter.	*Relativt* antal lägenheter med en höjd af				Summa lägenheter.
	intill 2 m.	2 till 2,5 m.	2,5 till 3 m.	3 m. o. däröfv.		intill 2 m.	2 till 2,5 m.	2,5 till 3 m.	3 m. o. däröfv.	
a-gruppen.										
Luthagen	—	45	68	1	**114**	—	39,5	59,6	0,9	**100,0**
Nya Svartbäcken . . .	13	312	247	1	**573**	2,3	54,4	43,1	0,2	**100,0**
Svartbäcken	24	311	172	45	**552**	4,3	56,3	31,2	8,2	**100,0**
Fjärdingen	8	190	96	17	**311**	2,6	61,0	30,9	5,5	**100,0**
Kungsängen	33	263	321	69	**686**	4,8	38,3	46,8	10,1	**100,0**
Förstäderna	19	296	294	4	**613**	3,1	48,2	48,0	0,7	**100,0**
Hela staden	**97**	**1,417**	**1,198**	**137**	**2,849**	**3,4**	**49,7**	**42,1**	**4,8**	**100,0**
b-gruppen.										
Nya Svartbäcken . . .	1	10	28	2	**41**	2,4	24,4	68,3	4,9	**100,0**
Svartbäcken	3	32	28	9	**72**	4,2	44,4	38,9	12,5	**100,0**
Fjärdingen	—	3	7	5	**15**	—	20,0	46,7	33,3	**100,0**
Kungsängen	1	6	88	53	**148**	0,7	4,1	59,4	35,8	**100,0**
Förstäderna	—	4	13	1	**18**	—	22,2	72,2	5,6	**100,0**
Hela staden	**5**	**55**	**164**	**70**	**294**	**1,7**	**18,7**	**55,8**	**23,8**	**100,0**
Samtliga lägenheter.										
Luthagen	—	45	68	1	**114**	—	39,5	59,6	0,9	**100,0**
Nya Svartbäcken . . .	14	322	275	3	**614**	2,3	52,4	44,8	0,5	**100,0**
Svartbäcken	27	343	200	54	**624**	4,3	54,9	32,1	8,7	**100,0**
Fjärdingen	8	193	103	22	**326**	2,5	59,2	31,6	6,7	**100,0**
Kungsängen	34	269	409	122	**834**	4,1	32,3	49,0	14,6	**100,0**
Förstäderna	19	300	307	5	**631**	3,0	47,5	48,7	0,8	**100,0**
Hela staden	**102**	**1,472**	**1,362**	**207**	**3,143**	**3,2**	**46,9**	**43,3**	**6,6**	**100,0**

Tab. 39. Samtliga lägenheter grupperade efter höjden, kategorivis.

Lägenhetskategorier.	*Absolut* antal lägenheter med en höjd af				Summa lägenheter.	*Relativt* antal lägenheter med en höjd af				Summa lägenheter.
	intill 2 m.	2 till 2,5 m.	2,5 till 3 m.	3 m. o däröfv.		intill 2 m.	2 till 2,5 m.	2,5 till 3 m.	3 m. o däröfv.	
a-gruppen.										
Ett kök utan rum . .	8	134	64	5	**211**	3,8	63,5	30,3	2,4	**100,0**
Ett rum utan kök . .	59	410	173	15	**657**	9,0	62,4	26,3	2,3	**100,0**
Ett rum med del i kök	2	19	5	—	**26**	7,7	73,1	19,2	—	**100,0**
Två rum utan kök . .	1	20	11	1	**33**	3,0	60,7	33,3	3,0	**100,0**
Två rum med del i kök	—	1	—	—	**1**	—	100,0	—	—	**100,0**
Ett rum och kök . . .	23	721	815	94	**1,653**	1,4	43,6	49,3	5,7	**100,0**
Två rum och kök . .	4	112	130	22	**268**	1,5	41,8	48,5	8,2	**100,0**
Samtliga kategorier . .	**97**	**1,417**	**1,198**	**137**	**2,849**	**3,4**	**49,7**	**42,1**	**4,8**	**100,0**
b-gruppen.										
Ett kök utan rum . .	—	1	3	—	**4**	—	25,0	75,0	—	**100,0**
Ett rum utan kök . .	3	12	15	2	**32**	9,4	37,5	46,8	6,3	**100,0**
Ett rum med del i kök	—	—	2	—	**2**	—	—	100,0	—	**100,0**
Två rum utan kök . .	—	3	—	—	**3**	—	100,0	—	—	**100,0**
Ett rum och kök . . .	2	23	118	59	**202**	1,0	11,4	58,4	29,2	**100,0**
Två rum och kök . .	—	16	26	9	**51**	—	31,4	51,0	17,6	**100,0**
Samtliga kategorier . .	**5**	**55**	**164**	**70**	**294**	**1,7**	**18,7**	**55,8**	**23,8**	**100,0**
Samtliga lägenheter.										
Ett kök utan rum . .	8	135	67	5	**215**	3,7	62,8	31,2	2,3	**100,0**
Ett rum utan kök . .	62	422	188	17	**689**	9,0	61,2	27,3	2,5	**100,0**
Ett rum med del i kök	2	19	7	—	**28**	7,1	67,9	25,0	—	**100,0**
Två rum utan kök . .	1	23	11	1	**36**	2,8	63,8	30,6	2,8	**100,0**
Två rum med del i kök	—	1	—	—	**1**	—	100,0	—	—	**100,0**
Ett rum och kök . . .	25	749	933	153	**1,855**	1,3	40,1	50,4	8,2	**100,0**
Två rum och kök . .	4	128	156	31	**319**	1,3	40,1	48,9	9,7	**100,0**
Samtliga kategorier . .	**102**	**1,472**	**1,362**	**207**	**3,143**	**3,2**	**46,9**	**43,3**	**6,6**	**100,0**

En specialundersökning af Fjärdingen har gifvit till resultat, att 4,6 % af samtliga lägenheter ha mindre än 2 m. takhöjd, 40 % 2 till 2,30 m., 21 % 2,30 till 2,50 m., 14,6 % 2,50 till 2,70 m., 13,4 % 2,70 till 3 m. och 6,1 % minst 3 m.[1] En uppdelning af Fjärdingen i tvenne distrikt, Öfre Slottsgatan (med Åsgränd och Gropgränd) och det öfriga Fjärdingen, har gifvit följande resultat. — Distrikten ha betecknats med II och III (efter hufvudtypen), och en ytterligare fördelning har gjorts i gatu-, vinds- och gårdslägenheter.

	Intill 2 m.	2 t. 2,30 m.	2,30 t. 2,50 m.	2,50 t. 2,70 m.	2,70 t. 3 m.	3 m. och däröfver.	Summa lägenheter.
Distrikt II.							
Gatulägenheter . . .	4	48	23	8	5	3	**92**
Vindslägenheter . .	2	6	3	1	5	—	**17**
Gårdslägenheter . . .	5	15	6	7	3	—	**36**
Samtliga lägenheter .	**11**	**69**	**32**	**16**	**13**	**3**	**145**
Distrikt III.							
Gatulägenheter . . .	1	21	16	15	11	8	**72**
Vindslägenheter . . .	2	11	5	6	4	—	**28**
Gårdslägenheter . .	1	28	16	11	16	9	**81**
Samtliga lägenheter .	**4**	**60**	**37**	**32**	**31**	**17**	**181**

Af lägenheterna i distrikt II uppnå 55,2 % ej mer än 2,30 m. höjd; i distrikt III däremot stanna endast 35,4 % vid denna höjd. Procenttalen gatu-, vinds- och gårdslägenheter äro i det förra distriktet 63,4 % resp. 11,7 och 24,9 %, i det senare 40,4 % resp. 15,3 och 44,3 %. Under 2,30 m. höjd ha 57 % af gatulägenheterna i distrikt II men endast 32 % af Fjärdingens öfriga gatulägenheter. För vindslägenheterna äro motsvarande procenttal 47 % och 46 % och för gårdslägenheterna 53 % och 36 %. Af alla dessa siffror torde man bl. a. kunna dra den slutsatsen, att vindslägenheterna i de bättre gårdarna i allmänhet ha mindre takhöjd än gårds- och gatulägenheterna,[2] och att de sämre gårdarnas lägenheter mestadels äro gatulägenheter med mycket små takhöjder.

Det må slutligen erinras om, att trähusbostäderna i regel förete lägre höjdmått än stenhusens, att den nedersta våningen i äldre hus ej så sällan är betydligt lägre i taket än närmast öfre (som i sådant fall oftast torde vara tillbyggd), samt slutligen att de olika rummen i två och trerumslägenheterna ej sällan — kanske beroende på tillbyggnader — uppvisa ganska skiljaktiga höjdmått.

Hvad beträffar de hygieniska minimifordringarna ifråga om rumshöjden, vill jag endast nämna, att man mer och mer tenderar till att för arbetarbostäder sätta dessa fordringar ganska

[1] I tabb. *38* och *39* har öfverallt endast räknats med *en* decimal. Där alltså t. ex. höjden uppgifvits vara 1,95 m., har den räknats vara 2 m. Vid den ofvan omnämnda specialundersökningen åter har jag räknat med två decimaler.

[2] Af samtliga 102 lägenheter med under 2 m:s höjd äro 55 vindslägenheter.

lågt, till 2,5 m. ja t. o. m. till 2,3 m. Enligt byggnadsordningens föreskrift skall boningsrum i Uppsala ha »en höjd från golf till tak af minst 2,70 meter, och dess golf skall ligga minst 30 centimeter öfver närmaste delar af både gata och gårdsplan; boningsrum å vind må hafva höjd från golf till tak af allenast 2,40 meter.»[1]

Att en stor del af arbetarlägenheterna[2] i Uppsala i det ena såväl som i det andra afseendet icke fylla dessa minimifordringar beror naturligtvis i främsta rummet på, att största delen af dem tillkommit tidigare än detta stadgande (K. B. res. d. 5 april 1889) eller genom sitt läge utom stadsplanen icke berörts däraf.

Tab. 40. a-gruppens lägenheter grupperade efter årshyran, stadsdels- o. kategorivis.

Lägenhetskategorier och hyresgrupper.	Lut-hagen.	Nya Svart-bäcken.	Svart-bäcken.	Fjär-dingen.	Kungs-ängen.	Förstä-derna.	Hela staden.
Ett kök utan rum.							
Intill 50 kr.	—	1	—	—	—	2	**3**
50 till 75 kr. . .	3	27	3	9	5	29	**76**
75 » 100 » . .	2	19	22	14	8	21	**86**
100 » 125 » . .	—	13	8	3	6	4	**34**
125 » 150 » . .	1	3	2	2	2	1	**11**
150 » 175 » . .	—	—	—	—	1	—	**1**
Summa lägenheter	**6**	**63**	**35**	**28**	**22**	**57**	**211**
Ett rum utan kök.							
Intill 50 kr.	—	7	7	9	13	3	**39**
50 till 75 kr. . .	5	60	66	45	55	40	**270**
75 » 100 » . .	7	25	58	32	51	31	**204**
100 » 125 » . .	8	13	36	15	34	12	**118**
125 » 150 » . .	—	2	3	1	8	2	**16**
150 » 175 » . .	—	—	1	2	1	—	**5**
175 » 200 » . .	1	—	2	—	—	—	**3**
200 » 225 » . .	—	—	—	2	—	—	**2**
Summa lägenheter Transport	**21**	**107**	**173**	**106**	**162**	**88**	**657**

[1] Byggnadsordningen § 43. *Saml. af kommunala stadganden för Uppsala Stad*, sidd. 54—55. Obs. dock att i *Betänkande med förslag till byggnadsstadga för riket*, utk. 1909, fordras 3 m. takhöjd (i stället för förut 2,7 m.).

[2] Det må slutligen anmärkas, att uppmätningen af vindskupor (med sneda väggar) och i allmänhet af polygona rum måst ske på en höft, då en fullt exakt mätning förutsatt verkliga byggnadsritningar. — I *Bremen* och *Nürnberg* synes man ha i stor utsträckning användt sig af dylika. (*a. a.* sid. 4, resp. sid. 19). — Huru stora höjdvariationerna kunna vara inom samma lägenhet kan studeras i noterna till *Tabellbilagan*, tab. 16, därsammanstädes också förhållandet mellan höjd och golfyta.

Tab. 40. a-gruppens lägenheter grupperade efter årshyran.
(Forts.)

Lägenhetskategorier och hyresgrupper.	Lut-hagen.	Nya Svart-bäcken.	Svart-bäcken.	Fjär-dingen.	Kungs-ängen.	Förstä-derna.	Hela staden.
Transport							
Ett rum m. del i kök.							
Intill 50 kr.	—	—	—	1	2	—	**3**
50 till 75 kr. . .	—	1	—	1	2	—	**4**
75 » 100 » . .	—	—	2	1	5	2	**10**
100 » 125 » . .	—	—	—	—	7	—	**7**
125 » 150 » . .	—	—	—	—	2	—	**2**
Summa lägenheter	—	**1**	**2**	**3**	**18**	**2**	**26**
Två rum utan kök.							
50 till 75 kr. . .	—	—	—	1	—	—	**1**
100 » 125 » . .	—	1	2	2	4	—	**9**
125 » 150 » . .	—	2	3	2	1	—	**8**
150 » 175 » . .	1	1	2	—	2	—	**6**
175 » 200 » . .	—	—	1	—	1	—	**2**
200 » 225 » . .	—	—	2	—	2	—	**4**
225 » 250 » . .	—	—	2	—	—	—	**2**
250 » 275 » . .	—	—	1	—	—	—	**1**
Summa lägenheter	**1**	**4**	**13**	**5**	**10**	—	**33**
Två rum m. del i kök.							
100 till 125 kr. . .	—	1	—	—	—	—	**1**
Ett rum och kök:							
50 till 75 kr. . .	—	—	3	1	13	3	**20**
75 » 100 » . .	—	17	5	8	28	28	**86**
100 » 125 » . .	7	89	28	21	46	125	**316**
125 » 150 » . .	20	111	56	31	70	173	**461**
150 » 175 » . .	40	88	78	46	115	95	**462**
175 » 200 » . .	14	37	38	15	71	18	**193**
200 » 225 » . .	2	7	31	12	42	3	**97**
225 » 250 » . .	—	—	5	2	7	—	**14**
250 » 275 » . .	—	1	1	—	2	—	**4**
Summa lägenheter Transport	**83**	**350**	**245**	**136**	**394**	**445**	**1,653**

Tab. 40. a-gruppens lägenheter grupperade efter årshyran.

(Forts.)

Lägenhetskategorier och hyresgrupper.	Lut-hagen.	Nya Svart-bäcken.	Svart-bäcken.	Fjär-dingen.	Kungs-ängen.	Förstä-derna.	Hela staden.
Transport							
Två rum och kök.							
100 till 125 kr. . .	—	—	1	2	1	2	6
125 » 150 » . .	—	—	1	2	3	1	7
150 » 175 » . .	1	7	2	3	7	3	23
175 » 200 » . .	—	5	5	1	3	1	15
200 » 225 » . .	—	15	20	5	9	3	52
225 » 250 » . .	—	6	16	4	5	7	38
250 » 275 » . .	1	6	11	3	17	4	42
275 » 300 » . .	—	2	6	4	14	—	26
300 » 325 » . .	1	6	13	8	17	—	45
325 » 350 » . .	—	—	4	1	2	—	7
350 » 375 » . .	—	—	5	—	—	—	5
375 » 400 » . .	—	—	—	—	1	—	1
400 » 425 » . .	—	—	—	—	1	—	1
Summa lägenheter	3	47	84	33	80	21	628
Samtliga kategorier.							
Intill 50 kr.	—	8	7	10	15	5	45
50 till 75 kr. . .	8	88	72	57	75	72	372
75 » 100 » . .	9	61	87	55	92	82	386
100 » 125 » . .	15	117	75	43	98	143	491
125 » 150 » . .	21	118	65	38	86	177	505
150 » 175 » . .	42	96	83	51	126	98	496
175 » 200 » . .	15	42	46	16	75	19	213
200 » 225 » . .	2	22	53	17	53	6	153
225 » 250 » . .	—	6	22	8	12	7	55
250 » 275 » . .	1	7	13	3	19	4	47
275 » 300 » . .	—	2	7	4	14	—	27
300 kr. och däröfver	1	6	22	9	21	—	59
Samtliga lägenheter	114	573	552	311	686	613	2,849

Jag öfvergår nu till en närmare behandling af hyran.

I tabb. *40* ha alla lägenhetsgrupperna ordnats efter hyrans storlek från under 50 kr. med alltjämt 25 kronors tillägg. Sammanföras dessa hyresgrupper stadsdelsvis i fem hufvudgrupper med beteckningarna: mycket billiga lägenheter = under 75 kr., billiga = 75 till 125 kr., medeldyra = 125 till 150 kr., dyra = 150 till 200 kr. och mycket dyra minst 200 kronors hyra, få vi följande resultat:

Stadsdelar.	Mycket billiga.	Billiga.	Medeldyra.	Dyra.	Mycket dyra.
Luthagen	7,0	21,1	18,4	50,0	3,5
Nya Svartbäcken	16,8	31,0	20,6	24,1	7,5
Svartbäcken	14,3	29,4	11,8	23,3	21,2
Fjärdingen	21,6	31,5	12,2	21,5	13,2
Kungsängen	13,1	27,7	12,5	29,4	17,3
Förstäderna	12,6	36,7	28,8	19,1	2,8
Hela staden	**14**,6	**30**,7	**17**,8	**24**,9	**12**,0

Af sammanställningen framgår, att Svartbäcken kommer som nr 1 i fråga om de mycket dyra lägenheterna, Luthagen ifråga om de dyra — ej mindre än 50 % af Luthagens samtliga —, Förstäderna om de medeldyra och de billiga och Fjärdingen om de mycket billiga. Sist bland de mycket dyra kommer Förstäderna, likaså bland de dyra, under det att Svartbäcken kommer sist bland de medeldyra och Luthagen bland de billiga och mycket billiga. Upplösas de två stora grupperna billiga och dyra lägenheter i hvardera två med resp. 75 till 100, 100 till 125 kr. och 150 till 175, 175 till 200 kr:s hyra, få vi mellan 75 och 200 kr. följande hyreslägen:

Stadsdelar.	75 till 100 kr.	100 till 125 kr.	125 till 150 kr.	150 till 175 kr.	175 till 200 kr.
Luthagen	7,9	13,2	18,4	33,8	13,2
Nya Svartbäcken	10,6	20,4	20,6	16,8	7,3
Svartbäcken	15,8	13,6	11,8	15,0	8,3
Fjärdingen	17,7	13,8	12,2	16,4	5,1
Kungsängen	13,4	14,3	12,5	18,5	10,9
Förstäderna	13,4	23,3	28,8	16,0	3,1
Hela staden	**13**,5	**17**,2	**17**,8	**17**,4	**7**,5

Af tab. *40* finna vi nu, att Luthagens förnämsta hyresläge är 150 till 175 kr., eller om vi sammanslå två grupper, 125 till 175 kr. (tillsammans ej mindre än 55,2 % af Luthagens samtliga lägenheter), Nya Svartbäckens, 125 till 150 kr. och ungefär lika starkt företrädt 100 till 125 kr. (tillsammans 41 %), Svartbäckens 75 till 100 kr., och därnäst 150 till 175 (resp. 15,8 % och 15,0 %), Fjärdingens 50 till 75 kr. och därnäst 75 till 100 kr. (tillsammans 36,0 %) Kungsängens 150 till 175 kr. men därnäst 100 till 125 kr., (18,5 och 14,3 % resp.), och Förstädernas 125 till 150 kr. och därnäst 100 till 125 kr., (tillsammans 52,1 %). För hela staden är det förnämsta hyresläget 125 till 150 kr. och därnäst 150 till 175 kr. Den största koncentrationen företer alltså Luthagen, därnäst Förstäderna, därnäst Nya Svartbäcken, inom hyreslägena 125 till 175, resp. 100 till 150 kr., därnäst Fjärdingen inom hyresläget under 100 kr. Dessa stadsdelar äro också som arbetarstadsdelar betraktade af en mera ensartad karaktär än Svartbäcken och Kungsängen. I Förstäderna och Nya Svartbäcken är ju I-typen alldeles öfvervägande, i Fjärdingen II-typen, under det att Svartbäcken och Kungsängen representera »blandningstyper». Emellertid är det beträffande hyran lika nödvändigt som beträffande luftrymden att studera hvarje lägenhetskategori för sig. Jag har därför sammanställt procenttabeller för de fyra hufvudkategorierna.

För ett kök utan rum ter sig resultatet på följande sätt:

Stadsdelar.	Intill 50 kr.	50 till 75 kr.	75 till 100 kr.	100 till 125 kr.	125 kr. och däröfver.
Nya Svartbäcken . .	2	43	30	21	5
Svartbäcken	—	9	63	23	6
Fjärdingen	—	32	50	11	7
Kungsängen	23	36	27	9	5
Förstäderna	4	51	37	7	2
Hela staden	**1**	**36**	**41**	**16**	**6**

För ett rum utan kök på följande sätt:

Stadsdelar.	Intill 50 kr.	50 till 75 kr.	75 till 100 kr.	100 till 125 kr.	125 och däröfver.
Luthagen	—	24	33	38	5
Nya Svartbäcken . .	7	56	23	12	2
Svartbäcken	4	38	34	21	4
Fjärdingen	9	43	30	14	5
Kungsängen	8	34	32	21	6
Förstäderna	3	46	35	14	2
Hela staden	**6**	**41**	**31**	**18**	**4**

För ett rum och kök sålunda:

Stadsdelar.	50 till 100 kr.	100 till 125 kr.	125 till 150 kr.	150 till 175 kr.	175 till 200 kr.	200 kr. och däröfver.
Luthagen	—	8	24	48	17	2
Nya Svartbäcken . .	5	25	32	25	11	2
Svartbäcken	3	11	23	32	16	15
Fjärdingen	7	15	23	34	11	11
Kungsängen	10	12	18	29	18	13
Förstäderna	7	28	39	21	4	1
Hela staden	**6**	**19**	**28**	**28**	**12**	**7**

För två rum och kök slutligen:

Stadsdelar	125 till 150 kr.	150 till 175 kr.	175 till 200 kr.	200 till 225 kr.	225 till 250 kr.	250 till 275 kr.	275 till 300 kr.	300 till 325 kr.	325 kr. o. däröfv.
Nya Svartbäcken . .	—	15	11	32	13	13	4	13	—
Svartbäcken	2	2	6	24	19	13	7	16	11
Fjärdingen	12	9	3	15	12	9	12	24	3
Kungsängen	5	9	4	11	6	21	18	21	5
Förstäderna	14	14	5	14	33	19	—	—	—
Hela staden	**5**	**7**	**6**	**19**	**14**	**16**	**10**	**17**	**5**

Af de tre tabellerna framgår bl. a., huru starkt hyreslatituderna utvidgas, allteftersom lägenheternas rumsantal ökas. I all synnerhet gäller detta de inre stadsdelarna, som inom alla kategorier förete stora hyresvariationer, helt naturligt, då lägenheterna här med afseende på både läge, allmän bostadsbeskaffenhet och utrymme äro synnerligt olikvärdiga.

Inom kategorien ett rum och kök utmärker sig särskildt Kungsängen för sina stora hyreslatituder, inom kategorien två rum och kök Fjärdingen. — För jämförelse med luftrymdstabellerna, sid. 95, må understrykas, att dessa afse både a- och b-grupperna, hyrestabellerna åter endast a-gruppen[1].

Jag öfvergår så slutligen till en detaljbehandling af hyrans förhållande till luftrymden. I tab. *41* har jag för detta ändamål grupperat a-gruppens samtliga lägenheter stadsdelsvis i ej mindre än nio storleksgrupper, börjande med under 20 m.³ luftrymd och slutande med öfver 120 m.³, och inom hvarje grupp ordnat dem efter hyrans storlek per m.³ i sju grupper, från under 1,50 till öfver 4 kr.

[1] Skillnaden är emellertid endast för Kungsängen af någon större betydelse. Till jämförelse med tabellen sid. 91 må nämnas, att procenttalen lägenheter om under 40, 40 till 60, 60 till 80, 80 till 100 och om minst 100 m.³ i Kungsängens a-grupp äro 27 %, resp. 26, 21, 15 och 10, %.

Tab. 41. a-gruppens lägenheter grupperade efter årshyran per kubikmeter luftrymd, stadsdelsvis.

Storleksgrupper och stadsdelar.	Intill 1,50 kr.	1,50 till 2 kr.	2 kr. till 2,50.	2,50 till 3 kr.	3 kr. till 3,50	3,50 till 4 kr.	4 kr. o. däröfv.	Summa lägenheter.
Intill 20 m.³								
Luthagen	—	—	—	—	—	—	1	1
Nya Svartbäcken	—	—	2	4	10	4	2	22
Svartbäcken	—	—	1	6	6	7	9	29
Fjärdingen			2	3	3	4	2	14
Kungsängen	1	—	2	4	6	3	8	24
Förstäderna	—	—	2	4	2	2	3	13
Hela staden	1	—	9	21	27	20	25	103
20 till 30 m.³								
Luthagen	—	—	4	3	1	—	—	8
Nya Svartbäcken	—	3	23	26	21	3	1	77
Svartbäcken	—	2	12	33	20	15	10	92
Fjärdingen	1	6	12	21	10	3	6	59
Kungsängen	—	7	11	25	13	12	4	72
Förstäderna	—	6	15	21	14	9	2	67
Hela staden	1	24	77	129	79	42	23	375
30 till 40 m.³								
Luthagen	—	2	5	3	1	—	—	11
Nya Svartbäcken	—	12	18	24	12	5	2	73
Svartbäcken	—	10	23	14	21	6	6	80
Fjärdingen	2	10	12	7	7	3	3	44
Kungsängen	6	8	11	26	17	13	10	91
Förstäderna	—	13	21	19	9	4	1	67
Hela staden	8	55	90	93	67	31	22	366
40 till 50 m.³								
Luthagen	—	—	3	5	4	—	—	12
Nya Svartbäcken	1	10	24	16	11	1	—	63
Svartbäcken	1	9	15	20	17	6	1	69
Fjärdingen	1	10	12	10	9	1	—	43
Kungsängen	7	12	23	20	16	7	1	86
Förstäderna	2	12	24	15	10	—	—	63
Hela staden	12	53	101	86	67	15	2	336
Transport								

Tab. 41 a-gruppens lägenheter grupperade efter årshyran per kubikmeter luftrymd. (Forts.)

Storleksgrupper och stadsdelar.	Intill 1,50 kr.	1,50 till 2 kr.	2 kr till 2,50	2,50 till 3 kr.	3 kr. till 3,50.	3,50 till 4 kr.	4 kr. o. däröfv.	Summa lägenheter.
Transport								
50 till 60 m.³								
Luthagen	—	—	5	6	1	1	—	**13**
Nya Svartbäcken	1	14	42	31	8	—	—	**96**
Svartbäcken	2	7	15	20	14	11	3	**72**
Fjärdingen	1	7	12	24	4	1	—	**49**
Kungsängen	14	3	19	29	20	4	3	**92**
Förstäderna	4	19	54	17	1	—	—	**95**
Hela staden	**22**	**50**	**147**	**127**	**48**	**17**	**6**	**417**
60 till 80 m.³								
Luthagen	—	8	26	12	—	—	—	**46**
Nya Svartbäcken	4	45	71	27	2	2	—	**151**
Svartbäcken	3	10	45	29	15	4	2	**108**
Fjärdingen	3	12	17	16	3	1	1	**53**
Kungsängen	13	26	55	34	10	7	1	**146**
Förstäderna	15	91	79	13	1	—	—	**199**
Hela staden	**38**	**192**	**293**	**131**	**31**	**14**	**4**	**703**
80 till 100 m.³								
Luthagen	—	15	4	—	—	—	—	**19**
Nya Svartbäcken	5	28	21	5	3	1	—	**63**
Svartbäcken	1	12	25	9	2	—	—	**49**
Fjärdingen	4	9	9	8	1	1	—	**32**
Kungsängen	13	31	43	7	9	2	—	**105**
Förstäderna	21	59	11	2	—	—	—	**93**
Hela staden	**44**	**154**	**113**	**31**	**15**	**4**	—	**361**
100 till 120 m.³								
Luthagen	—	2	—	1	—	—	—	**3**
Nya Svartbäcken	5	9	5	1	—	—	—	**20**
Svartbäcken	2	11	5	8	1	—	—	**27**
Fjärdingen	—	3	1	6	—	—	—	**10**
Kungsängen	7	16	8	8	2	1	—	**42**
Förstäderna	3	5	4	—	—	—	—	**12**
Hela staden	**17**	**46**	**23**	**24**	**3**	**1**	—	**114**
Transport								

Tab. 41. a-gruppens lägenheter grupperade efter årshyran per kubikmeter luftrymd. (Forts.).

Storleksgrupper och stadsdelar.	Intill 1,50 kr.	1,50 till 2 kr.	2 kr. till 2,50.	2,50 till 3 kr.	3 kr. till 3,50.	3,50 till 4 kr.	4 kr. o. däröfv.	Summa lägenheter.
Transport								
120 m.³ och däröfv.								
Luthagen	—	—	1	—	—	—	—	1
Nya Svartbäcken . .	1	3	3	1	—	—	—	8
Svartbäcken	1	7	15	3	—	—	—	26
Fjärdingen	2	1	3	1	—	—	—	7
Kungsängen	2	15	9	1	1	—	—	28
Förstäderna	—	2	2	—	—	—	—	4
Hela staden	**6**	**28**	**33**	**6**	**1**	—	—	74
Samtl. storleksgrupper:								
Luthagen	—	27	48	30	7	1	1	**114**
Nya Svartbäcken . .	17	124	209	135	67	16	5	**573**
Svartbäcken	10	68	156	142	96	49	31	**552**
Fjärdingen	14	58	80	96	37	14	12	**311**
Kungsängen	63	118	181	154	94	49	27	**686**
Förstäderna	45	207	212	91	37	15	6	**613**
Hela staden	**149**	**602**	**886**	**648**	**338**	**144**	**82**	**2,849**

Procenttabell till tab. 41.

Storleksgrupper och stadsdelar.	Intill 1,50 kr.	1,50 till 2 kr.	2 kr. till 2,50.	2,50 till 3 kr.	3 kr. till 3,50.	3,50 till 4 kr.	4 kr. o. däröfv.	Summa lägenheter.
Luthagen.								
30 till 40 m.³ . .	—	18	46	27	9	—	—	**100**
40 » 50 » . . .	—	—	25	42	33	—	—	**100**
50 » 60 » . . .	—	—	39	46	8	8	—	**100**
60 » 80 » . . .	—	17	57	26	—	—	—	**100**
80 » 100 » . . .	—	79	21	—	—	—	—	**100**
Samtl. storleksgrupper	—	**24**	**42**	**26**	**6**	**1**	**1**	**100**

Procenttabell till tab. 41.
(Forts.)

Storleksgrupper och stadsdelar.	Intill 1,50 kr.	1,50 till 2 kr.	2 kr. till 2,50.	2,50 till 3 kr.	3 kr. till 3,50.	3,50 till 4 kr.	4 kr. o. däröfv.	Summa lägenheter.
Nya Svartbäcken:								
Intill 20 m.³	—	—	9	18	45	18	9	**100**
20 till 30 m.³ . .	—	4	30	34	27	4	1	**100**
30 » 40 » . .	—	16	25	33	16	7	3	**100**
40 » 50 » . .	2	16	38	25	18	2	—	**100**
50 » 60 » . .	1	15	44	32	8	—	—	**100**
60 » 80 » . .	3	30	47	18	1	1	—	**100**
80 » 100 » . .	8	44	33	8	5	2	—	**100**
100 » 120 » . .	25	45	25	5	—	—	—	**100**
Samtl. storleksgr. . .	**3**	**22**	**37**	**24**	**12**	**3**	**1**	**100**
Svartbäcken.								
Intill 20 m.³	—	—	3	21	21	24	31	**100**
20 till 30 m.³ . .	—	2	13	36	22	16	11	**100**
30 » 40 » . .	—	13	29	18	26	8	8	**100**
40 » 50 » . .	1	13	22	29	25	9	1	**100**
50 » 60 » . .	3	10	21	28	19	15	4	**100**
60 » 80 » . .	3	9	42	27	14	4	2	**100**
80 » 100 » . .	2	25	51	18	4	—	—	**100**
100 » 120 » . .	7	41	19	30	4	—	—	**100**
120 m.³ och däröfv.	4	27	58	12	—	—	—	**100**
Samtl. storleksgrupper	**2**	**12**	**28**	**26**	**17**	**9**	**6**	**100**
Fjärdingen.								
Intill 20 m.³	—	—	14	21	21	29	14	**100**
20 till 30 m.³ . .	2	10	20	36	17	5	10	**100**
30 » 40 » . .	5	23	27	16	16	7	7	**100**
40 » 50 » . .	2	23	28	23	21	2	—	**100**
50 » 60 » . .	2	14	25	49	8	2	—	**100**
60 » 80 » . .	6	23	32	30	6	2	2	**100**
80 » 100 » . .	13	28	28	25	3	3	—	**100**
100 » 120 » . .	—	30	10	60	—	—	—	**100**
Samtl. storleksgrupper	**5**	**19**	**26**	**31**	**12**	**5**	**4**	**100**

Procenttabell till tab. 41.
(Forts.)

Storleksgrupper och stadsdelar.	Intill 1,50 kr.	1,50 till 2 kr.	2 kr. till 2,50.	2,50 till 3 kr.	3 kr. till 3,50.	3,50 till 4 kr.	4 kr. o. däröfv.	Summa lägenheter.
Kungsängen.								
Intill 20 m.³	4	—	8	17	25	13	33	**100**
20 till 30 m.³ . .	—	10	15	35	18	17	6	**100**
30 » 40 » . .	7	9	12	29	19	14	11	**100**
40 » 50 » . .	8	14	27	23	19	8	1	**100**
50 » 60 » . .	15	3	21	32	22	4	3	**100**
60 » 80 » . .	9	18	38	23	7	5	7	**100**
80 » 100 » . .	12	30	41	7	9	2	—	**100**
100 » 120 » . .	17	38	19	19	5	2	—	**100**
120 m.³ och däröfv.	7	54	32	4	4	—	—	**100**
Samtl. storleksgrupper	**9**	**17**	**26**	**22**	**14**	**7**	**4**	
Förstäderna.								
Intill 20 m.²	—	—	15	31	15	15	23	**100**
20 till 30 m.³ . .	—	9	22	31	21	13	3	**100**
30 » 40 » . .	—	19	31	28	13	6	2	**100**
40 » 50 » . .	3	19	38	24	16	—	—	**100**
50 » 60 » . .	4	20	57	18	1	—	—	**100**
60 » 80 » . .	8	46	40	7	1	—	—	**100**
80 » 100 » . .	23	63	12	2	—	—	—	**100**
100 » 120 » . .	25	42	33	—	—	—	—	**100**
Samtl. storleksgrupper	**1**	**34**	**35**	**15**	**6**	**2**	**1**	**100**
Hela staden	**5**	**21**	**31**	**23**	**12**	**5**	**3**	**100**

Sammanslå vi nu hyresgrupperna till fem dyrhetsgrader med beteckningarna mycket billiga lägenheter = sådana, som endast draga intill 1,50 kr. pr m.³ i hyra, billiga = 1,50 till 2 kr., medeldyra = 2 till 2,50 kr, dyra = 2,50 till 3,50 kr. och mycket dyra = lägenheter med minst 3,50 kr:s hyra och sammanställa de nio storleksgrupperna för hela staden i procenttal för hvarje dyrhetsgrad, blir resultatet det, som framgår af tabellen å nästföljande sida, af hvilken kan utdragas den regeln, att ju större luftrymd en lägenhet har ju billigare är den pr kubikmeter räknadt. Undantag från denna regel synas egentligen endast de tre nedersta grupperna bilda, ett förhållande, som med all säkerhet sammanhänger med den omständigheten, att de dyrare stadsdelarnas trerumslägenheter här komma i majoritet.

Storleksgrupper.	Mycket billiga.	Billiga.	Medeldyra.	Dyra.		Mycket dyra.	
Intill 20 m.³	1,0	—	8,7	20,4	26,2	19,4	24,3
20 till 30 m.³ . .	0,3	6,4	20,5	34,4	21,1	11,2	6,1
30 » 40 » . .	2,2	15,0	24,6	25,4	18,3	8,3	6,0
40 » 50 » . .	3,6	15,8	30,1	25,6	19,9	4,5	0,6
50 » 60 » . .	5,3	12,0	35,3	30,5	11,5	4,1	1,4
60 » 80 » . .	5,4	27,3	41,7	18,6	4,4	2,0	0,6
80 » 100 » . .	12,2	42,7	31,3	8,6	4,2	1,1	—
100 » 120 » . .	14,9	40,3	20,2	21,1	2,6	0,9	—
120 » och däröfver	8,1	37,8	44,6	8,1	1,4	—	—
Samtliga grupper . .	**5,2**	**21,1**	**31,1**	**22,7**	**11,9**	**5,1**	**2,9**

Trerumslägenheterna utgöra en mycket stor procent, mer än hälften af lägenheterna i gruppen 100 till 120 m.³ (62 af 114), af den närmast öfre gruppens däremot en ganska liten, något mer än sjättedelen (64 af 361). Sammanställas de nio storleksgrupperna på samma sätt i fem hyresgrader för hvarje stadsdel, såsom skett i tabellen sid. 111—113, finna vi, att regeln om aftagande hyra per kubikmeter med tilltagande luftrymd är fullständigt tillämplig på Förstäderna och Nya Svartbäcken (i fråga om de mera afsevärda storleksgrupperna äfven på Luthagen), men att däremot i de tre inre stadsdelarna lägenhetsgruppen närmast ofvanför 50 m.³-strecket snarast synes vara dyrare per kubikmeter än närmast nedom belägna grupp. Det ligger nära till hands att antaga, att den relativa hyreskurvans uppåtgående tendens här, liksom ifråga om 100 m.³-strecket beträffande hela staden, sammanhänger med inträdandet af en »högre» lägenhetskategori. Då emellertid afvikelsen i detta senare fall är af mera komplicerad natur, skall jag här litet närmare ingå på densamma. Det må först anmärkas, att hyreskurvan äfven vid passagen från 30 till 40 m.³-strecket i hvarje fall icke visar någon nedgång, åtminstone för Svartbäckens och Fjärdingens vidkommande. Hålla vi oss endast till dessa bägge stadsdelar, bli procenttalen för de fem hyresgraderna och de tre storleksgrupperna från 30 till 60 m.³ följande:

	Mycket billiga.	Billiga.	Medeldyra.	Dyra.	Mycket dyra.
Svartbäcken.					
30 till 40 m.³ . . .	—	12,5	28,7	43,8	15,0
40 » 50 » . . .	1,4	13,0	21,7	53,6	10,1
50 » 60 » . . .	2,8	9,7	20,8	47,2	19,5
Fjärdingen.					
30 till 40 m.³ . . .	4,5	22,7	27,3	31,8	13,6
40 » 50 » . . .	2,3	23,3	27,9	44,2	2,3
50 » 60 » . . .	2,0	14,3	24,5	57,2	2,0

För att i detalj kunna påvisa, hvilket inflytande rumsantalet vid lika luftrymd kan ha på hyran och särskildt den relativa hyreshöjden har jag för Fjärdingen gjort en uppdelning af de i tab. *41* uppställda lägenhetsgrupperna efter rumsantalet i en-, två- och trerumskategorier (hvarvid två rum utan kök räknats till tvårumskategorien). Resultatet blef följande:

Fjärdingen.	Mycket billiga.	Billiga.	Medeldyra.	Dyra.	Mycket dyra.	Summa lägenheter.
Enrumslägenheter.						
Intill 20 m.³	—	—	2	6	6	**14**
20 till 30 m.³ . .	1	6	12	31	8	**58**
30 » 40 » . .	2	10	11	10	—	**33**
40 » 50 » . .	1	8	7	4	—	**20**
50 » 60 » . .	1	4	2	1	—	**8**
60 » 80 » . .	—	1	—	—	—	**1**
80 » 100 » . .	1	1	1	1	—	**4**
Samtliga storleksgr.	**6**	**30**	**35**	**53**	**14**	**138**
Tvårumslägenheter.						
20 till 30 m.³ . .	—	—	—	—	1	**1**
30 » 40 » . .	—	—	1	4	6	**11**
40 » 50 » . .	—	2	4	15	1	**22**
50 » 60 » . .	—	2	10	27	1	**40**
60 » 80 » . .	3	10	15	15	—	**43**
80 » 100 » . .	3	7	5	4	—	**19**
100 » 120 » . .	—	3	—	—	—	**3**
120 och däröfver . .	—	1	—	—	—	**1**
Samtl. storleksgr. . .	**6**	**25**	**35**	**65**	**9**	**140**
Trerumslägenheter.						
40 till 50 m.³ . .	—	—	1	—	—	**1**
50 » 60 » . .	—	1	—	—	—	**1**
60 » 80 » . .	—	1	2	4	2	**9**
80 » 100 » . .	—	1	3	4	1	**9**
100 » 120 » . .	—	—	1	6	—	**7**
120 och däröfver . .	2	—	3	1	—	**6**
Samtl. storleksgr. . .	**2**	**3**	**10**	**15**	**3**	**33**
Samtliga kategorier .	**14**	**58**	**80**	**133**	**26**	**311**

Af alla dessa tabeller synes mig kunna utdragas följande regler eller teser beträffande hyresprisbildningens förhållande till lägenheternas luftrymd.

För det första: Om rumsantalet tänkes oförändradt, sjunker hyran per kubikmeter, allteftersom luftrymden ökas. För det andra: Om luftrymden tänkes oförändrad, stiger hyran per kubikmeter allteftersom rumsantalet ökas. För det tredje: Om både rumsantal och luftrymd ökas, stiger hyran per kubikmeter, intill dess luftrymden per rum nått ej fullt de dimensioner den tänkes ha haft vid den antagna utgångspunkten; därefter sjunker hyran per kubikmeter.

Som förklaring af dessa tre teser tänker jag mig följande. Ett stort antal obemedlade och socialt lågt stående personer sträfva efter att få hyra så billiga lägenheter som möjligt; den absoluta hyreshöjden är härvid för dem den allt behärskande synpunkten både på grund af deras fattigdom och (kanske lika mycket) på grund af deras likgiltighet för varans godhet i förhållande till priset (en likgiltighet, som beror på bristande kultur). Under sådana förhållanden bli rummen eftersökta ungefär i den grad deras hyra absolut sedt är billig; följaktligen bli de minsta (hvilket ofta är liktydigt med de sämsta) rummen, som naturligen i de flesta fall äro de absolut billigaste, de mest eftersträfvade; de bli alltså relativt sedt (per kubikmeter) de dyraste. Som bidragande orsak torde tillkomma, att de mycket små bostäderna ofta ligga i centrala lägen. Härtill kommer, att hyresvärdarna i den mån hyresgästerna tillhöra en lågt stående klass anse sig böra pålägga en riskpremie — kanske också en riskpremie på huset. Detta till förklaring af den första tesen. Den innebär en progressiv beskattning af fattigdomen och af okunnigheten.

Den andra tesen synes icke behöfva någon vidlyftig förklaring. Det är ju tämligen naturligt, att större arbetarfamiljer (hälst med vuxna barn) om möjligt önska åtminstone en tvårumslägenhet, för hyrans skull (absolut sedt) hälst med så små rum som möjligt. En något så när effektiv afbalkning af ett rum till två är ju också förenad med en del kostnader.

Den tredje tesen slutligen förklarar jag på följande sätt. Arbetarlägenheterna äro i allmenhet mycket löst hopfogade. Två rum, som det ena året bildat en tvårumslägenhet (kanske ett rum och kök), kunna det andra vara självständiga enrumslägenheter o. s. v. Ur hyressynpunkt betraktas därför lägenheten ofta som summan af dess rum. I de flesta fall torde dock hyran för en till två enrumslägenheter sönderslagen tvårumslägenhet vara större än den var före sönderslagningen, beroende på i förklaringen till tes I framställda skäl. Ur affärssynpunkt (husägarsynpunkt) skulle förhållandet uttryckas så, att två hyresgäster för samma lägenhet representera större administrationskostnader än en. — Tendensen att sönderslå tvårumslägenheterna i enrumslägenheter motverkas naturligen bl. a. af den större efterfrågan på tvårumslägenheter.

Tänka vi oss nu en hyresvärd, som önskar uthyra ett rum om 60 m.³ luftrymd till högsta möjliga pris, så kunna vi föreställa oss, att hans tankegång är ungefär följande: »Hyr jag ut detta stora rum sådant det nu ter sig, som enkelrum, får jag endast en ringa penning, kanske högst 90 kr., alltså 1,50 pr m.³ Uppdelar jag åter rummet i två, kan jag kanske uppnå ytterligare 10 kr. i årlig hyra, d. v. s. bortåt 1,70 pr m.³; uthyras båda rummen hvar för sig kanske

än ytterligare 10 kr., d. v. s. 1,80 pr m.³ (för två rum om exempelvis 30 m.³ hvardera 55 kr. pr rum). En uppdelning i 3 rum à 20 m.³ pr rum skulle ge ännu högre vinst o. s. v.»

Under sådana förhållanden måste tydligtvis önskan att göra rummen så små som möjligt vara mycket lockande för husägare och husspekulanter. Att arbetarrummen i Uppsala, och väl i Sverige i allmänhet, dock i genomsnitt äro relativt stora i förhållande till exempelvis de engelska och de bremensiska sammanhänger, tror jag, bl. a. därmed, att anspråken på flere sofrum (åtminstone för åtskillnad af könen) på särskildt kök, särskildt »hvardagsrum» o. s. v. äro relativt mycket svagt utbildade bland de svenska arbetarne i gemen. Då alltså här i regel ett relativt stort antal personer sofver i hvarje rum, är gränsen för det rent »fysiska» luftrymdsminimum relativt hög. Å andra sidan får man väl anta, att den högre kultur, som kommer till synes i fordran på »flere rum», på »våning», äfven motsvaras af större förmåga att uppskatta rumsdimensionerna i förhållande till priset.[1]

Naturligen inverka många flere här ej vidrörda omständigheter till, att hyresprisbildningen (absolut såväl som relativt sedt) har fått det specifika utseende, som kommit till synes genom denna redogörelse. Dessa öfriga omständigheters inverkan fordrar dock särskilda utredningar.

Tab. 42. Lägenheter tillhörande a-gruppen, hvilkas innehafvare bebott dem minst 5 år, grupperade efter årshyran per kubikmeter, i storleksgrupper (efter luftrymden) och stadsdelsvis.

Storleksgrupper och stadsdelar.	Intill 1,50 kr.	1,50 till 2 kr.	2 kr. till 2,50	2,50 till 3 kr.	3 kr. till 3,50.	3,50 till 4 kr.	4 kr. o. däröfv.	Summa lägenheter.
Intill 20 m.³								
Nya Svartbäcken . .	—	—	1	2	4	1	1	**9**
Svartbäcken	—	—	1	3	5	2	2	**13**
Fjärdingen	—	—	1	2	2	1	—	**6**
Kungsängen	—	—	2	2	2	1	1	**8**
Förstäderna	—	—	—	1	—	—	—	**1**
Hela staden	—	—	5	10	13	5	4	**37**
Transport								

[1] Jfr dock härom uttalandet i Bremenundersökningen, anfördt i detta arbete sid. 86, not 1.

Tab. 42. Lägenheter tillhörande a-gruppen, hvilkas innehafvare bebott dem i minst 5 år, grupperade efter hyran per kubikmeter.
(Forts.)

Storleksgrupper och stadsdelar.	Intill 1,50 kr.	1,50 till 2 kr.	2 kr. till 2,50.	2,50 till 3 kr.	3 kr. till 3,50.	3,50 till 4 kr.	4 kr. o. däröfv.	Summa lägenheter.
Transport								
20 till 30 m.³								
Luthagen	—	—	3	1	—	—	—	4
Nya Svartbäcken	—	2	10	7	3	1	—	23
Svartbäcken	—	1	10	11	7	4	1	34
Fjärdingen	1	2	8	9	—	—	—	20
Kungsängen	—	5	5	12	1	1	1	25
Förstäderna	—	2	4	5	1	1	—	13
Hela staden	**1**	**12**	**40**	**45**	**12**	**7**	**2**	**119**
30 till 40 m.³								
Luthagen	—	1	4	—	—	—	—	5
Nya Svartbäcken	—	6	5	7	1	—	—	19
Svartbäcken	—	7	12	7	10	—	—	36
Fjärdingen	2	7	3	3	1	2	2	20
Kungsängen	1	5	3	9	5	3	3	29
Förstäderna	—	6	3	2	—	—	—	11
Hela staden	**3**	**32**	**30**	**28**	**17**	**5**	**5**	**120**
40 till 50 m.³								
Luthagen	—	—	1	1	1	—	—	3
Nya Svartbäcken	—	4	6	4	2	—	—	16
Svartbäcken	—	5	7	7	7	1	—	27
Fjärdingen	1	5	4	3	—	—	—	13
Kungsängen	2	9	11	7	7	—	—	35
Förstäderna	—	3	2	1	1	—	—	8
Hela staden	**3**	**26**	**31**	**23**	**18**	**1**	—	**102**
Transport								

Tab. 42. Lägenheter tillhörande a-gruppen, hvilkas innehafvare bebott dem i minst 5 år, grupperade efter hyran per kubikmeter.
(Forts.)

Storleksgrupper och stadsdelar.	Intill 1,50 kr.	1,50 till 2 kr.	2 kr. till 2,50	2,50 till 3 kr.	3 kr. till 3,50.	3,50 till 4 kr.	4 kr. o. däröfv.	Summa lägenheter.
Transport								
50 till 60 m.³								
Luthagen	—	—	—	2	—	—	—	2
Nya Svartbäcken	—	5	13	7	1	—	—	26
Svartbäcken	—	4	7	10	3	2	—	26
Fjärdingen	1	3	5	9	—	—	—	18
Kungsängen	10	1	12	11	5	—	1	40
Förstäderna	2	4	12	—	—	—	—	18
Hela staden	**13**	**17**	**49**	**39**	**9**	**2**	**1**	**130**
60 till 80 m.³								
Luthagen	—	4	10	6	—	—	—	20
Nya Svartbäcken	2	21	19	5	—	—	—	47
Svartbäcken	3	7	16	8	3	1	—	38
Fjärdingen	1	8	8	5	—	—	—	22
Kungsängen	7	11	21	10	3	1	—	53
Förstäderna	6	15	9	—	—	—	—	30
Hela staden	**19**	**66**	**83**	**34**	**1**	**2**	—	**210**
80 till 100 m.³								
Luthagen	—	10	—	—	—	—	—	10
Nya Svartbäcken	2	8	3	1	—	—	—	14
Svartbäcken	1	4	9	3	—	—	—	17
Fjärdingen	2	4	3	3	—	—	—	12
Kungsängen	5	14	10	2	1	—	—	32
Förstäderna	10	8	—	—	—	—	—	18
Hela staden	**20**	**48**	**25**	**9**	**1**	—	—	**103**
100 till 120 m.³								
Luthagen	—	1	—	—	—	—	—	1
Nya Svartbäcken	4	3	—	—	—	—	—	7
Svartbäcken	—	5	2	—	1	—	—	8
Fjärdingen	—	2	—	1	—	—	—	3
Kungsängen	3	5	2	1	—	—	—	11
Hela staden	**7**	**16**	**4**	**2**	**1**	—	—	**30**
Transport								

Tab. 42. Lägenheter tillhörande a-gruppen, hvilkas innehafvare bebott dem i minst 5 år, grupperade efter hyran per kubikmeter.
(Forts.)

Storleksgrupper och och stadsdelar.	Intill 1,50 kr.	1,50 till 2 kr.	2 kr. till 2,50.	2,50 till 3 kr.	3 kr. till 3,50.	3,50 till 4 kr.	4 kr. o. däröfv.	Summa lägenheter.
Transport								
120 m.³ och däröfver.								
Nya Svartbäcken . .	1	1	—	—	—	—	—	2
Svartbäcken	1	2	5	1	—	—	—	9
Fjärdingen	1	—	1	—	—	—	—	2
Kungsängen	1	2	2	—	—	—	—	5
Hela staden	**4**	**5**	**8**	**1**	—	—	—	**18**
Samtliga storleksgr.								
Luthagen	—	16	18	10	1	—	—	**45**
Nya Svartbäcken . .	9	50	57	33	11	2	1	**163**
Svartbäcken	5	35	69	50	36	10	3	**208**
Fjärdingen	9	31	33	35	3	3	2	**116**
Kungsängen	29	52	68	54	23	6	6	**238**
Förstäderna	18	38	30	9	3	1	—	**99**
Hela staden	**70**	**222**	**275**	**191**	**77**	**22**	**12**	**869**

Procenttabell till tab. 42.

Storleksgrupper och stadsdelar.	Intill 1,50 kr.	1,50 till 2 kr.	2 kr. till 2,50.	2,50 till 3 kr.	3 kr. till 3,50.	3,50 till 4 kr.	4 kr. o. däröfv.	Summa lägenheter.
Luthagen.								
60 till 80 m.³ . .	—	20	50	30	—	—	—	**100**
80 » 100 » . . .	—	100	—	—	—	—	—	**100**
Samtliga storleksgr.	—	36	40	22	2	—	—	**100**
Nya Svartbäcken.								
20 till 30 m.³ .	—	9	44	30	13	4	—	**100**
30 » 40 » . . .	—	32	26	37	5	—	—	**100**
40 » 50 » . . .	—	25	38	25	13	—	—	**100**
50 » 60 » . . .	—	19	50	27	4	—	—	**100**
60 » 80 » . . .	4	45	40	11	—	—	—	**100**
80 » 100 » . . .	14	57	21	7	—	—	—	**100**
Samtliga storleksgr.	**6**	**31**	**35**	**20**	**7**	**1**	**1**	**100**

Procenttabell till tab. 42. (Forts.)

Storleksgrupper och stadsdelar.	Intill 1,50 kr.	1,50 till 2 kr.	2 kr. till 2,50.	2,50 till 3 kr.	3 kr. till 3,50.	3,50 till 4 kr.	4 kr. o däröfv.	Summa lägenheter.
Svartbäcken.								
Intill 20 m.³ . .	—	—	8	23	39	15	15	**100**
20 till 30 m.³ . . .	—	3	29	32	21	12	3	**100**
30 » 40 » . . .	—	19	33	19	28	—	—	**100**
40 » 50 » . . .	—	19	26	26	26	4	—	**100**
50 » 60 » . . .	—	15	27	39	12	8	—	**100**
60 » 80 » . . .	8	18	42	21	8	3	—	**100**
80 » 100 » . . .	6	24	53	18	—	—	—	**100**
Samtliga storleksgr.	**2**	**17**	**33**	**24**	**17**	**5**	**1**	**100**
Fjärdingen.								
20 till 30 m.³ .	5	10	40	45	—	—	—	**100**
30 » 40 » . . .	10	35	15	15	5	10	10	**100**
40 » 50 » . . .	8	39	31	23	—	—	—	**100**
50 » 60 » . . .	6	17	28	50	—	—	—	**100**
60 » 80 » . . .	5	36	36	23	—	—	—	**100**
80 » 100 » . . .	17	33	25	25	—	—	—	**100**
Samtliga storleksgr.	**8**	**27**	**28**	**30**	**3**	**3**	**2**	**100**
Kungsängen.								
20 till 30 m.³ . .	—	20	20	48	4	4	4	**100**
30 » 40 » . . .	3	17	10	31	17	10	10	**100**
40 » 50 » . . .	6	26	31	20	17	—	—	**100**
50 » 60 » . . .	25	3	30	28	13	—	3	**100**
60 » 80 » . . .	13	21	40	19	6	2	—	**100**
80 » 100 » . . .	16	44	31	6	3	—	—	**100**
100 » 120 » . . .	27	46	18	9	—	—	—	**100**
Samtliga storleksgr.	**12**	**22**	**29**	**23**	**10**	**3**	**3**	**100**
Förstäderna.								
20 till 30 m.³ . .	—	15	31	39	8	8	—	**100**
30 » 40 » . . .	—	55	27	18	—	—	—	**100**
50 » 60 » . . .	11	22	67	—	—	—	—	**100**
60 » 80 » . . .	20	50	30	—	—	—	—	**100**
80 » 100 » . . .	56	44	—	—	—	—	—	**100**
Samtliga storleksgr.	**18**	**38**	**30**	**9**	**3**	**1**	**—**	**100**

Endast en af dessa öfriga omständigheter skall här på grund af dess stora betydelse för hyresprisbildningen upptagas till ett närmare studium. Denna faktor är den tid hyresgästen innehaft sin bostad. Redan à priori måste man känna sig böjd antaga, att hyresgäster, som länge bebott samma lägenhet, måste åtnjuta någon hyreslindring eller kanske rättare, att hyran för lägenheter, som under längre tid innehafts af samma hyresgäst, under en uppgångstid icke stegras i fullt samma tempo som för de lägenheter, som flere gånger bytt innehafvare.

För att statistiskt pröfva, i hvilken mån en lång hyrestid kan verka dämpande på hyresstegringen, har jag uppgjort en tabell liknande tab. *11* för endast de lägenheter, som innehafts 5 år och därutöfver. Resultatet har blifvit tab. *42*.

Jämföras nu de båda tabellerna, så synes det alldeles odisputabelt fastställdt, att lägenheter, som innehafts en längre tid, draga en billigare hyra än de, som innehafts en kortare, under för öfrigt lika omständigheter.

Särskildt tydligt framstår detta förhållande, om vi sammanställa de minst 5 år innehafda lägenheterna procentvis i fem hyresgrader och nio storleksgrupper på samma sätt som sid. 114 i fråga om samtliga a-gruppens lägenheter. För öfverskådlighetens skull återupprepar jag härvid den förra sammanställningen. Resultatet blir följande:

Storleksgrupper.		Mycket billiga.	Billiga.	Medeldyra.	Dyra.	Mycket dyra.
Intill 20 m.³	samtl. lägenheter (A+B)	1	—	9	47	44
	minst 5 år innehafda lägenh. (B)	—	—	14	62	24
20 till 30 m.³	A+B	—	6	21	56	17
	B	1	10	34	48	8
30 » 40 »	A+B	2	15	25	44	15
	B	3	27	25	38	8
40 » 50 »	A+B	4	16	30	46	5
	B	3	26	30	40	1
50 » 60 »	A+B	5	12	35	42	6
	B	10	13	38	37	2
60 » 80 »	A+B	5	27	42	23	3
	B	9	31	40	19	1
80 » 100 »	A+B	12	43	31	13	1
	B	19	47	24	10	—
100 » 120 »	A+B	15	40	20	24	1
	B	23	53	13	10	—
120 m.³ o. däröfv.	A+B	8	38	45	10	—
	B	22	28	44	6	—
Samtl. storleksgr.	A+B	**5**	**21**	**31**	**35**	**8**
	B	**8**	**26**	**32**	**31**	**4**

Sammanställa vi nu stadsdelarna i grupper med ungefär samma luftrymd, skola vi finna, att de med afseende på den relativa dyrheten, hyran per m.³, komma i ungefär samma ordning, som antagits redan förut, sid. 87; möjligen växlar ordningen mellan Kungsängen och Fjärdingen något. Skillnaden i relativ hyra stadsdelarna emellan framträder t. o. m. ännu starkare, om också hyrestiden tas i betraktande. Det må nämligen observeras, att just de billigaste stadsdelarna uppvisa den i genomsnitt kortaste hyrestiden. För hela staden utgör antalet lägenhetsinnehafvare, som bott minst 5 år i lägenheten, 30,5 %, för Svartbäcken, Fjärdingen, Kungsängen, Luthagen, Nya Svartbäcken och Förstäderna resp. 37,5 %, 38,6 %, 31,6 %, 41,3 %, 29,8 % och 16,8 %. Motsvarande procenttal för 10 års hyrestid äro: 14,6 %, 18,6 %, 17,1 %, 17,1 %, 21,1 %, 11,7 % och 7,6 %.

Sammanställas slutligen a-gruppens samtliga lägenheter stadsdelsvis resp. kategorivis i tre hyresgrupper, lägenheter med under 2, med 2 till 3 och med mer än 3 kr:s hyra pr kubikmeter[1] få vi följande tabeller:

Tab. 43. a-gruppens lägenheter grupperade efter årshyran per m.³, stadsdelsvis

Stadsdelar.	*Absoluta* tal.				*Relativa* tal.			
	Intill 2 kr.	2 till 3 kr.	3 kr. o. däröfv.	Sma lägenheter.	Intill 2 kr.	2 till 3 kr.	3 kr. o. däröfv.	Sma lägenheter.
Luthagen	27	78	9	**114**	23,7	68,4	7,9	**100,0**
Nya Svartbäcken	141	344	88	**573**	24,6	60,0	15,4	**100,0**
Svartbäcken	78	298	176	**552**	14,1	54,0	32,0	**100,0**
Fjärdingen	72	176	63	**311**	23,2	56,6	20,2	**100,0**
Kungsängen	181	335	170	**686**	26,4	48,8	24,7	**100,0**
Förstäderna	252	303	58	**613**	41,1	49,4	9,5	**100,0**
Hela staden	**751**	**1,534**	**564**	**2,849**	**26,4**	**53,8**	**19,8**	**100,0**

Tab. 44. a-gruppens lägenheter grupperade efter årshyran per m.³, kategorivis.

Lägenhetskategorier.	*Absoluta* tal.				*Relativa* tal.			
	Intill 2 kr.	2 till 3 kr.	3 kr. o. däröfv.	Sma lägenheter.	Intill 2 kr.	2 till 3 kr.	3 kr. o. däröfv.	Sma lägenheter.
Ett kök utan rum	41	112	58	**211**	19,4	53,1	27,5	**100,0**
Ett rum utan kök	116	343	154	**44**	17,7	52,2	30,1	**100,0**
Ett rum med del i kök	5	14	14	**33**	15,2	42,4	42,4	**100,0**
Två rum utan kök	8	9	9	**26**	30,8	34,6	34,6	**100,0**
Två rum med del i kök	1	—	—	**1**	100,0	—	—	**100,0**
Ett rum och kök	532	905	216	**1,653**	32,2	54,7	13,1	**100,0**
Två rum och kök	48	151	69	**268**	17,9	56,3	25,8	**100,0**
Samtliga kategorier	**751**	**1,534**	**564**	**2,849**	**26,4**	**53,8**	**19,8**	**100,0**

Af de omkring 100 fullständigt utfyllda frågekort, som jag bekommit från innehafvare af större våningar, har för jämförelse med arbetarlägenheterna uttagits 78, representerande våningar af en tämligen »hög» typ, med från 6 t. o. m. 11 rum, hvarvid jag räknat köket som ett rum och »öfriga utrymmen» äfvenledes som ett rum. — Enligt vanligt uttryckssätt omfatta våningarna alltså 4 t. o. m. 9 rum. — De minsta våningarna, 6-rumsvåningarna, voro endast 6 till antalet, de största endast 2. 8-rumslägenheterna voro 28, 7-, 9- resp 10-rumsvåningarna 19, 13 och 10. Tillsammans representera de alltså ej mindre än 632 rum. Då deras sammanlagda totala luftrymd är 44,262 m.^{3}, kommer alltså på hvarje rum 70 m.^{3}, d. v. s. ej så långt ifrån dubbelt så stor luftrymd som på ett ordinärt arbetarrum. Medelhöjden är 3,21 m., medelgolfytan alltså 21,8 m.^{2} Fördela vi rummen i tre grupper: boningsrum, kök och »öfriga utrymmen» (korridorer, serveringsrum m. m.), få vi följande luftrymdsmedeltal: boningsrum: 69,9 m.^{3}, kök: 51,2 m.^{3}, öfriga utrymmen: 89,4 m.^{3} En bestämd tendens till stigande luftrymd med ökadt rumsantal visa »öfriga utrymmen», hvilkas luftrymdsmedeltal tredubblas från 6 (4)-rumsvåningar till 10 (8)-rumsvåningar — från 50 till 150 m.^{3} På hvarje lägenhet kommer i medeltal 568 m.^{3} Årshyran för de 78 lägenheterna uppgår till 84,760 kr., eller 1,087 kr. per lägenhet, 134 kr per rum och 1,91 kr. per kubikmeter. Hyran per rum stiger med stigande rumsantal, från 115 kr. för 6-rumsvåningar till 142 för 10-rumsvåningar.[1]

[1] För en uttömmande utredning af hyresprisbildningen fordras ett mycket mera omfattande material än Uppsalaundersökningens. Jag hoppas framdeles i komparativ belysning få framlägga de synpunkter Uppsalamaterialet synes mig kunna ge.

Den förste, som upptagit hyresprisbildningen, speciellt med hänsyn till den relativa hyreshöjden, till grundlig behandling, är Bücher, i den ofvan, sid. 1, omnämnda *Baselundersökningen*, utk. 1891. Han uppvisade i detta arbete, dels att hyran per m.^{2} sjunker med stigande rumsantal, dels att den likaledes sjunker med stigande luftrymd per person (*a. a.*, sidd. 209—218). Hvad hans första resultat beträffar, så äger det icke fullständig tillämplighet på arbetarnes bostadsförhållanden hvarken i Uppsala eller i Stockholm (se Guinchard, (*a. a.*, sid. 45), i ty att trerumslägenheterna i båda dessa städer i genomsnitt äro dyrare än tvårumslägenheterna. Hufvudorsaken till detta förhållande torde emellertid vara att söka däri, att trerumslägenheterna ligga mera centralt än tvårumslägenheterna.

En undersökning af den relativa hyreshöjdens förhållande till lägenheternas luftrymd, på sätt som skett i tab. *41*, har, så vidt jag har mig bekant, ej förut verkställts. Dess resultat synes mig på ett ganska intressant sätt komplettera »den Bücherska lagen». — Hvad beträffar frågan om hyrestidens inverkan på hyreshöjden, så tarfvar den naturligtvis en närmare undersökning än den, som presterats i tab. *42*.

Hvad beträffar hyreshöjdens förhållande till »den relativa luftrymden», luftrymden per person, så är jag, på grund af de undersökningar jag därom verkställt, öfvertygad om, att denna »andra Bücherska lag» icke håller streck för de af mig undersökta arbetarlägenheternas vidkommande, ett förhållande som emellertid beror på, att de barnrika familjerna med naturnödvändighet drifvas ut till de billiga och relativt rymliga förstadslägenheterna. — Det förefaller mig dock icke otroligt, att barnrika familjer under för öfrigt lika omständigheter få betala högre hyra än små familjer, ehuru det torde vara svårt att statistiskt påvisa.

Jag vill till slut betona, att hyresprisbildningen äger ett ytterst komplicerad förlopp, säkerligen hvad den relativa hyreshöjden beträffar ett ganska olikartadt under högkonjunktur och under lågkonjunktur. Särskildt vill jag understryka, att de öfverslag, som arbetarbostädernas värdar för hyrans bestämmande göra öfver lägenheternas utrymmen, gifvetvis i hög grad äro tagna på en höft — hvilket emellertid ej hindrar, att vissa bestämda tendenser kunna fås fram genom insamling af ett nog stort statistiskt material.

Kap. III. De boendes rumsutrymmen; trångboddhet och öfverbefolkning.

Liksom ett objektivt omdöme om hyrans större eller mindre dyrhet förutsätter kännedom om resp. lägenheters rumsdimensioner, så kunna vi icke heller med någon större exaktlhet bedöma, i hvad mån en lägenhet är normalt befolkad, trångbodd eller öfverbefolkad, förrän vi känna dess höjd, längd och bredd. Särskildt är kännedomen om luftrymden af stor vikt; ja man kan utan tvekan påstå, att angifvandet af, huru många kubikmeter luftrymd som kommer på hvarje boende resp. sofvande, är bostadsstatistikens allra centralaste uppgift, ty därigenom anges bostadsstandarden på möjligast exakta sätt (jfr. ofvan sid. 86). Man kan t. o. m. gå ut ifrån, att det på experimentell väg bör kunna utrönas, huru stor luftrymd som under vissa gifna förutsättningar måste förefinnas per personenhet räknadt, om icke hälsan skall lida men. Flere dylika mätningar ha också gjorts, som det synes, hittills med mycket växlande och ett praktiskt ganska begränsadt resultat. Jag skall här icke ingå på någon redogörelse därför utan nöja mig med att upptaga den norm, som synes mig vara den för praktiska behof mest allmänt antagna.

Jag har sålunda ansett mig kunna antaga 15 m.[3] per vuxen person som minimifordran och vidare gått ut ifrån, att hvarje person öfver 14 år räknas som vuxen, som personenhet, och under 14 år lika med half personenhet.[1]

Det gäller alltså först och främst att utreda fördelningen mellan barn och vuxna. Huru den gestaltar sig för hvarje lägenhetsgrupp framgår af tab. *45* jämförd med tab. *2*. För hela staden är barnprocenten 28,1 %, för stadsdelarna följande: Förstäderna 37,9, Luthagen 30,5, Nya Svartbäcken 29,3, Kungsängen 25,1, Svartbäcken 21,5 och Fjärdingen 19,3, d. v. s. de stadsdelar, som uppvisa de största hushållen och den starkaste personbesättningen (per rum), äro också de på minderåriga barn rikaste.

För de fyra hufvudkategorierna är barnprocenten följande: ett rum och kök 31,1 %, två rum och kök 27,9 %, ett kök utan rum 25,6 % ett rum utan kök 13,8 %. Påfallande är egentligen endast, att barnprocenten är större i ett rum och kök än i två rum och kök, ett förhållande som dock förklaras genom den tahika förekomsten af dels äldre barn, dels inhyrande. Att enkelköket i

[1] Om de tyska föreskrifterna beträffande minimifordringarna på rumsutrymme se von Kalckstein, *Die im Deutschen Reiche erlassenen Vorschriften über Benutzung und Beschaffenheit von Wohnungen*, utk. 1907, och för senare år *Zeitschr. f. Wohnungswesen*. — Huru »personenheten» bör bildas är naturligen en ganska omstridd fråga. Att små barn icke behöfva samma luftrymdsmängd (per tidsenhet) som vuxna personer torde kunna anses som en gifven sak. Det rationellaste vare naturligen att bilda en hel skala af ålders- (och köns)grupper med antingen den vuxna mannen eller den nyfödde som konsumtionsenhet. Men dels torde progressionen för bostadsbehofvet icke vara densamma som för näringsbehofvet, för hvilket dylika skalor uppgjorts (sannolikt långsammare

ej ringa mån hyser familjer med barn ha vi redan af den föregående framställningen kunnat gissa oss till. I tabb. *46—51* återfinnas medeltalen personenheter per lägenhet och per rum samt luftrymd och golfyta per personenhet.

Återstår att fördela lägenheterna och de boende i grupper alltefter utrymmet per personenhet. Detta har skett i tab. *52* och *53*. Karaktäriseras lägenheter med under 10 m.³ per personenhet som i hög grad otillräckliga, 10 till 15 m³ som otillräckliga, 15 till 20 som någorlunda tillräckliga, 20 till 30 som tillräckliga och med minst 30 m.³ som fullt tillräckliga, få vi det resultat, som framgår af procentsammanställningarna, sid. 130.

---

för bostadsbehofvet; rörande olika konsumtionsenheter se art. »*Konsumtion*» i *Handwb. d. Staatswiss.* 3:e uppl., särsk. sid. 134), dels må det betviflas, att luftmätningar tillräckligt effektiva att motivera en dylik mera utformad uppdelning kunna komma till stånd, dels torde slutligen en mera grof metod för bildande af personenheten vara tillfyllestgörande för praktiska behof. Synnerligen olämpligt är emellertid, att åldersgränsen mellan barn och vuxna i olika bostadsstatistiska arbeten icke är densamma. Att jag valt 14 år beror på många skäl. Först och främst synes denna åldersgräns vara den allmännast antagna. Vidare har den användts af Key-Åberg i hans *Stockholmsundersökning* äfvensom i *Bremenundersökningen*, hvilken senare jag anser vara en af de allra förnämligaste bostadsundersökningarna och af många skäl finner synnerligen lämplig att användas till jämförelse med Uppsalaundersökningen. Slutligen kan det vara fråga, om icke 14-årsgränsen äfven ur den synpunkten är mycket lämplig, att stadsarbetarbarnen just vid den tiden börja förtjäna sitt uppehälle, ofta kanske t. o. m. då flytta från hemmet. För 15-årsgränsen skulle möjligen tala den omständigheten, att denna gräns spelar en stor roll för den svenska befolkningsstatistiken. — *Karlskronaundersökningen* har använt sig af 10-årsgränsen, likaså *Augsburgsundersökningen;* Guinchard har i sin *Stockholmsundersökning* räknat barn lika med vuxna, likaså *Linköpingsundersökningen*.

I detta sammanhang torde förtjäna uppmärksammas en af doktor P. Pohlmann i Söderhamn i *Hygienisk tidskrift* för 1909, häft. 2, publicerad uppsats *Socialhygieniska studier i bostadsfrågan*. Dr Pohlmann har mätt och vägt 554 småskolebarn (i Söderhamn) samt tillika uppmätt luftrymden i deras hem och dividerat den med antalet personenheter, hvarvid barn under 15 år räknats som half personenhet.

Resultatet blef följande:

Luftrymd per personenhet.	Antal undersökta barn.	Deras medelvikt. kilo.	Deras medellängd, cm.
under 5 m.³	2	32,5	141,2
5 till 10	54	28,7	131,1
10 » 15	130	29,8	133,1
15 » 20	138	30,2	133,4
20 » 30	153	32,1	136,5
31 m.³ och däröfver . . .	77	30,6	133,9

Resultatet synes mig vara synnerligen intressant — allra hälst som mig veterligen någon dylik undersökning (med uppmätande af luftrymden) aldrig förut företagits. Tabellen synes böra tydas därhän, att så länge luftrymden per personenhet («personkuben») understiger 30 m.³, så är ifrågavarande (arbetar)befolknings *allmänna lefnadsstandard* så låg, att icke ens den fysiska utvecklingen når sin fulla kraft. Det vore i högsta grad önskligt, att dylika undersökningar — i större omfattning och med aktgifvande på den allmänna miljön — komme till stånd på flere orter. Skulle dr Pohlmanns resultat i hufvudsak bekräfta sig, skulle man ha all orsak att känna sig alarmerad, ty som jag snart skall visa, är minst 30 m.³ luftrymd per personenhet ett utrymme, som endast kommer ett fåtal arbetare till godo. *Möjligtvis* influeras Söderhamnsresultatet af speciella omständigheter. (En jämförelse mellan barnens kroppstorlek och rummens antal har gifvit ett rent negativt resultat, *a. a.* sidd. 109—111.)

Tab. 45. I samtliga lägenheter boende barn under 14 år, stadsdels- och kategorivis.

Stadsdelar.	Ett kök utan rum.	Ett rum utan kök.	Ett rum med del i kök.	Två rum utan kök.	Två rum med del i kök.	Ett rum och kök	Två rum och kök	Samtliga kategorier.
Luthagen	1	6	—	—	—	123	2	**132**
Nya Svartbäcken	24	32	1	5	2	470	86	**620**
Svartbäcken	34	20	—	2	—	210	108	**374**
Fjärdingen	16	19	—	4	—	82	48	**169**
Kungsängen	15	21	10	9	—	535	101	**691**
Förstäderna	57	73	7	—	—	736	66	**939**
Hela staden	**147**	**171**	**18**	**20**	**2**	**2,156**	**411**	**2,925**

Tab. 46. Personenheter i medeltal per lägenhet.

Stadsdelar.	Ett kök utan rum.	Ett rum utan kök.	Ett rum med del i kök.	Två rum utan kök.	Två rum med del i kök.	Ett rum och kök.	Två rum och kök	Samtliga lägenheter.
Luthagen	1,4	2,1	—	3,0	—	3,6	3,2	**3,2**
Nya Svartbäcken	2,1	1,7	1,1	3,4	2,0	3,3	4,3	**2,9**
Svartbäcken	2,5	1,5	1,0	2,4	—	2,7	3,7	**2,5**
Fjärdingen	2,2	1,6	1,1	2,0	—	2,8	3,8	**2,4**
Kungsängen	2,5	1,6	2,4	2,9	—	3,1	4,0	**2,9**
Förstäderna	2,6	2,1	3,4	—	—	3,4	4,3	**3,2**
Hela staden	**2,3**	**1,7**	**2,2**	**2,6**	**2,0**	**3,2**	**4,0**	**2,8**

Tab. 47. Personenheter i medeltal per rum.

Stadsdelar.	Ett kök utan rum.	Ett rum utan kök.	Ett rum med del i kök.	Två rum utan kök.	Två rum med del i kök.	Ett rum och kök	Två rum och kök	Samtliga kategorier.
Luthagen	1,4	2,1	—	1,5	—	1,8	1,2	**1,8**
Nya Svartbäcken	2,1	1,7	1,1	1,5	0,5	1,6	1,4	**1,6**
Svartbäcken	2,5	1,5	0,7	1,2	—	1,4	1,2	**1,4**
Fjärdingen	2,2	1,6	1,1	1,0	—	1,4	1,3	**1,4**
Kungsängen	2,5	1,6	1,8	1,4	—	1,6	1,3	**1,5**
Förstäderna	2,6	2,1	2,0	—	—	1,7	1,4	**1,8**
Hela staden	**2,3**	**1,7**	**1,5**	**1,3**	**0,8**	**1,6**	**1,3**	**1,6**

Tab. 48. Medelluftrymd per person.

Stadsdelar.	Ett kök utan rum.	Ett rum utan kök.	Ett rum med del i kök.	Två rum utan kök.	Två rum med del i kök.	Ett rum och kök.	Två rum och kök.	Samtliga kategorier.
Luthagen	24,4	15,4	—	19,9	—	16,1	24,9	**16,5**
Nya Svartbäcken . .	18,7	16,6	38,1	11,2	21,2	16,8	19,6	**17,0**
Svartbäcken	11,3	18,8	33,2	23,0	—	20,6	23,4	**20,4**
Fjärdingen	14,0	19,5	15,3	21,1	—	21,0	23,3	**20,6**
Kungsängen	13,9	18,5	14,3	16,6	—	21,6	21,7	**20,9**
Förstäderna	10,1	12,8	7,1	—	—	15,7	18,3	**15,2**
Hela staden	**12,4**	**17,3**	**15,6**	**18,9**	**21,9**	**18,5**	**21,7**	**18,5**

Tab. 49. Medelluftrymd per personenhet.

Stadsdelar.	Ett kök utan rum.	Ett rum utan kök.	Ett rum med del i kök.	Två rum utan kök.	Två rum med del i kök.	Ett rum och kök.	Två rum och kök.	Samtliga kategorier.
Luthagen	25,9	16,5	—	19,4	—	19,4	26,9	**19,4**
Nya Svartbäcken . .	15,0	18,0	43,4	14,9	32,9	20,0	23,0	**19,9**
Svartbäcken	13,4	19,5	33,3	23,6	—	23,4	26,7	**22,9**
Fjärdingen	15,8	20,7	15,8	25,3	—	23,2	27,1	**22,8**
Kungsängen	15,8	19,2	15,9	19,2	—	25,1	24,7	**23,9**
Förstäderna	12,0	15,3	12,3	—	—	19,5	23,5	**18,7**
Hela staden	**14,2**	**18,5**	**17,9**	**20,9**	**32,9**	**21,9**	**25,2**	**21,5**

Tab. 50. Medelgolfyta per person.

Stadsdelar.	Ett kök utan rum.	Ett rum utan kök.	Ett rum med del i kök.	Två rum utan kök.	Två rum med del i kök.	Ett rum och kök.	Två rum och kök.	Samtliga kategorier.
Luthagen	9,9	6,3	—	7,9	—	6,2	9,9	**6,4**
Nya Svartbäcken . .	5,9	7,0	14,4	5,4	9,5	6,7	7,6	**6,8**
Svartbäcken	4,7	8,2	14,9	9,5	—	8,1	8,9	**8,1**
Fjärdingen	6,1	8,2	7,5	8,9	—	8,5	9,1	**8,3**
Kungsängen	5,4	7,8	6,0	7,1	—	8,0	8,4	**7,9**
Förstäderna	4,3	5,5	3,3	—	—	6,3	7,4	**6,1**
Hela staden	**5,2**	**7,4**	**6,5**	**7,9**	**9,5**	**7,2**	**8,4**	**7,3**

Tab. 51. Medelgolfyta per personenhet.

Stadsdelar.	Ett kök utan rum.	Ett rum utan kök.	Ett rum med del i kök.	Två rum utan kök.	Två rum med del i kök.	Ett rum och kök.	Två rum och kök.	Hela staden.
Luthagen	19,8	6,7	—	7,4	—	7,5	10,8	7,6
Nya Svartbäcken	6,5	7,6	15,1	6,2	14,2	7,9	8,9	7,9
Svartbäcken	5,6	8,5	14,8	9,7	—	9,2	10,2	9,1
Fjärdingen	6,9	8,6	7,4	10,3	—	9,3	10,6	9,2
Kungsängen	6,2	8,1	6,7	8,3	—	9,3	9,6	9,1
Förstäderna	5,1	6,6	4,9	—	—	7,8	9,5	7,6
Hela staden	**6,0**	**7,9**	**7,4**	**8,8**	**14,2**	**8,5**	**9,7**	**8,5**

Tab. 52. Lägenheterna och de boende grupperade efter luftrymden per personenhet, stadsdelsvis.

Stadsdelar.	Antal *lägenheter*, i hvilka de boende förfoga öfver en luftrymd per personenhet af					Summa lägenheter.	Antal *personer* förfogande öfver en luftrymd per personenhet af					Summa personer
	intill 10 m.³	10 till 15 m.³	15 till 20 m.³	20 till 30 m.³	30 m.³ och däröfv.		intill 10 m.³	10 till 15 m.³	15 till 20 m.³	20 till 30 m.³	30 m.³ och däröfv.	
Luthagen	6	24	21	41	22	**114**	34	128	100	129	42	**433**
Nya Svartbäcken	39	115	168	184	108	**614**	178	512	640	562	226	**2,118**
Svartbäcken	35	81	126	217	165	**624**	140	289	404	565	342	**1,740**
Fjärdingen	15	41	72	115	83	**326**	59	152	233	276	154	**874**
Kungsängen	31	112	144	271	273	**834**	171	477	550	878	675	**2,751**
Förstäderna	58	141	140	202	90	**631**	280	724	615	666	197	**2,477**
Hela staden	**187**	**514**	**671**	**1,030**	**741**	**3,143**	**862**	**2,282**	**2,542**	**3,071**	**1,636**	**10,393**

Tab. 53. Lägenheterna och de boende grupperade efter luftrymden per personenhet, kategorivis.

Stadsdelar.	Antal *lägenheter* i hvilka de boende förfoga öfver en luftrymd per personenhet af					Summa lägenheter.	Antal *personer* förfogande öfver en luftrymd per personenhet af					Summa personer.
	intill 10 m.³	10 till 15 m.³	15 till 20 m.³	20 till 30 m.³	30 m.³ och däröfv.		intill 10 m.³	10 till 15 m.³	15 till 20 m.³	20 till 30 m.³	30 m.³ och däröfv.	
Ett kök utan rum	52	56	44	37	26	**215**	218	173	103	52	29	**575**
Ett rum utan kök	65	131	152	221	120	**689**	216	328	284	281	130	**1,239**
Ett rum m. del i kök	5	5	5	6	7	**28**	20	18	12	12	9	**71**
Två rum utan kök	3	4	6	10	13	**36**	21	17	21	27	17	**103**
Två rum m. del i kök	—	—	—	—	1	**1**	—	—	—	—	3	**3**
Ett rum och kök	61	288	396	643	467	**1,855**	382	1,547	1,732	2,164	1,106	**6,931**
Två rum och kök	1	30	68	113	107	**319**	5	199	390	535	342	**1,471**
Samtl. lägenhets-kat.	**187**	**514**	**671**	**1,030**	**741**	**3,143**	**862**	**2,282**	**2,542**	**3,071**	**1,636**	**10,393**

Stadsdelar	I hög grad otillräckliga.	Otillräckliga.	Någorlunda tillräckliga.	Tillräckliga.	Fullt tillräckliga.
Luthagen	5,3	21,0	18,4	36,0	19,3
Nya Svartbäcken	6,4	18,7	27,4	29,9	17,6
Svartbäcken	5,6	13,9	20,2	34,8	26,4
Fjärdingen	4,6	12,6	22,1	35,2	25,5
Kungsängen	4,1	13,4	17,3	32,5	32,7
Förstäderna	9,2	22,3	22,5	31,7	14,3
Hela staden	**5,9**	**16,4**	**21,4**	**32,7**	**23,6**

Ojämförligt sämst står alltså Förstäderna, som intar första rummet i båda de första kolumnerna, sista i den femte kolumnen och näst sista i den fjärde. Ej mindre än 31,5 % komma under minimigränsen, under det att för hela staden motsvarande tal är 22,3 %. Som nr 2 efter Förstäderna kommer i den första kolumnen Nya Svartbäcken, men sammanslås de bägge första till en, kommer Luthagen något före Nya Svartbäcken med 26,3 % resp. 25,1 % otillräckliga lägenheter. Å andra sidan står Luthagen långt framom Nya Svartbäcken i fråga om de afgjordt tillräckliga lägenheterna. Af de återstående tre stadsdelarna intar Fjärdingen sätillvida den bästa ställningen, som den såväl företer den minsta procenten otillräckliga lägenheter, 17,2 % mot 17,5 % för Kungsängen och 18,6 % för Svartbäcken, som äfven ifråga om den fjärde gruppen (tillräckliga) står bättre än de två andra; i den högsta rangklassen åter måste den träda tillbaka för både Kungsängen och Svartbäcken. Kungsängen intar den bästa ställningen af de tre i både den första och den sista kolumnen.

Ett ännu starkare intryck af öfverbefolkning får man, om man räknar med personer i stället för med lägenheter. Om samma beteckningar användas härvid som för lägenheterna — alltså underförstådt orden: boende i, få vi följande resultat:

Stadsdelar.	I hög grad otillräckliga.	Otillräckliga.	Någorlunda tillräckliga.	Tillräckliga.	Fullt tillräckliga.
Luthagen	7,9	29,6	23,1	29,7	9,7
Nya Svartbäcken	8,4	24,2	30,1	26,6	10,7
Svartbäcken	8,9	16,6	23,2	32,5	19,7
Fjärdingen	6,7	17,4	26,7	31,6	17,6
Kungsängen	6,2	17,5	20,0	32,9	24,5
Förstäderna	11,3	29,1	25,2	26,4	8,0
Hela staden	**8,3**	**22,0**	**24,5**	**29,5**	**15,7**

Af hela stadens arbetarfolkmängd lefver följaktligen mer än 30 %, d. v. s. nära 1/3, under öfverbefolkning och ytterligare bortåt 1/4 under endast någorlunda tillfredsställande utrymmesförhållanden. I Förstäderna lefva mer än 40 % under öfverbefolkning och endast något mer än 1/3 under tillfredsställande förhållanden. Bästa förhållandena synas i det hela vara rådande i Kungsängen, där endast 23,5 % af arbetarne lefva under otillfredsställande utrymmesförhållanden och 56,5 % under afgjordt tillfredsställande.

För de olika lägenhetskategorierna ter sig utrymmesfrågan med användande af samma indelning på följande sätt.

För lägenheterna:

Lägenhetskategorier.	I hög grad otillräckliga.	Otillräckliga.	Någorlunda tillräckliga.	Tillräckliga.	Fullt tillräckliga.
Ett kök utan rum	24,2	26,0	20,5	17,2	12,1
Ett rum utan kök	9,4	19,9	22,1	32,1	17,4
Ett rum med del i kök	17,9	17,9	17,9	21,4	24,9
Två rum utan kök	8,3	11,1	16,7	27,8	36,1
Ett rum och kök	3,3	15,5	21,5	34,6	25,1
Två rum och kök	0,3	9,4	21,3	35,5	33,5

Såsom man af det föregående kunde vänta, råder det värsta missförhållandet i enkelköken, med ej mindre än 50 % öfverbefolkade lägenheter mot endast 28,4 % bland enkelrummen, 18,8 % bland rum och kök och 9,7 % bland två rum och kök. För de boende ter sig procentsammanställningen så:

Lägenhetskategorier.	I hög grad otillräckliga.	Otillräckliga.	Någorlunda tillräckliga.	Tillräckliga.	Fullt tillräckliga.
Ett kök utan rum	38,0	30,1	17,9	9,0	5,0
Ett rum utan kök	17,4	26,5	22,9	22,7	10,5
Ett rum med del i kök	28,1	25,4	16,9	16,9	12,7
Två rum utan kök	20,4	16,5	20,4	26,2	16,5
Ett rum och kök	5,5	22,3	25,1	31,1	16,0
Två rum och kök	0,3	13,5	26,5	36,5	23,2

Icke mindre än 68 % af de i enkelköken boende disponera alltså öfver en alldeles otillräcklig luftrymd, under det att motsvarande procenttal för enkelrummen, rum och kök och två rum och kök äro 44 %, 28 % och 13,8 %.

Det i en otillräcklig lufttillförsel bestående bostadseländet kan tydligen vara förorsakadt, antingen af att hushållet är stort eller också af att lägenheten är liten eller också af båda dessa orsaker. Det kan synas likgiltigt, hvilkendera orsaken som är mäst vållande, men så är i själfva verket ingalunda fallet. Tvärtom kunde man med fog påstå, att den bostadsotillräcklighet, som är

framkallad af, att bostadsutrymmena äro för små, är af en annan art än den, som beror på, att den i bostäderna inhysta folkmängden är för stor. Den förra arten kallar jag för enkelhetens skull för »*trångboddhet*» den senare för »*öfverbefolkning*». Naturligen är det alldeles omöjligt att draga några fixa gränser emellan »trångboddheten» och »öfverbefolkningen», men för praktiska behof är en äfven ganska hypotetisk gruppering alldeles tillräcklig. I en tabell har jag grupperat samtliga lägenheter efter synpunkterna: antal boende, total luftrymd och luftrymd per personenhet. Sammanställer jag först den första och tredje synpunkten i procenttal, får jag följande tablå:

Antal boende.	I hög grad otillräckliga.	Otill-räckliga.	Någorlunda tillräckliga.	Tillräck-liga.	Fullt till-räckliga
1 person	—	2,7	11,8	40,8	44,7
2 personer	2,5	11,8	18,1	32,8	34,8
3 »	6,3	13,6	17,8	35,3	26,9
4 »	8,6	18,3	27,6	33,8	11,8
5 »	9,5	23,1	30,1	31,6	5,7
6 »	10,2	29,6	33,7	25,0	1,5
7 »	8,6	48,3	27,6	15,5	—
8 och flere	24,4	44,2	25,6	5,8	—

Bättre illustration på hushållsstorlekens betydelse för bostadsotillräckligheten kan man knappast begära. — Man må också komma ihåg, att vid »personkubens» beräkning räknas endast med personenheter. Hade så icke varit fallet, skulle naturligen progressionen varit ännu mycket starkare. — Under det att af hushåll med 3 boende ungefär hvart femte får åtnöja sig med ett alldeles otillräckligt utrymme, kunna af hushåll om 5 personer endast 2 af 3 disponera en till räckligt stor lägenhet och af hushåll med 7 personer icke ens hvar annan. Sammanställer jag lägenheternas luftrymd med luftrymden pr personenhet, får jag följande procenttabell:

Lägenheternas totala luftrymd.	I hög grad otillräckliga.	Otill-räckliga.	Någorlunda tillräckliga.	Tillräck-liga.	Fullt till-räckliga.
Intill 20 m³ . .	32,4	14,8	52,8	—	—
20 till 30 » . . .	18,0	28,9	2,3	50,8	—
30 » 40 » . . .	10,7	21,7	36,6	2,3	28,5
40 » 50 » . . .	7,5	23,1	19,9	36,6	13,0
50 » 60 » . . .	2,3	23,7	28,5	38,6	6,9
60 » 70 » . . .	1,4	13,5	27,3	32,8	25,1
70 » 80 » . . .	—	10,8	25,0	36,6	27,6
80 » 100 » . . .	—	6,3	14,0	38,3	41,4
100 » 120 » . . .	—	1,7	7,7	34,3	56,2
120 m³ och däröfver	—	0,9	3,6	35,7	59,8

Såsom synes, företer icke denna tabell en lika regelbunden progression som den föregående, i all synnerhet icke i tabellens öfre del (de minsta lägenheterna). Sammanställer jag slutligen antalet boende med lägenheternas luftrymd och anger dessutom för hvarje grupp procenten lägenheter med under 15 m³ pr personenhet, får jag följande procenttabell:

Lägenheterna i storleksgrupper efter luftrymden	Hushållen i storleksgrupper							
	1	2	3	4	5	6	7	8 o. flera
Intill 20 m³	64,8 (19)	20,4 (100)	7,1 (100)	5,6 (10)	1,9 (100)	—	—	—
20 till 30 »	50,8 (0)	24,5 (91)	14,4 (100)	7,5 (100)	2,3 (100)	0,5 (100)	—	—
30 » 40 »	28,5 (0)	35,2 (0)	17,0 (77)	10,4 (100)	5,0 (100)	2,9 (100)	0,5 (100)	0,5 (100)
40 » 50 »	12,1 (0)	36,6 (0)	21,9 (25)	14,7 (71)	7,2 (100)	3,7 (100)	2,0 (100)	1,7 (100)
50 » 60 »	6,7 (0)	26,4 (0)	23,9 (0)	21,4 (32)	10,1 (75)	5,5 (100)	4,1 (100)	1,8 (100)
60 » 70 »	2,5 (0)	22,0 (0)	24,5 (0)	20,9 (0)	14,6 (25)	8,8 (59)	3,3 (83)	3,3 (100)
70 » 80 »	3,7 (0)	18,2 (0)	21,8 (0)	21,3 (0)	14,2 (4)	9,7 (19)	7,6 (66)	3 4 (100)
80 » 100 »	2,5 (0)	15,5 (0)	27,7 (0)	20,3 (0)	12,2 (0)	9,9 (5)	5,8 (43)	6,1 (54)
100 » 120 »	0,9 (0)	15,5 (0)	23,6 (0)	22,3 (0)	16,3 (0)	9,0 (0)	6,9 (0)	5,6 (31)
120 m³ o. däröfv.	0,9 (0)	10,7 (0)	20,5 (0)	16,1 (0)	21,4 (0)	15,2 (0)	8,0 (0)	7,1 (13)

Tabellen visar på ett ganska åskådligt sätt, huru nära arbetarne i det stora hela anpassat sina bostadsutrymmen efter familjens storlek. I de allra minsta lägenheterna — under 30 m³ — är ensamboendet förhärskande, i nästa storlekskategori är 2-personshushållet något starkare än 1-personshushållet; tillsammans utgöra de 63,7 % i nästa — 40 till 50 m³ — har 3-personshushållet ryckt upp som nr 2, och äfven 4-personshushållet kommer här före 1-personshushållet. I det hela företer denna storleksgrupp en sifferbild, som icke alltför mycket afviker från den, som fås af samtliga storleksgrupper tillsammanslagna. Åtminstone är den inbördes ordningen mellan hushållsgrupperna — efter medlemmarnes antal — densamma. Det kan mähända i detta sammanhang vara af ett visst intresse att påpeka, att 40 m³-gränsen så till vida är af en viss betydelse, som enrumslägenheterna utgöra ungefär ²/₃ af den närmast undre gruppen, 30 till 40 m³, men tvårumslägenheterna ungefär ²/₃ af den närmast öfre. I 60—70 m³-gruppen har så 3-personshushållet ryckt upp som nr 1, hvilken ställning det bibehåller, ända tills 5-personshushållet plötsligt intar första rummet, i den allra högsta storleksgruppen.

Skiljer jag nu de lägenhetsgrupper, där de otillräckliga lägenheterna äro i majoritet, genom ett tjockt streck från de öfriga, får jag två något så när lika stora rutfält, åtskilda af en fullkomligt regelrätt trappstegslinie. Rutorna ofvanför de öfversta trappstegen representera de trångbodda lägenheterna, ofvanför de nedersta de öfverbefolkade lägenheterna. Ju flere rutor ofvanför ett visst trappsteg en viss grupp ligger, ju mer svårartad är öfverbefolkningen resp. trångboddheten i den gruppen.

Återstår nu endast att finna, hvar gränsen mellan öfverbefolkning och trångboddhet skall dragas. Tydligtvis bör hushållets storlek tagas till utgångspunkt för gränsfixeringen. Äro hushållen »små» och bostaden ändå otillräcklig, då har jag med »trångboddhet» att göra, äro de stora, då beror otillräckligheten på »öfverbefolkning». Är slutligen bostaden till den grad otillräcklig för ett stort hushåll, att den vore otillräcklig, t. o. m. om hushållet vore litet, då har jag att göra med både öfverbefolkning och trångboddhet, men då öfverbefolkningen här naturligen är det missförhållande, som träder i förgrunden, kunna äfven dessa lägenheter räknas som öfverbefolkade.

För större öfverskådlighets skull meddelas här nedan en tabellsammanställning af endast de otillräckliga lägenheterna — i absoluta tal — och med den förändring, att luftrymdsgrupperna ordnats så, att de största storlekarna komma öfverst, de minsta nederst, och att vidare de två första och de två sista grupperna sammanslagits. På detta sätt får tabellen följande utseende:

Lägenheterna i storleksgrupper efter luftrymden.	Hushållen i storleksgrupper								Summa hushåll.
	1	2	3	4	5	6	7	8 o. fl.	
100 m³ och däröfver	—	—	—	—	—	—	—	5	**5**
80 till 100 »	—	—	—	—	—	2	10	13	**25**
70 » 80 »	—	—	—	—	2	7	19	13	**41**
60 » 70 »	—	—	—	—	13	19	10	12	**54**
50 » 60 »	—	—	—	30	33	24	18	8	**113**
40 » 50 »	—	—	19	36	25	13	7	6	**106**
30 » 40 »	—	—	50	40	19	11	2	2	**124**
Intill 30 »	13	108	64	35	11	2	—	—	**233**
Samtliga grupper.	**13**	**108**	**133**	**141**	**103**	**78**	**66**	**59**	**701**

Sammanfattar jag nu vidare grupperna 1 o. 2, 5 o. 6 och 7 o. 8 i båda serierna till hvardera *en*, får jag tillsammans 25 grupper (rutor). Benämner jag hvar och en af de 5 hufvudgrupperna i de båda serierna med beteckningarna: »mycket små» — under 40 m³ luftrymd resp. med 1 till 2 boende — »små» — 40 till 50 m³ resp. 3 boende — »medelstora» — 50 till 60 m³ resp. 4 boende — »stora» — 60 till 80 m³, resp. 5 till 6 boende — och »mycket stora» — 80 m³ luftrymd och däröfver resp. 7 och flere boende får jag följande sammanställning:

Lägenheterna i storleksgrupper efter luftrymden.	Hushållen i storleksgrupper					Summa hushåll
	Mycket små	Små	Medelstora	Stora	Mycket stora	
Mycket stora	—	—	—	2	28	**28**
Stora	—	—	—	41	54 (5)	**95**
Medelstora	—	—	30	57	26(10)	**113**
Små	—	19	36	38(14)	13(12)	**106**
Mycket små	121(19)	114(42)	75(45)	43(36)	4 (4)	**357**
Samtliga grupper	**121**	**133**	**141**	**179**	**125**	**701**

Inom parentes ha vidfogats antalet lägenheter med i hög grad otillräckligt utrymme. — Af de 701 otillräckliga lägenheterna befinnas alltså 4 vara mycket små lägenheter med mycket stora hushåll. Här har otillräckligheten nått sin högsta potens. Något mindre svårartad är den i de två grupperna »mycket små» lägenheter med »stora» hushåll och »små» lägenheter med »mycket stora» hushåll, resp. 43 och 13 till antalet, tillsammans alltså 56, därnäst i de tre grupperna mycket små lägenheter med medelstora hushåll, små lägenheter med stora hushåll och medelstora lägenheter med mycket stora hushåll med tillsammans 139 lägenheter. En fjärde ännu mindre svårartad otillräcklighetsgrad bildas af de 4 grupperna från mycket små lägenheter med små hushåll till stora lägenheter med mycket stora hushåll med tillsammans 261 lägenheter. Den femte och lindrigaste graden slutligen sammansättes af 241 lägenheter.

Sammanställer jag nu synpunkterna öfverbefolkning och trångboddhet, kan jag först och främst säga, att alla otillräckliga lägenheter med stora eller mycket stora hushåll äro öfverbefolkade, tillsammans alltså 304, och alla med små eller mycket små hushåll trångbodda, tillsammans 254. Men äfven om jag går ut ifrån att alla otillräckliga lägenheter med medelstora hushåll äro öfverbefolkade, uppträder dock bostadsotillräckligheten i 36 % af samtliga fall som trångboddhet och endast i 64 % som öfverbefolkning. Betänker man vidare, huruvida de lättare graderna af öfverbefolkning sällvida innebära ett mindre allvarligt missförhållande än den rena trångboddheten, som de förra gifvetvis innesluta en hel del småbarn, för hvilka t. o. m. 7 ½ m³ luftrymd som minimifordran möjligen kunde ytterligare sänkas något — jämfördt med 15 m³ för vuxen person — får man ett starkt intryck af, hvilken roll den rena trångboddheten — de absolut taget mycket små utrymmena — spela för Uppsalas bostadsfråga. Bostadsfrågan är därför också för Uppsalas arbetarbefolkning i mycket hög grad en fattigvårdsfråga. Det är de många ensamma, medellösa och hjälplösa åldringarna, isynnerhet kvinnorna, som framkalla en så pass vidt utbredd trångboddhet. Så kan det också förklaras, att t. ex. 14,5 % af samtliga ensamboende och 32,3 % af 2-personhushållen få nöja sig med mindre än 20 m³ luftrymd. Säkerligen är det emellertid icke blott fattigdomen och arbetslösheten, som här spelar in; äfven »behofslösheten», isynnerhet hos den ogifta lösarbetaren, har väl sin del med.

Hela detta resonnemang om trångboddhet och öfverbefolkning har det praktiska syftet att komma åt, hvad som är bostadsfrågans allvarligaste sida, nämligen *barnfrågan*. Af de 445 öfverbefolkade lägenheterna kunde lämpligen bildas 4 mindre grupper: ordinärt öfverbefolkade, 101 lägenheter (medelstora, stora och mycket stora hushåll och lägenheter), tämligen starkt öfverbefolkade 147 (små, medelstora och stora lägenheter med medelstora resp. stora och mycket stora hushåll), starkt öfverbefolkade 139 och mycket starkt öfverbefolkade 60 lägenheter. I den sista gruppen bo familjer om minst 5 personer i lägenheter med mindre än 40 m³ luftrymd och om minst 7 personer i lägenheter om mindre än 50 m³. I endast 8 af dessa 60 lägenheter kommer det mer än 10 m³ på hvarje vuxen. Af de starkt och mycket starkt öfverbefolkade lägenheterna äro en hel del äfven absolut taget till den grad otillräckliga, att de äfven kunde kallas trångbodda — d. v. s. för små äfven för små hushåll.

För ytterligare illustration till diskussionen om trångboddhet och öfverbefolkning meddelas här nedan talen för *samtliga* lägenheter i hvar och en af det ofvan uppställda skemats 25 rutor.

Lägenheter i storleksgrupper efter luftrymden.	Hushåll i storleksgrupper					
	Mycket små.	Små.	Medelstora.	Stora.	Mycket stora.	Summa hushåll.
Mycket stora	122	187	150	187	93	**739**
Stora	172	172	157	176	66	**743**
Medelstora	144	104	93	68	26	**435**
Små	169	76	51	38	13	**347**
Mycket små	628	129	75	43	4	**879**
Samtliga grupper	**1,235**	**668**	**526**	**512**	**202**	**3,143**

För ytterligare belysande af öfverbefolkningsproblemet, bostadsfrågan som barnfråga, har procenten barn under 14 år räknats ut för hvar och en af de 5 grupperna, i hög grad otillräckliga t. o. m. fullt tillräckliga lägenheter (under 10 t. o. m. 30 m³ och däröfver per personenhet), såväl för hvarje stadsdel som för hvarje lägenhetskategori.

För stadsdelarna blir resultatet:

Stadsdelar.	I hög grad otillräckliga.	Otillräckliga.	Någorlunda tillräckliga.	Tillräckliga.	Fullt tillräckliga.	Samtliga lägenheter.
Luthagen	38	27	46	27	10	**30**
Nya Svartbäcken . . .	31	34	32	27	16	**29**
Svartbäcken	32	29	23	19	13	**21**
Fjärdingen	31	30	22	15	8	**19**
Kungsängen	28	29	31	23	19	**25**
Förstäderna	38	43	41	35	19	**39**
Hela staden	**33**	**34**	**32**	**25**	**16**	**28**

I alla de tre lägsta graderna är barnantalet mer än normalt. I den allra lägsta är det t. o. m. allra störst i Luthagen, Svartbäcken och Fjärdingen. De i sin helhet mycket barnfattiga Fjärdingen och Svartbäcken uppvisa i båda de lägsta graderna en barnprocent, som något öfverstiger hela arbetarbefolkningens genomsnittsprocent. I den högsta graden är barnprocenten i en del stadsdelar icke mer än hälften så stor som stadsdelens genomsnittsprocent.

Gå vi så till lägenhetskategorierna, så få vi för de fyra hufvudkategorierna följande barnprocenttal:

Lägenhetskategorier.	I hög grad otillräckliga	Otillräckliga	Någorlunda otillräckliga	Tillräckliga	Fullt tillräckliga	Samtliga lägenheter.
Ett kök utan rum . .	33	28	20	10	3	**26**
Ett rum utan kök . .	26	22	10	4	2	**14**
Ett rum och kök . . .	37	38	37	28	17	**31**
Två rum och kök . .	20	33	32	28	20	**28**

Påfallande är här, att barnfrekvensen är starkare i den lägsta än i den näst lägsta graden i de båda enrumskategorierna, men tvärtom i de båda högre kategorierna.

För att ännu ytterligare åskådliggöra barnens andel i bostadsotillräckligheten sammanställes här också barnfördelningen på 100 barn per stadsdel och per lägenhetskategori för de 5 luftrymdsgraderna.

Stadsdelar.	I hög grad otillräckliga	Otillräckliga	Någorlunda tillräckliga	Tillräckliga	Fullt tillräckliga
Luthagen	10	26	35	27	3
Nya Svartbäcken	9	28	33	25	6
Svartbäcken	12	22	25	29	12
Fjärdingen	11	27	30	24	8
Kungsängen	7	20	25	30	19
Förstäderna	11	33	27	25	4
Hela staden	**10**	**27**	**28**	**27**	**9**

Ej mindre än 37 % barn lefva sålunda i öfverbefolkade lägenheter, endast 36 % i ur luftrymdsynpunkt verkligen tillfredsställande. För Förstäderna äro motsvarande tal 44 % och 29 %, för Kungsängen, som intar den bästa ställningen, 27 % och 49 %. För de fyra hufvudkategorierna är relationen följande

Lägenhetskategorier.	I hög grad otillräckliga	Otillräckliga	Någorlunda tillräckliga	Tillräckliga	Fullt tillräckliga
Ett kök utan rum	49	33	14	3	1
Ett rum utan kök	33	42	16	6	2
Ett rum och kök	7	27	30	28	9
Två rum och kök	—	16	30	37	17

Under det alltså 82 % af samtliga i enkelkök boende barn icke åtnjuta så pass stort bostadsutrymme, att det kommer 7 ½ m³ på hvarje barn — nära 50 % få icke ens 5 m³ — och endast 4 % kunna räkna på minst 10 m³ per barn, äro motsvarande procenttal för två rum och kök 16 % (intill 7 ½ m³) och 54 % (minst 10 m³).

När det gäller att med talserier mäta och bedöma den allmänna bostadsstandarden, är otvifvelaktigt bostadsutrymmets angifvande i kubikmeter per personenhet en synnerligen tillförlitlig måttstock.

Så snart man har att göra med bostäder om mer än ett rum, måste man emellertid gå ännu ett steg vidare, om man icke vill riskera, att ett mycket viktigt parti i arbetarbostadsbilden skall lämnas obelyst.

De hittills behandlade kapitlen beröra endast bostadsförhållandets yttre struktur. I många fall, då den kan te sig skaplig nog, visar det sig, att om man går vidare och undersöker äfven den inre strukturen, rummens användning och de boendes sammanförande i sofrummen, de allra svåraste missförhållanden komma i dagen. Sådana missförhållanden äro framförallt samboende (af mer eller mindre svårartad natur), ett omåttligt sammanpressande af samtliga eller de flesta boende i ett enda sofrum, i stället för en fördelning på två eller tre, inneboendesystemet och slutligen kökets användande som sofrum. Alla dessa missförhållanden äro delvis af den natur, att om man undviker det ena, så kan man ej undgå det andra.

Låt oss till en början undersöka, i hvad mån arbetarrummen äro disponerade som sofrum och i hvad mån till annat bruk.

Vi finna då först och främst, att af de 5,686 arbetarrummen 4,268 äro använda som sofrum. Af de 115 rummen (och köken) tillhörande kategorierna ett rum med del i kök, två rum utan kök och två rum med del i kök disponeras 82 som sofrum, af de 3,710 tillhörande ett rum och kök 2,626, och af de 957 tillhörande två rum och kök 656; af den första gruppen stå alltså 33 rum oanvända under natten, af den andra 1,084, af den tredje 301, summa 1,418 rum, eller i %: 29 %, 31 % och 25 %. Af dessa 1,418 rum äro 1,151 kök och 267 »egentliga boningsrum», d. v. s. rum, som icke äro kök och icke användas som sofrum. Då kökens hela antal är 2,402, användas tydligen kök i 52 % af samtliga fall som sofrum. Då man betänker, hvilka hygieniska missförhållanden — för att ej tala om den allmänna otrefnaden — som måste uppstå, då maten tillagas i sofrummen, måste denna procentsiffra anses betänkligt hög. Å andra sidan är det visserligen sant, att kökets användande som sofrum är mycket att föredraga framför ett omåttligt öfverfyllande med sofvande af lägenhetens öfriga rum.

Förekomsten af »egentliga boningsrum» skulle i och för sig tyda på ett visst välstånd, en viss »småborgerlighet». Emellertid torde en del af dessa rum användas till hemarbete och handtverk. I några få fall äro de möjligen rena »ståtrum» utan synnerlig praktisk användning, t. o m. i lägenheter, som innehas af familjer i långt ifrån gynnsam ekonomisk ställning, och hvilkas sofrumsutrymme är alldeles för knappt. I ett par fall är förklaringen till den omständigheten, att de icke användas som sofrum, den, att de äro i ett eller annat afseende olämpliga som sådana, t. ex. mycket kalla eller fuktiga.

De egentliga boningsrummens fördelning på de olika stadsdelarna och lägenhetskategorierna framgår af nästföljande tabell.

»Egentliga boningsrum.»	Luthagen	Nya Svartbäcken	Svartbäcken	Fjärdingen	Kungsängen	Förstäderna	Hela staden
Två rum ut. kök (o. med del i kök)	—	3	8	5	5	—	**21**
Ett rum och kök	—	18	21	11	51	25	**126**
Två rum och kök	1	20	41	13	30	15	**120**
Samtliga kategorier	**1**	**41**	**70**	**29**	**86**	**40**	**267**

Under det att på hvarje arbetarbostadsrum kommer i medeltal 1,8 personer och 1,6 personenheter, kommer på hvarje sofrum 2,4 personer och 2,1 personenheter. Lyckligtvis äro emellertid sofrummen i genomsnitt något större än de öfriga rummen. Under det att ett arbetarrum i genomsnitt är 33,7 m³ stort, är ett sofrum 36,1 m³. På en person resp. personenhet kommer i genomsnitt 18,5 och 21,5 m³ bostadsluftrymd, men endast 14,8 och 17,3 m³ sofrumsluftrymd.

För belysning af frågan om de olika rumsarternas storleksfördelning meddelas här nedan en tabellsammanställning i mycket små, små, medelstora, stora och mycket stora rum med gränserna 20, 30, 40 och 50 m³, för hvar och en af följande kategorier: samtliga rum, samtliga sofrum, kök, som äro sofrum, samtliga kök och »egentliga boningsrum», allt i procenttal.

Rumsarter.	Mycket små	Små	Medelstora	Stora	Mycket stora
Samtliga rum	11,1	32,1	29,9	16,6	10,3
Samtliga sofrum	7,9	30,3	31,7	18,8	11,3
Kök som användas som sofrum .	9,9	32,3	33,7	17,2	6,9
Samtliga kök	16,3	36,4	29,5	13,1	4,7
Egentliga boningsrum	9,7	21,7	25,3	15,9	27,4

Tydligen utmärka sig de till sofrum icke använda köken för ytterligt små dimensioner. Af samtliga kök uppnår 52,7 % icke 30 m³ storlek. Hvad slutligen endast gruppen samtliga sofrum beträffar, så är dess storleksfördelning för de olika stadsdelarna följande:

Stadsdelar.	Mycket små	Små	Medelstora	Stora	Mycket stora
Luthagen	1,3	24,4	43,0	24,4	6,9
Nya Svartbäcken	8,8	32,6	36,6	15,5	6,5
Svartbäcken	10,7	32,0	32,5	16,2	8,6
Fjärdingen	9,8	38,3	25,2	16,7	10,0
Kungsängen	6,7	26,1	24,8	20,7	21,7
Förstäderna	6,3	29,3	36,3	22,0	6,1
Hela staden	**7,9**	**30,3**	**31,7**	**18,8**	**11,3**

Liksom de i lägenheterna boende efter antalet sammanställts i 5 hushållsgrupper, från mycket små till mycket stora, och dessa i sin ordning med likaledes 5 storleksgrupper efter luftrymden, så skall äfven i fråga om rummen uppställas 5 grupper motsvarande lägenheternas hushållsgrupper. Men härvid är att erinra, att redan så snart antalet sofvande befinnes öfverstiga ett visst maximum, är därmed konstateradt ett socialt missförhållande, t. o. m. oberoende af luftrymdens tillräcklighet eller otillräcklighet, ja, t. o. m. delvis af de sofvandes sammansättning (efter släktskap, kön och ålder). Redan i själfva sofgruppssammanställningen ligger alltså ett värdeomdöme. Låt oss tillsvidare antaga, att de sofvandes antal icke utan socialhygieniska vådor kan öfverstiga 3. Vi kunna då uppställa följande gradationer: svagt belagda sofrum = 1 sofvande, normalt belagda = 2, starkt belagda = 3, öfverbefolkade = 4 och i hög grad öfverbefolkade = 5 och flere sofvande. För stadsdelarna få vi under denna förutsättning följande procenttabell:

Stadsdelar.	Svagt belagda	Normalt belagda	Starkt belagda	Öfver-befolkade	I hög grad öfverbefolk.
Luthagen	23,8	33,1	18,1	12,6	12,5
Nya Svartbäcken	27,5	31,6	21,7	11,4	7,8
Svartbäcken	34,9	35,3	16,7	8,7	4,4
Fjärdingen	41,6	30,9	16,2	7,4	3,9
Kungsängen	26,7	36,7	19,5	10,9	6,2
Förstäderna	16,6	29,5	20,5	17,8	16,4
Hela staden	**27,8**	**33,3**	**19,2**	**11,7**	**8,0**

Bortåt $^1/_5$ af samtliga sofrum äro sålunda öfverbefolkade, i Förstäderna ej mindre än 34 % mot endast 11 % i Fjärdingen. 28 % af samtliga sofrum disponeras af 1 enda person, men af Förstädernas endast 16,6 % mot 41,6 % af Fjärdingens.

För de fyra hufvudkategorierna äro motsvarande procenttal:

Lägenhetskategorier.	Svagt belagda	Normalt belagda	Starkt belagda	Öfver-befolkade	I hög grad öfverbefolk.
Ett kök utan rum	24,7	26,5	22,8	15,3	11,2
Ett rum utan kök	49,5	31,2	11,5	5,7	2,1
Ett rum och kök	21,3	34,0	21,2	13,4	10,1
Två rum och kök	30,7	35,1	19,9	8,9	5,4

Att observera är här särskildt ensamsofvandets mycket starka utbredning i enkelrummet och relativt starka i två rum och kök.

Återstår så slutligen att här liksom i fråga om lägenheterna sammanställa rumsrymden med de sofvandes antal. Vi uppställa då först och främst samma gradskala som för lägenheterna: i hög grad otillräckliga = mindre än 10 m³ luftrymd per personenhet, otillräckliga = 10 till 15 m³.

någorlunda tillräckliga = 15 till 20 m³, tillräckliga = 20 till 30 m³ och fullt tillräckliga = minst 30 m³ per personenhet. En under denna förutsättning sammanställd procenttabell ter sig för de olika stadsdelarna på följande sätt:

För sofrummen:

Stadsdelar	I hög grad otillräckliga	Otillräckliga	Någorlunda tillräckliga	Tillräckliga	Fullt tillräckliga
Luthagen	11,9	31,1	18,8	23,8	14,4
Nya Svartbäcken	16,5	26,7	21,5	19,3	16,0
Svartbäcken	12,8	23,0	21,1	25,3	17,8
Fjärdingen	12,3	22,3	18,3	26,7	20,4
Kungsängen	10,3	21,1	20,6	28,6	19,4
Förstäderna	20,4	30,3	22,8	16,1	10,4
Hela staden	**14,3**	**52,0**	**21,0**	**23,2**	**16,5**

Under det att af samtliga sofrum 39,3 % äro otillräckliga, äro motsvarande tal för Kungsängen endast 31,4 %, för Fjärdingen 34,6 % och för Förstäderna 50,7 %.

För de sofvande:

Stadsdelar	I hög grad otillräckliga	Otillräckliga	Någorlunda tillräckliga	Tillräckliga	Fullt tillräckliga
Luthagen	21,5	41,0	17,6	14,1	5,8
Nya Svartbäcken	27,1	33,8	19,6	12,4	7,1
Svartbäcken	22,0	29,4	20,6	18,5	9,5
Fjärdingen	21,3	29,1	18,6	19,8	11,2
Kungsängen	17,2	26,8	21,3	24,4	10,3
Förstäderna	30,7	35,8	19,6	9,3	4,6
Hela staden	**23,7**	**31,6**	**20,1**	**16,5**	**8,1**

Under det att 55,3 % af hela arbetarfolkmängden sofver i rum med otillräckligt luftutrymme, äro motsvarande tal för Kungsängen 44 %, för Fjärdingen 50,4 % och för Förstäderna 66,5 %.

För två- och trerumskategorierna ställer sig förhållandet på följande sätt:

	I hög grad otillräckliga	Otillräckliga	Någorlunda tillräckliga	Tillräckliga	Fullt tillräckliga
Sofrummen					
Ett rum och kök	14,6	26,8	21,5	21,5	15,6
Två rum och kök	14,0	22,9	18,8	22,4	21,9
De sofvande					
Ett rum och kök	23,4	33,5	20,1	15,7	7,3
Två rum och kök	22,1	29,8	18,9	17,6	11,3

Af särskildt intresse är härvid att observera, att under det att af samtliga i ett rum och kök boende 27,8 % icke åtnjuta tillräckligt bostadsutrymme, åtnjuta 56,9 % icke tillräckligt sofutrymme, och att för de i två rum och kök boende motsvarande tal äro 13,8 % och 52,2 %. För enkelkökets och enkelrummets invånare var »otillräcklighetsprocenten» 68,1 % och 43,9 %. Jag har slutligen i en tabell sammanställt de tre synpunkterna: de sofvandes antal, sofrummens luftrymd och sofluftrymden per personenhet på samma sätt, som förut skett i fråga om lägenheterna.

Sammanställas den första och tredje synpunkten till en procenttabell, blir resultatet följande:

Antal sofvande.	I hög grad otillräckliga	Otillräckliga	Någorlunda tillräcklig	Tillräckliga	Fullt tillräckliga
1 person	0,5	2,3	10,9	37,8	48,5
2 personer	5,5	25,7	32,3	27,5	8,9
3 »	18,4	40,4	26,3	14,6	0,4
4 »	35,2	43,4	14,9	6,5	—
5 »	49,0	42,7	7,8	0,5	—
6 och flere personer .	70,5	27,5	2,0	—	—

Sammanställas den andra och tredje synpunkten i en procenttabell, blir resultatet:

Storleksgrupper.	I hög grad otillräckliga	Otillräckliga	Någorlunda tillräckliga	Tillräckliga	Fullt tillräckliga
Intill 20 m³	44,9	11,6	40,5	1,5	1,5
20 till 25 m³	22,2	31,6	2,4	43,0	0,7
25 » 30 »	23,9	38,6	5,6	31,2	0,7
30 » 35 »	11,3	23,5	32,8	3,7	28,6
35 » 40 »	7,6	29,0	35,2	5,5	22,7
40 » 45 »	3,0	29,4	16,2	32,8	18,7
45 » 50 »	3,6	13,6	26,7	29,8	26,2
50 » 55 »	—	10,4	20,7	42,5	26,4
55 » 60 »	1,9	8,6	21,0	46,7	21,9
60 m³ och däröfver .	—	1,1	9,5	40,4	49,2

Medan alltså ej mindre än 56,5 % af de allra minsta rummen — under 20 m³ luftrymd — äro otillräckliga, äro motsvarande procenttal för storleken 40 till 45 m³ 32,4 % och för den allra största, minst 60 m³, 1,1 %.

Sammanställer jag slutligen de sofvandes antal med sofrummens luftrymd, får jag följande procenttabell:

Sofrummen i storleksgrupper efter luftrymden.	De i hvarje rum sofvandes antal					
	1	2	3	4	5	6 och flere
Intill 20 m³	51,2 (19)	28,9 (93)	12,2 (100)	5,1 (100)	2,1 (100)	0,6 (100)
20 till 25 m³	41,5 (0)	33,8 (87)	13,3 (99)	8,0 (100)	1,9 (100)	1,5 (100)
25 » 30 »	30,4 (0)	32,4 (80)	18,6 (98)	12,7 (100)	4,1 (100)	1,7 (100)
30 » 35 »	27,4 (0)	35,8 (0)	18,7 (90)	9,5 (99)	5,3 (100)	3,3 (100)
35 » 40 »	21,1 (0)	34,2 (0)	19,7 (64)	13,9 (98)	5,6 (100)	5,5 (100)
40 » 45 »	16,9 (0)	31,4 (0)	25,3 (29)	14,4 (94)	6,8 (93)	5,2 (100)
45 » 50 »	18,9 (0)	35,7 (0)	19,2 (0)	13,6 (35)	4,7 (100)	7,8 (100)
50 » 55 »	22,3 (0)	26,4 (0)	31,6 (0)	12,4 (33)	4,7 (78)	2,6 (100)
55 » 60 »	19,0 (0)	36,2 (0)	19,0 (0)	11,4 (8)	7,6 (38)	6,7 (100)
60 m³ och däröfver .	13,7 (0)	34,4 (0)	25,7 (0)	19,7 (0)	3,8 (0)	2,7 (40)

För hvarje grupp har inom parentes angifvits procenten otillräckliga sofrum. Skiljas nu de grupper (rutor), där de otillräckliga sofrummen äro i majoritet, genom en trappstegslinie från dem, där de äro i minoritet, få vi till resultat, att rum med intill 30 m³ luftrymd i det vida öfvervägande antalet fall endast kunna upptaga 1 sofvande, om ej luftotillräcklighet skall inträda, med 30 till 40 m³ högst 2, med 40 till 45 m³ högst 3, med 45 till 55 m³ högst 4 och med minst 55 m³ 5 och flere sofvande.

Ordnas dessa 25 grupper på samma sätt, som användts ifråga om lägenheterna sid. 136, blir resultatet följande:

Sofrum i storleksgrupper efter luftrymden.	Svagt belagda	Normalt belagda	Starkt belagda	Öfverbefolkade	I hög grad öfverbefolk	Samtliga rum.
Mycket stora	45	101	67	48	27	**288**
Stora	111	179	130	73	59	**552**
Medelstora	74	138	111	63	53	**439**
Små	329	471	237	155	131	**1,343**
Mycket små	623	522	252	156	71	**2,628**
Samtliga grupper	**1,182**	**1,411**	**817**	**495**	**341**	**4,246**

De slutliga konklusionerna af det här framlagda materialet till belysning af öfverbefolknings- och trångboddhetsproblemet torde lämpligast uppskjutas till en särskild komparativ studie, i hvilken också inneboendefrågan och frågan om sammanförandet af icke gifta familjemedlemmar af båda könen i gemensamt sofrum kan upptagas till behandling.

Rörande de närmare detaljerna beträffande rummens art, storlek och personbesättning se *Tabellbilagan*, tabb. 14—22.